ACADEMIA ROMÂNĂ

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

2
TOMUL 43
APRILIE — IUNIE
1992

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

A C A D E M I A R O M Â N Ă

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la ORION SRL, Splaiul Independenței 202 A, București 6, România, P. O. BOX 74–19, Tx 11939 CBTxR, Fax (400) 424169.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa : 71 119, str. I. C. Frimu 11, București.

Apare de 4 ori pe an

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 43 **nr. 2** **aprilie – iunie 1992**

SUMAR

COLECȚII ȘI COLECȚIONARI

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

CRONICA

NECROLOG

RECENZII

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 43 n° 2 avril—juin 1992

SOMMAIRE

În anul 1984 Institutul de arheologie sărbătorea 150 de ani de la crearea Muzeului de Istorie Națională și Antichități, devenit, printr-un decret al principelui Alexandru Ioan Cuza din 25 noiembrie 1864, Muzeul Național de Antichități. Lunga și prestigioasa tradiție a Institutului nostru se confundă cu istoria cercetărilor arheologice din România. Dar nu trebuie uitat că la originea instituției, dar și a mișcării înseși, stau o serie de colecții de antichități, începînd cu aceea a banului Mihalache Ghica. Donarea unor asemenea colecții, unele de mare amploare, ca aceea a generalului Nicolae Marros, a îmbogățit din ce în ce mai mult Muzeul Național de Antichități.

Institutul de Arheologie, continuatoriul Muzeul Național de Antichități, își face o datorie de onoare din cinstirea acestor nobile și generoase figuri, care au avut un rol însemnat în trezirea interesului pentru istoria, arheologia și arta românească și europeană. Prima dintre aceste evocări a avut loc la 12 decembrie 1991, în cadrul unui Simpozion organizat la Institutul de Arheologie și închinat împlinirii a 125 de ani de la înființarea Academiei Române, avînd ca temă

COLECȚIONARI ȘI ARHEOLOGI

Arheologia românească în secolul al XIX-lea

NICOLAE MAVROS. LOCUL SĂU ÎN VIAȚA POLITICĂ ȘI INTELECTUALĂ

ANDREI PIPPIDI

Regulamentul Muzeului de Antichități, confirmat prin decretul domnesc de la 25 noiembrie 1864 al lui Alexandru Ioan I, prevede, la

Fig. 1. Nicolae Mavros (colecția Rostislav Kotzebue).

SCIVA, tomul 43, nr. 2, București, aprilie — iunie 1992, p. 167—118

articolul 6, că „președinția Comitetului de Archeologie se încredințează pe viață primului și celui mai mare donator și fundatore al Muzeului" [1]. Această clauză nu avea nimic neobișnuit pentru epocă. De pildă, cînd s-a înființat în 1844. la Paris, Muzeul Cluny („Musée des Thermes et de l'hôtel de Cluny"), pe baza colecției unui amator de artă medievală, Alexandre du Sommerard, fiul acestuia a devenit conservator pe viață [2]. În cazul nostru, „donatorele" avut în vedere era generalul Nicolae Mavros. Cu doi ani înainte el dăruise noului stat român, Principatele Unite, cabinetul său de antichități, compus din peste 4 000 de monede grecești, romane și dacice, un număr neprecizat de medalii din secolul al XV-lea și mai recente, ceramică neolitică, greacă și etruscă, statui, statuete, busturi, reliefuri, stele și miliarii din secolele V î.e.n. — III e. n., precum și „o mică colecție de antichități egiptene".

Exemplul său nu întîrziase să inspire gesturi asemănătoare, menite să îmbogățească repede patrimoniul unui mare muzeu care, în lipsa unui local propriu, a fost provizoriu instalat la Universitate, situație ce se va prelungi pînă în anul 1931. Încă de la 2 aprilie 1862, colecției i se adaugă 1 300 monede grecești, romane și bizantine, însoțite de o mică dar prețioasă bibliotecă numismatică, prin darul lui D. A. Sturdza. Acesta, în scrisoarea adresată ministrului Instrucțiunii, declara : „aprețiindu în întregimea ei onoarea ce mi se face prin numirea mea de membru al Comissiunei constituită pentru primirea colecțiunei de anticități ce a binevoit Escelenția Sa Domnul Generalu Mavros a oferi țiarii, primesc cu cea mai vie plăcere această sarcină care impune o datorie gingașă, aceea de a contribui la instalarea unui muzeu național, care pe de o parte să dezvolte în țiară gustul pentru arte, iar pe de alta să cultive în inima noastră focul sacru al iubirii de patrie, cînd ne uităm cu admirațiune la monumentele străbunilor noștri" [3]. Cuvinte în care găsim nu numai forma cea mai limpede a concepției contemporanilor despre rostul unui muzeu, ci și expresia unei absolute încrederi în puterea educației, vrednică de viitorul șef al partidului național-liberal și secretar perpetuu al Academiei Române care, foarte boieros, nu numai prin generozitatea de care dădea dovadă, invoca drept scuză a absenței sale din București „neputința în care sunt de a părăsi acum, în timpul primăverei, ocupațiunile mele agricole".

Sturdza a devenit numismat, deși studiase în Germania dreptul, filosofia și teologia ; nici Mavros nu era special pregătit pentru preocupările de arheologie clasică. Vocația imperioasă a colecționarului s-a trezit la el întîmplător și tîrziu, după vîrsta de 40 de ani. Din cît a scris, oricum puțin, nu s-a păstrat nimic. Arhiva sa personală a fost, în mare parte,

[1] *Ministeriul Justiției, Cultelor și Instrucțiunei Publice. Regulamentul pentru Museul de Antichități*, Bucuresci, 1864, p. 7. Textul acestei broșuri a fost reeditat de D. M. Pippidi în SCIVA, 33, 2, 1982, p. 240—245. După propunerea lui Mavros de a-și dona colecția, la 15 mai 1862, s-a format o comisie prezidată de el, din care mai făceau parte Ion Ghica, August T. Laurian, Al. Odobescu, D. Berindei, D. A. Sturdza (vezi mai jos), M. Kogălniceanu și C. Ferreratti. La 20 februarie 1863, prin adresa nr. 5210, ministrul Christian Tell se referă la proiectul de lege înaintat de Mavros pentru înființarea a *două* muzee : unul de Arheologie și Bele Arte, altul de Științe Naturale și Fizică. Vezi A. D. Atanasiu, Arta Românească, 1, 1908, p. 18.

[2] *Musée de Cluny, Guide officiel*, Paris, 1935, p. 23.

[3] Biblioteca Academiei, Arhiva D. A. Sturdza, XIV, Varia 173, 2 aprilie 1862, „satul Miclăușenii, țin. Romanului", către Barbu Belu, ministru secretar de stat la Culte și Instrucțiune.

distrusă chiar de familie în 1854 sub ocupaţia austriacă, deoarece hîrtii compromiţătoare prin legăturile pe care le dovedeau cu guvernul de la Petersburg trebuiau să dispară [4]. Restul a fost probabil mistuit în incendiile din 1856 cînd au dispărut atît casa din Constantinopol, cît şi aceea din Bucureşti [5] care era pe malul drept al Dîmboviţei, str. Sf. Ioan Nou, 33. Din însărcinarea lui Kiselev a făcut „o descriere detaliată a cercetărilor arheologice întreprinse [6] — dar textul n-a fost încă identificat în arhivele româneşti sau ruseşti. Nu i se poate atribui lui Mavros „Descrierea diferitelor locuri remarcabile, făcută în timpul călătoriei domnului Preşedinte plenipotenţiar al Divanurilor prin judeţele Valahiei Mari şi Mici, în luna iunie a anului 1832", deoarece acest document vădeşte nu numai lipsa spiritului ştiinţific şi a pregătirii tehnice in transcrierea inscripţiilor, dar şi ignoranţa limbii greceşti [7]. Raportul lui Mavros, încheiat în ianuarie 1834, l-a determinat, la 24 martie al aceluiaşi an, pe Kiselev să-i ceară să-şi continue ancheta în colaborare cu Gh. Asachi, cu ajutorul unui chestionar-program intitulat „Cercetări asupra antichităţilor Principatului Moldovei, considerate aparte de acelea ale Ţării Româneşti şi împărţite în trei epoci : a vechii Dacii, a colonizării romane şi a primilor voievozi" [8]. Pînă în prezent, materialele culese şi cu acest prilej n-au ieşit la iveală. Singurul manuscris al lui Mavros pe care-l cunoaştem se reduce la cîteva note de lectură, primite de Academie pentru valoarea lor de autograf, de la fiica lui, Alexandrina, soţia lui Ion Ghica [9]. Bilanţ dezamăgitor, deocamdată, care ne lasă doar posibilitatea de a evoca personajul, mai cu seamă prin mărturiile celor care i-au observat îndeaproape rolul politic şi prin precizările ce mai sînt de adus cu privire la alcătuirea faimoasei colecţii.

Data naşterii lui Mavros a fost inexact stabilită, poate pe baza unor amintiri ale descendenţilor săi, în 1781 sau 1782 [10]. În realitate, inscripţia de pe piatra sa de mormînt precizează că se născuse la 9 martie 1786. Părinţii erau Iordache Mavros, hatman în Moldova, şi Mărioara, fiica lui Nicolae Ventura, mare postelnic în Ţara Românească [11]. Avea o soră, Ruxandra, şi un frate mai tînăr, Mihalachi, interpret al statului major

[4] C. Moisil, CrNA 12, 1936, p. 9.

[5] Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, Bucureşti, 1887, p. 689; idem, *Opere*, ed. Ion *Opere*, ed. Ion Roman, VI, Bucureşti, 1988, p. 134.

[6] A. Papadopol-Calimach *Generalul Pavel Kisseleff în Moldova şi Ţara Românească, 1829—1834, după documente ruseşti*, Bucureşti, 1887, p. 64.

[7] Paul Cernovodeanu, Alvina Lazea, SCIA, seria arta plastică, 20, 1973, nr. 1, p. 169—178 şi nr. 2, p. 337—346 (vezi, de exemplu, n. 79).

[8] P. Gh. Samarian, CINA, 18 1944, p. 284—285; Al. Elian ş.a. *Inscripţiile medievale ale României*, I, *Oraşul Bucureşti*, Bucureşti, 1965, p. 26.

[9] Biblioteca Academiei, ms. fr. 119, extrase din lucrarea lui St. Marc Girardin, *La Syrie en 1861*.

[10] C. Moisil, *op. cit.*, p. 17, îi dă vîrsta de 87 de ani la moartea sa în 1868: în Universul 23 martie 1937, la rubrica „calendar istoric şi literar", se afirmă că ar fi fost născut în 1782. G. Bogdan-Duică. *Istoria literaturii române moderne*. Cluj, 1923. p. 37 reţine anul 1778 că ca dată a naşterii.

[11] Prima informaţie provine de la I. C. Filitti, arhondolog emerit, într-o notă la *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, ed. Radu Crutzescu, Bucureşti, 1935, p. 109. Dar tot I. C. Filitti. *Arhiva Gheorghe Gr. Cantacuzino*, Bucureşti, 1919, p. 277, afirmase că tatăl lui Nicolae a fost Ianachi Mavros, vel paharnic în Ţara Românească în 1784. Bunicul Ventura era mare spătar în 1782. cf. Theodora Rădulescu, Revista arhivelor, 34, 1972, 2, p. 296, 308.

rus în 1810 și în 1820 [12]. Pentru originea lui fanariotă a fost acuzat zeci de ani, cu atît mai mult cu cît caracterul și cultura lui corespundeau perfect tipului tradițional în acest mediu de care nu s-a despărțit niciodată.

Ca să fi fost coleg de școală cu tatăl lui Ion Ghica și să fi învățat, în afară de grecește și turcește, limba franceză cu marchizul Maxime Beaupoil de Saint-Aulaire, secretarul lui Constantin Vodă Ipsilanti, înseamnă că Mavros și-a făcut studiile la București în anii 1802—1806 [13]. Nouă decenii mai tîrziu, N. Iorga va culege la Paris mărturia plină de admirație a lui Emile Picot, după care Mavros, pe care eruditul filolog îl cunoscuse în 1867, „era singurul om de stare a vorbi franțuzește ca în secolul al XVIII-lea" [14]. Ca dovadă a lecturilor clasice grecești e de ajuns o scrisoare a lui în care citează din Hesiod [15]. Cît despre cunoașterea limbilor orientale, un indiciu ar fi acele „manuscripte prețioase și cărți tipărite, producțiune a literaturii arabo-persane" pe care, în 1862, le-a donat Bibliotecii Naționale din București [16]. Se pare că fusese tălmaci pentru limba turcă al generalilor Prozorovski, Kamenski și Kutuzov, deci în cursul ocupației ruse din anii 1808—1812, situație pe care o ocupa atunci, pe lîngă Bagration, și poetul Costache Conachi. A cîștigat astfel reputația unui funcționar destoinic, „distins prin talente mari și o cinste deosebită" [17].

Ascensiunea lui Mavros în protipendada fanariotă, după ce fusese în 1819—1820 postelnic și secretarul pentru Afacerile Străine al lui Alexandru-Vodă Suțu, n-a trecut de rangul de hatman, onorific într-o țară care n-avea încă o armată [18]. Căsătoria cu Pulheria Ghica (1800—1879) n-a durat decît din 1813 pînă în 1817, după care ea s-a măritat din nou, în 1820, cu un alt arheolog, colonelul Vladimir de Blaremberg, așa că, în timpul domniilor lui Grigore (1822—1828) și Alexandru Ghica (1834—1843), Mavros nu mai era cumnatul lor [19]. Din această căsătorie a avut o fiică, soția scriitorului moldovean Alecu Cantacuzino, și un fiu, Dimitrie, general rus, căruia, în 1876, țarul i-a acordat titlul de conte [20]. A doua soție a lui Nicolae Mavros a fost Sevastia (1800—1886) [21], fiica lui Alexandru M. Suțu, mare dragoman al Porții (decapitat în 1807) și soră cu Constantin Suțu, de mai multe ori ministru în Țara Românească, al cărui fiu va fi numismatul M. C. Suțu (1804—1882). Cu Sevastia Suțu, Mavros a avut încă trei fiice: Maria, căsătorită cu Ioan C. Cantacuzino (1825—1878), Alexandrina (1830—1926), soția lui Ion Ghica și Paulina, pe care a luat-o Ernest Karlovici Kotzebue, fiul consulului rus de la Iași. Gene-

[12] Hurmuzaki, X, p. 95; Radu Rosetti AARMS I, 2, 1909, 32, p. 275. Ruxandra mai trăia în 1840, cf. inscripția de pe piatra de mormînt a mamei sale, la Moara Domnească.

[13] Ion Ghica, *Opere*, VI, p. 42.

[14] N. Iorga, *O viață de om*, București, 1984, p. 131. Vezi N. Georgescu-Tistu, Mélanges de l'Ecole Roumaine en France, 1, 1925, p. 186—1276.

[15] Biblioteca Academiei, S 15/DCCXCI (din fondul D. A. Sturdza), N. Mavros către Al. Ghica. Altă scrisoare, în limba franceză, către Gh. Asachi, din 1837, este înregistrată în *Colecția Dr. Constantin I. Istrati. Inventar arhivistic*, București, 1988, nr. 1132.

[16] C. Moisil, *op. cit.*, p. 10—11.

[17] Nikolai K. Giers, *The Education of a Russian Statesman*, ed. Charles și Barbara Jelavich, Berkeley, 1962, p. 157; R. Rosetti, *op. cit.*, II, p. 650—651.

[18] Hurmuzaki, X, p. 60, 74, 85—87, 94—95; *ibidem*, s.n., II, p. 528, 530, 568, 581 605.

[19] G. Fotino, *Din vremea Renașterii Naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, II, București, 1939, p. 84, n.3; N. K. Giers, *op. cit.*, p. 158.

[20] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 277.

[21] Datele de naștere și moarte sînt înscrise pe piatra ei de mormînt la Călinești-Prahova.

alogia descendenților lui Nicolae Mavros, printre care-l găsim pe dr. Ion Cantacuzino, văr cu D. Ghica, traducătorul lui Herodot, anexează, ca urmare a unei chibzuite strategii matrimoniale, pe D. A. Sturdza, P. P. Carp și M. C. Suțu. Asemenea înrudiri echivalau, în condițiile oligarhiei endogame din Principate, cu o poziție socială foarte importantă. Totuși, Mavros a preferat să participe doar de la distanță, cu o nedezmințită prudență, la luptele politice. A făcut o carieră de funcționar rus: din 1830, vreme de douăzeci de ani, a fost inamovibilul inspector general al carantinelor Dunării, funcție în care l-a numit guvernul rusesc, la recomandarea lui Kiselev al cărui colaborator fusese. Avînd rangul de consilier de stat, egal în ierarhia birocratică țaristă cu gradul de general, a rămas pentru toată viața „generalul Mavros".

Salariul de 10 776 lei anual [22] i-a permis să facă repede avere [23], să obțină chiar la licitație, în 1842, arenda vămilor Țării Românești la prețul de 2 605 000 de lei [24] și să cumpere moșia Moara Domnească — Ilfov, cu satele Șindrilita și Găneasa. Instituția carantinei fusese creată nu numai din rațiuni de sănătate publică, ci și cu un scop politic, acela de a izola Principatele de malul turcesc al Dunării. O întreagă arhivă, aproape necercetată, a Inspectoratului carantinelor, aduce, pe lîngă bogate informații despre navigația fluvială, comerț și istoria igienei, dovada capacității „generalului" ca administrator și organizator. Este, de altminteri, sigur că și activitatea sa de colecționar a beneficiat de calitatea sa oficială, în care putea supraveghea descoperirile arheologice de pe ambele maluri.

Atitudinea politică a lui Mavros a fost adesea înregistrată de contemporani și totdeauna cu o extremă suspiciune față de relațiile pe care le întreținea cu Rusia. Nu e suficient a afirma, în termeni tranșanți, că „generalul" a fost filorus, decît dacă adăugăm că, în momente diferite, a reacționat firește altfel. De pildă, a rămas neobservat faptul că, la întoarcerea din singura sa călătorie la Paris, Mavros își propune să editeze un ziar la București, în 1820, cu nouă ani înainte de „Curierul românesc" al lui Eliade [25]. În 1821, refugiindu-se la Brașov, este coautorul unui memoriu adresat țarului prin care se cerea eliberarea Țării Românești de jugul tiranic turcesc, invocîndu-se argumente istorice (Mircea cel Bătrîn, Mihai Viteazul). E adevărat că viitorul nu era conceput atunci decît „sous la domination de votre doux et paternel sceptre" [26]. Ca membru al cancelariei președintelui rus al Divanurilor, în 1829, Mavros căruia chiar adversarii îi recunoșteau „une vive et active intelligence", a participat la

[22] Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme*, II, București, 1972, p. 88 : 2694 lei pe trimestru, în 1834. Cf. Hurmuzaki, supl. I la vol. V, p. 647, la 25 aprilie 1838, domnul Moldovei, M. Sturdza, îi acordă lui Mavros un permis de export pentru 12 500 kg de grîu.

[23] După un raport al lui G. A. Mano din 1839, citat de I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, București, 1915, p. 142. „Un fel de aventurier, delapidator", scria consulul francez Billecocq în 1842, *ibidem*, p. 156.

[24] *Ibidem*, p. 194. „După ce și-a plătit toate datoriile, a cumpărat pentru 100 mii galbeni pămînt și case" (I. G. Valentineanu, *Biografia oamenilor mari scrisă de un om mic*, Paris, 1859, p. 110).

[25] Hurmuzaki, X, p. 85; „le sieur Mavro ... peut obtenir quelque célébrité parmi les gazetiers, en rédigeant la feuille qu'il se propose d'écrire depuis son retour de Paris" (11 decembrie 1820).

[26] *Ibidem*, p. 575—577; BOR, 17, p. 402—405, și 18, p. 116—119; Hurmuzaki, s.n., II, p. 643, 668; I. C. Filitti, *Frămîntările politice și sociale în Principatele române de la 1821 la 1828*, București, 1932, p. 63.

redactarea Regulamentului Organic [27]. În 1834, într-o scrisoare publicată în „Moniteur Universel" (dar abia în septembrie 1856), el propune unirea Principatelor sub numele comun de „ducatul Daciei" [28]. La alegerea de domn din 1842 a fost însă exclus dintre eligibili, ba chiar dintre cei 50 de electori [29]. Sub domnia lui Bibescu, adepţii ideilor revoluţionare se adunau în casa lui, declarîndu-şi energic patriotismul, principiile liberale şi dezaprobarea faţă de abuzurile puterii [30]. În anii premergători Unirii, se pare că a conspirat cu cumnatul său, Costachi Suţu, împotriva lui Ştirbei şi că, mai tîrziu, spera să-l vadă pe unul din ginerii săi, Ioan Cantacuzino sau Ion Ghica, domnind în Ţara Românească [31]. A salutat însă alegerea lui Cuza ca „timpul realizării Unirii ţărilor surori" şi în 1862, la întrunirea primului parlament al României unite, va găsi prilejul de „a depune obolul său pe altarul adoptivei sale patrii", prin donaţia datorită căreia amintirea sa trezeşte încă respectul nostru. Dacă, pentru generaţia imediat următoare, pătrunsă de un înalt sentiment al datoriei faţă de cauza naţională, el a rămas multă vreme neînţeles, ca „aghent şi instrument ... al Rusiei" [32], nu există totuşi vreo apreciere a înaltelor sale însuşiri care să nu fie îndreptăţită cu prisosinţă de mărturiile cu privire la colecţia arheologică pe care a alcătuit-o.

Ion Ghica relata că „generalul Mavru, filolog şi numismat de frunte, era de mai mulţi ani în relaţiune cu Laurian şi cu Bolliac, cu unul pentru studiul de medalii antice şi schimburi de dublete, cu celălalt pentru citirea şi transcripţiunea de inscripţiuni lapidare. Mavru poseda o colecţie de antichităţi importante, adunate cele mai multe după malurile stîng şi drept al Dunării" [33]. În 1845, la întîlnirile lor săptămînale, participau chiar Ghica şi Bălcescu [34]. Bolliac va evoca şi el ambianţa acestui cabinet de antichităţi al cărui oaspete a fost cu regularitate : „D. General Mavru, care a avut ocaziunea să adune toate monumentele romane de pe amîndouă laturile Dunării, de la Mehadia şi pînă la Marea Neagră, în tot timpul cît a fost d-lui inspector general al carantinelor şi cu o influenţă egală

[27] N. Iorga, *Mărturii istorice privitoare la viaţa şi domnia lui Ştirbei-Vodă*, Bucureşti,1905, p. 227 ; Ion Ghica, *Opere*, IV, Bucureşti, 1985, p. 306. Despre o călătorie a lui Mavros la Constantinopol, trimis în misiune de către Kiselev, în august 1831, vezi Ilie Corfus, *Însemnările Androneştilor*, Bucureşti, 1947, p. 56.

[28] Neavînd la dispoziţie colecţia gazetei franceze, reproducem informaţia după N. Russo, Conservatorul 1, 1856, p. 22, n. 1.

[29] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 94. În 1842 e satirizat într-o piesă de teatru în versuri de Gr. Andronescu, la Biblioteca Academiei, ms. rom. 271, f. 83-84.

[30] J. R. (Heliade-Rădulescu), *Le Protectorat du Czar*, Paris, 1850, p. 37. Mavros urmărea şi situaţia politică din Moldova, avînd acolo foşti colaboratori din vremea redactării Regulamentului, cf. o scrisoare a lui N. Suţu, care-i este adresată la 28 martie 1837, la Biblioteca Academiei, ms. rom. 1029, f. 118—125.

[31] G. Fotino, *op. cit.*, III, p. 112 ; *Documente privind Unirea Principatelor*, VII, Bucureşti, 1984 p. 14, 301 (cf. *ibidem*, III, Bucureşti, 1963 p. 186).

[32] *Biografia oamenilor mari*, p. 110—111. Vezi şi acuzaţiile lui Heliade în *Le Protectorat du Czar*, p. 24, 35, şi în *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine en 1848*, Paris, 1851, p. 20, 278, 304 ; idem, *Souvenirs et impressions d'un proscrit*, Paris, 1851, p. 103 ; idem, *Scrisori şi acte*, ed. G. Potra, N. Simache şi G. G. Potra, Bucureşti, 1972, p. 93, 95, 100, 116, 117, 127, 268.

[33] Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, p. 683.

[34] D. Păcurariu, *Ion Ghica*, Bucureşti, 1965, p. 91—92. La prietenia dintre Bolliac şi Mavros se referă chiar N. Bălcescu, *Opere* I , ed. G. Zane, Bucureşti, 1964, p. 293, 331. Anul nu e 1847, cum îşi amintea Ghica, ci 1845, înainte de plecarea lui Bălcescu la Paris şi de conflictul dintre Bolliac şi Laurian.

in Serbia și Bulgaria, ca și în România, care a avut pasiunea antichităților și știind a aprecia fiecare obiect, fiecare monument în justa valoare a sa, pentru interesul artistic și istoric, a adunat mai tot ce s-a găsit și putem zice că arheologia română este astăzi în mîinile generalului Mavru". Încă din 1845, poetul arheolog prevedea că „în frontispiciul museului nostru numele generalului Mavru se va înscrie odată cu litere de aur" [35]. Bazele colecției au fost puse, după afirmația lui Ernest Desjardins, chiar din timpul războiului ruso-turc din 1828—1829, cînd au fost aduse la Moara Domnească numeroase inscripții latine din Oltenia și Bulgaria [36].

Cu excepția antichităților egiptene — scarabei, statuete și amulete — a căror prezență se explică printr-o călătorie în Egipt, la o dată necunoscută [37], colecția este în mare parte de proveniență locală, danubiană. Dintr-o scrisoare a lui Ion Ghica, în aprilie 1857, către soția sa, știm însă că beiul de Samos cumpărase două basoreliefuri, un cap colosal de marmură și, între alte piese, o inscripție pe care i-a trimis-o lui N. Mavros [38]. Tocilescu afirmă că unele obiecte și monumente au fost „adunate din Grecia continentală și insulară" [39]. El citează exemple : un relief de marmură reprezentînd un hermafrodit, adus în 1839 din insula Tenos [40], partea inferioară a unui grup cu figuri în 1842 dela Atena apoi, de asemenea de la Atena, în 1843, un fragment de statuetă [41], o tavă, un blid și o fiolă de marmură și chiar un mic fragment arhitectonic (o palmetă) din Erechtheion [42]. Prin urmare, se pune întrebarea de unde provin și alte piese pentru care ar exista indicii ale originii lor din Grecia, ca în cazul a două reliefuri cu banchet funerar pentru care onomastica nu poate da un răspuns concludent [43].

Ezitările cele mai justificate apar în localizarea pieselor din colecția de ceramică a lui N. Mavros : circa 150 la număr, în măsura în care au fost reținute în fișierul fotografic al Institutului. Datările se încadrează între secolele VI — III. Categoriile cele mai bine reprezentate sînt : ceramica arhaică (pyxis corintic, kylix attic, kantharos etrusc), ceramica de stil geometric oinochoe, pyxis beoțian, kylix beoțian), ceramica attică cu figuri roșii (skyphos și lekythos), ceramica attică cu vernis negru (lekythoi skyphoi, krateroi, oinochoe pelike, pyxis cu capac). Condițiile în care s-a format majoritatea colecției ar sugera o origine din importurile primite de

[35] Buciumul, 9, 30 ianuarie 1863, p. 35, apud Ovidiu Papadima, *Cezar Boliac*, București, 1966, p. 314. Cf. Curierul românesc, XVII, 1845, 60.

[36] Ernest Desjardins, *Lettre à M. Henzen sur quelques inscriptions inédites de Valachie et de Bulgarie*, Rome, 1868, p. 28.

[37] Sînt semnalate de Grigore G. Tocilescu, *Catalogul Museului Național de Antichități*, București, 1906, și de Olga Greceanu, *Bucureștii*, București, 1929, p. 1717. f. C. Moisil, CNA, 12, 1936, p. 9. S-ar putea să fi fost cumpărate la Viena, unde Mavros a zăbovit un an, în 1855—1856 (*Documente privind Unirea Principatelor* III, București, 1963, p. 38 ; *Ibidem*, VII, București, 1986, p. 14). Vezi un fragment de sarcofag cu hieroglife, la Gr. G. Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturali ale Museului Național de Antichități*, II, București, 1908, nr. 95.

[38] Biblioteca Academiei, arhiva Ion Ghica, S (165—168), DCXIII, fost ms. rom. 2910, 16/29 aprilie 1857, semnalat de N. Liu, *Catalogul corespondenței lui Ion Ghica*, București, 1962. p. 113.

[39] Gr. G. Tocilescu, *Monumentele epigrafice*, II, p. 451.

[40] *Ibidem*, nr. 6.

[41] *Ividem*, nr. 50.

[42] *Ibidem*, p. 452.

[43] *Ibidem*, nr. 88 și 89, p. 408—413. În realitate, al doilea monument se încadrează în tipologia stelelor de la Varna (informație datorată doamnei Maria Alexandrescu Vianu).

coloniile pontice, dar nu se poate exclude nici posibili atea ca, în călătoriile sale în Marea Egee sau la Atena, Mavros să fi făcut unele achiziții.

Colecția numismatică, al cărei conținut nu e decît parțial cunoscut, deoarece a fost expediată la Moscova împreună cu tezaurul statului înainte de a fi fost complet catalogată, cuprindea 341 denari consulari de bronz, 70 de monede ale coloniei Viminacium (Kostolac) în Serbia dunăreană, 49 zise „barbare", de fapt imitații după tipuri macedonene (probabil monede dacice, dar și din insula Thasos), 9 din provincia romană Dacia, 10 de la Histria, 2 de la Dionysopolis și 1 de la Kallatis : în total 482 piese [44]. Așadar, cel puțin 3 500 de monede incluse în donația din 1862 rămîn neidentificabile. Cercetarea monumentelor sculpturale și epigrafice din colecția Mavros a început încă din iunie 1867, cînd E. Desjardins le-a găsit împărțite în două depozite, în curtea casei „generalului" din București și în jurul conacului de la Moara Domnească, la 28 km nord-est de capitală [45]. De aici, pietrele au fost transportate la București în același an și, încă un lot, în 1878. În 1877, fiind la Moscova, și în 1879, la Paris, Tocilescu începuse să lucreze la catalogul pe care nu-l va publica decît în 1908 [46].

Față de numai 23 de piese editate de către Desjardins, lucrarea lui Tocilescu cuprinde 20 de inscripții latine și 35 altare, stele, reliefuri și statuete grecești, cele mai multe fragmente și anepigrafe [47]. Adesea e vorba de piese provenind de la Novae (Sviștov) — altare din secolele II — III, fragmentul de arhitravă din epoca lui Caracala — sau din împrejurimi — stela lui Donatus de la Steklerna, miliariul lui Hadrian adus din cimitirul din Sviștov. În alte cazuri, localitatea de origine este Oescus (Ghighen), chiar dacă, de pildă, un soclu de statuie a fost folosit ca material de construcție de turci la cetatea din Turnu Măgurele. Este acea „mare piatră înscrisă care s-a luat acum doi ani de Generalul Mavru", cum scria Bolliac în 1845 [48]. Despre marea inscripție a lui Diocletian și Maximian de la

[44] Biblioteca Academiei, C II/18 : C. Moisil, *Inventarul monedelor din Colecțiunea Statului, fostă Mavros*. Existența acestui caiet inedit din anii 1912—1916 ne-a fost semnalată de domnul Octavian Iliescu, cu o bunăvoință pentru care-i mulțumim.

[45] Ernest Desjardins, *Voyage archéologique et géographique dans la région du Bas-Danube*, Paris, 1868 ; idem, *Lettre à M. Henzen*, p. 28—41 : „Cette villa, située à 12 km à l'Ouest (*sic*) de Bucarest, appartenait, il y a quelques années au Général Mavros, qui l'a cédée à un de ses gendres, M. Kotzebue".

[46] O broșură de 12 paigni, „sub privegherea d-lui A. I. Odobescu" constituie o primă încercare sub titlul *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Museului Național din București și altor colecțiuni particulare din România*, București, 1878. Vezi volumul *A. Odobescu și corespondenții săi*, ed. Filofteia Mihai și Rodica Bichis, București, 1984, p. 287, 303, 304, 308—309.

[47] E. Desjardins, *Lettre à M. Henzen*, nr. 1, 3, 4—8, 22—37 ; Gr. Tocilescu, *Monumentele* (1908), nr. 1—8, 11—17, 19—27, 86—93 și, ca reliefuri, nr. 3, 7, 8, 10, 12—22, 24, 27, 30, 33—35.

[48] Curierul românesc, 17, 1845, 60.

Turtucaia, Desjardins notează sec: „Les hommes chargés par le général Mavros de l'enlever pour le transporter en Valachie, comme butin de guerre, le cassèrent. La partie inférieure resta en place et figura longtemps le couronnement mutilé de la fontaine. Il est aujourdhui enlevé et a probablement été détruit"[19]. Procedeul, oricît de inacceptabil, era obişnuit. În sfîrşit, un cippus din sec. II are drept loc de provenienţă Igliţa (Troesmis).

Fig. 2. Sevastia Suţu (colecţia Rostislav Kotzebue).

Specialistul avizat ar putea bănui din cele spuse pînă acum că entuziasmul de colecţionar al lui Mavros întrecea cunoştinţele sale, desigur empirice. Totuşi ar fi de remarcat că o lungă experienţă l-a pregătit să cultive el însuşi stilul epigrafic. El e, cu certitudine, autorul inscripţiilor

[19] E. Desjardins, *op. cit.*, p. 29.

grecești de o formă clasică puse în 1840 pe mormîntul mamei sale și în 1851 pe al soacrei, amîndouă la Moara Domnească. În același stil este și propriul său epitaf în versuri eline din capela conacului cantacuzinesc de la Călinești — Prahova, astăzi părăginită și profanată.

Murind la 23 martie 1868, Nicolae Mavros dispărea prea devreme pentru a figura printre membrii Academiei Române. Dar fusese președinte al Comitetului Arheologic din care făceau parte D. Berindei, D. A. Sturdza, M. C. Sutzu și Al. Odobescu. Succesorul său (din iunie 1869) va fi Bolliac, spre nemulțumirea lui Ion Ghica [50]. Și, încă din 1861, la întemeierea Astrei, Barițiu îl propusese pe „general" ca membru de onoare, alături de Hurmuzaki, marele colecționar bucovinean de documente [51]. Ceea ce însemna, chiar în momentul în care se manifesta deplina unitate a culturii naționale românești, o recunoaștere a faptului că fanariotul, „unealta muscălească", spionul, n-a slujit altă țară decît cea pentru care a creat această instituție.

ADDENDA

La Călinești, în capela din parcul conacului, se găsește piatra de mormînt cu următoarea nscripție :

Νικόλαος Μαύρος

γεννεθεὶς τῆς 9 μαρτίου 1786
αναπαυθεὶς ἐν Κυρίῳ τῆς 23 μαρτίου 1868

βαθὺς τὴν φρένα, μεταξὺ ἀνθρώπων ἐτίματο
κ 'εκαλλιέργει ἀρετὴν καὶ εὐποιίαν ἤσκει
ἀνήλωσε δ'έις τὸν οὐρανον ἐκ τῆς ζωῆς της κάτω,
ὅπου το στεμμ'ἀθανατον ἡ ἀρετη ευρισκει.
ενὼ εἶμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ
ὁ πιστέυων εἰς ἐμὲ κἂν ἀποθάνει
ζήσεται καὶ ὁ τῶν κἂι πιστευῶν
εἰς ἐμε οὐ με ἀποθάνει εἰς τὸν ἀγῶνα

„Nicolae Mavros
născut la 9 martie 1786,
adormit întru Domnul la 23 martie 1868.

Adînc la cuget, era printre oameni prețuit,
practica frumos virtutea și obișnuia facerea de bine.
Cheltuia încă din viața pămîntească pentru cer
unde virtutea obține o cunună nemuritoare.
Eu sînt învierea și viața.
Cel care crede în mine, chiar dacă moare,
va trăi și acela care crede în mine
nu va pieri în luptă".

[50] Victor Slăvescu, *Corespondența lui Ion Ghica cu Dimitrie Sturdza* (*1860—1880*), AAR MSI, 3. 1943, 25, p. 1287 (41).

[51] N. Iorga, *Istoria literaturii române în veacul al XIX-lea*, ed. Rodica Rotaru, III, București, 1983, p. 348. La 6/18 februarie 1867, Mavros primea de la Carol I mulțumiri pentru activitatea unui Comitet central de binefaceri, prezidat de el, care distribuise ajutoare în timp de foamete (*Treideci de ani de domnie ai regelui Carol I. Cuvîntări și acte*, I, București, 1897, p. 130—131).

Pe o cruce, în fața bisericii, la Moara Domnească :

II

ὧδε κεῖται
Κωνσταντῖνος
Ἀλέξ. Σοῦτσος
ἐκ τοῦ οἴκου τῶν βυζαντίων
Δρακῶν γεννηθεὶς ἐν Θεραπεία
τοῦ Βοσπόρου
τελευτήσας
ἐν Ῥουμανίᾳ

„Aici zace Constantin Alex. Sutu,
din neamul Dracilor bizantini,
născut în Therapia Bosforului,
săvîrșit în România''.

Pe piatra de mormînt : „Constantin Al. Sutzu, fiul [fiului] lui Mihail Sutzu voevod, 1804—1882''.
În partea superioară a lespezii, un blazon cu armele Moldovei în dreapta, și Țării Românești în stînga, sub o coroană închisă, cu mantie desfășurată și lambrechini, fără tenanți.

II

ἐγένετο τῇ η' σεπ-
τεμβριου αψνο
ἐτελεύτησε τῇ γ'
μαρτίου αωμ
Νικολεώς τε Μιχα-
ήλ Ρωξάνδρειά τε
Μαῦρου
μητέρι σῆμα τό δε
ἱδρύσαντο σφῶν Μα-
ρίηι
μήτροθεν Σούτσου
ἦδε Βεντούρα πατρό-
θεν ηγερ.
Ἡλίου αὐγὴν ἄστει
ειν Ἀθηνέων
εἶδε, στὸ Βυζάντιο ὤικησε,
ἀτάρμιν γαῖα καλύ-
πτει
Ἴστρου βαθὺ ῥειτέο
πότι καλλιρροῖ
ὄχθηι μητέρος μνή-
μην αιρὴν ἀσόμε-
νοί τε
αἰέν τε
χάριν τε
κουσηι εὐχίνετον
δηλοῦντες

„S-a născut la 8 septembrie 1750,
a murit la 3
martie 1840.
Nicolae și Mihail
și Ruxandra
Mavros
au înălțat acest monument
funerar mamei lor
Maria,
dinspre mamă Suțu
și Ventura
dinspre tată ;
ea a văzut
lumina soarelui
în cetatea Atenei, a locuit la Bizanț,
iar pămîntul o acoperă
la malul cu ape frumoase
al Istrului
cel cu curenți adînci.
Ei, slăvind amintirea
mamei,
vădesc recunoștință
veșnică
și laudă frumoasă
născătoarei lor''

Μαριης δεμας, Λαπύθων φυτρῆς κρειούσης
ἀλόχου τε κραυτόρος Αλεξάνδροῖο
γενετῆς Σουτσῶν ὄντοδι τύμβος κηλύπτεν
ψυχὴν δ 'ενὶ δόμοις κλυτοῖς ιφθιμον
πατὴρ 'επουράνιος ξενίζων ἔχει
ἐν ἄστει μὲν Βυζάντος ἠελίοιο

γλυκὺ φῶς εἶδε. μόρος δέμιν ἔλαβεν
εν Βουκουρεστίωι πτόλιεθρω γαίης
Δακίης, φθινοῦντος μαρτίου αωνα
ἐπεὶ ἔρα πρὸς ἑβδομήκοντα
βίωσε λυκάβαντας
θυγατὴρ Σεβαστὴ καὶ κηδέστης. Νικόλεως
Μάυρος. ἀγαθῇ μητρὶ τὸ σῆμα
τόδ' ἀνέθεντοι

„Acest mormînt ascunde corpul rece al
Marici, vlăstar nobil al Lapiţilor
şi soţie a stăpînitorului Alexandru
din neamul Suţeştilor,
iar sufletul nobil
i l-a primit în gazdă
în slăvitele-i palate tatăl ceresc.
Ea a văzut lumina dulce a soarelui
în cetatea Bizanţului.
Soarta nefastă a răpit-o
în Bucureşti, cetatea din pămîntul Daciei,
la sfîrşitul lui martie 1851,
după ce a trăit 71 de ani.
Fiica sa Sevastia şi ginerele Nicolae
Mavros au pregătit acest mormînt
mamei lor bune".

NICOLAS MAVROS.
SON RÔLE POLITIQUE ET SA PERSONNALITÉ INTELLECTUELLE

RÉSUMÉ

Le Musée National des Antiquités de Bucarest fut créé en 1864 à partir d'une riche donation de N. Mavros (1786—1868). On retrace ici sa carrière dans l'administration de Valachie, au cours de laquelle il a eu l'occasion, en tant qu'inspecteur général des quarantaines du Danube, de former des collections épigraphiques, numismatiques et céramiques, soit sur les deux rives du fleuve, soit en Grèce. Cet évergète, doué d'une belle culture classique, était en même temps un diplomate habile, l'un des Phanariotes étroitement associés à la politique russe.

ODOBESCU, ARHEOLOGUL

MIRCEA BABEŞ

În biografia lui Alexandru Odobescu există o seamă de coincidenţe cronologice, menite parcă a releva predeterminarea destinului, a acţiunii şi operei acestui spirit luminat în cîmpul ştiinţei şi culturii româneşti moderne. Astfel, Odobescu s-a născut în 1834 — anul în care la Bucureşti lua fiinţă Muzeul de Istorie Naturală şi Antichităţi, menit „a strînge acolo cîte antichităţi se mai găsesc risipite printr-acest Prinţipat” şi devenit la 1864, prin înţeleapta hotărîre a domnului Cuza, Muzeul Naţional de Antichităţi [1]. La fel, anul 1866, exact acum un veac şi un sfert, marchează momentul angajării decisive a lui Odobescu în cercetarea arheologică, al începutului studiilor sale legate de tezaurul de la Pietroasa şi al săpăturilor pe care le-a efectuat în această localitate de celebritate universală, dar totodată este anul înfiinţării Societăţii Literare Române, transformate în 1867 în Societatea Academică Română şi devenite la 30 martie 1879 Academia Română. În acest for suprem de consacrare a valorilor Odobescu avea să-şi ocupe locul binemeritat în 1870, la vîrsta de 36 de ani, nu însă în Secţia literară, cum s-ar aştepta poate admiratorii „Scenelor istorice” şi ai lui „Pseudo-kyneghetikos”, ci în Secţia istorică, unde preocupările şi contribuţiile arheologului Odobescu şi-au găsit cuvenita apreciere.

Să reamintim, în acest context, cele spuse de Ion Nestor cu prilejul unei conferinţe publice, în anul 1943 : „Trăind într-un secol, care, sub domniile lui Cuza-Vodă şi apoi a lui Carol I, înseamnă zidirea temeliilor politice şi culturale ale României moderne, într-o vreme cînd numeroase personalităţi, pe care pare că o iubitoare providenţă le dăruise ţării de la gurile Dunării, creeau în diferite domenii tiparele pentru dezvoltarea de apoi, Al. Odobescu şi-a ales prin cea mai fericită vocaţie un sector, care, dacă el ar fi lipsit, ar fi rămas poate neîmplinit în paguba armoniei interioare a secolului nostru luminat. Spre arheologie a fost îndemnat şi a tins Odobescu prin toate fibrele firii sale de iubitor de frumos, căruia i se adăuga un mare înseta de ştiinţă, în forma aceea pe care secolul occidental in care a trăit cu spiritul o determina, anume în forma eruditiei” [2].

Nestor credea că înaintaşul său a fost „în însăşi convingerile sale intime” numai arheolog, iar literat, oarecum, mai mult prin accident, datorită înzestrării sale artistice particulare [3]. Dovada decisivă a acestei afirmaţii ne lipseşte şi s-ar putea ca istoricii literari să-i conteste valabilitatea. Privind din perspectiva timpului, nu se va putea însă trece peste faptul că, dacă Odobescu a fost doar unul dintre membrii pleiadei de cul-

[1] R. Vulpe, Boabe de griu, 1, 1930, 3, p. 133—146; Vl. Dumitrescu, *Muzeul Naţional de Antichităţi*, Bucureşti, 1968; Al. Păunescu, Irina Casan-Franga, P. Diaconu, SCIVA, 35, 1984, 1, p. 3—44.

[2] Manuscris dactilografiat, păstrat la Institutul de Arheologie din Bucureşti şi publicat postum în Magazin istoric, 21, 1987, 3 (240), p. 10—13, sub titlul *Precursorul Odobescu*, cu unele omisiuni operate de redacţie. Din citatul reprodus aici, în revista menţionată (p.10) a dispărut astfel referirea la „secolul occidental”, cum caracteriza Nestor epoca în discuţie.

[3] *Ibidem*.

SCIVA, tomul 43, nr. 2, Bucureşti, aprilie — iunie 1992, p. 119—126

tivatori ai limbii și literaturii noastre moderne, el a fost primul și — pentru o vreme — singurul veritabil reprezentant al arheologiei științifice în România.

*

Lui Odobescu ca arheolog i-au fost dedicate de-a lungul anilor, dar în special în ultimele trei decenii, numeroase pagini. Contribuțiilor mai vechi, datorate lui Ioan Andrieșescu [4] și lui Ion Nestor [5], li s-au adăugat începînd din anii 60 cele semnate de Dumitru Tudor [6], Ion Nestor [7], Răzvan Theodorescu [8], de autorul acestei comunicări [9] și, cel mai recent, de Alexandru Avram [10]. Cele mai multe dintre aceste noi contribuții sînt legate de reeditarea creației științifice odobesciene. În paralel, așadar, cu reeditarea acestei opere pe principiile ediției critice și cu nemijlocită trimitere la ea, are loc o reevaluare a locului ocupat de Odobescu în arheologia românească și europeană a vremii și, dintr-o perspectivă mai amplă, a rolului jucat de el în istoria, de peste un veac și jumătate, a arheologiei în România.

A stabili rolul pe care l-a jucat și locul pe care Odobescu îl ocupă în istoria arheologiei românești este însă, în ciuda evidenței, dificil, atîta timp cît o asemenea istorie nu a fost încă scrisă [11]. Desigur, avem deplin temei a-l califica pe Odobescu drept un mare erudit, drept deschizător de drumuri, primul nostru mare arheolog și, în fapt , creatorul arheologiei *științifice* românești. Raportarea detaliată la ceea ce au reprezentat ca nivel de cunoștințe, metodă, concepție și rezultate predecesorii și contemporanii săi români rămîne însă obligatorie și va trebui să constituie obiectul unor mai sistematice preocupări de istorie critică a științei arheologice. Este vorba de un domeniu de cercetare în care baza documentară este încă lacunară, iar investigațiile sînt mai curînd ocazionale. Din acest motiv și avînd în vedere timpul inerent redus avut la dispoziție pentru această comunicare, mă voi limita aici la sintetizarea unor date mai bine sau mai puțin cunoscute, semnificative înainte de toate pentru caracterizarea arheologului Odobescu.

Voi începe, de fapt, cu această caracterizare, făcută în altă împrejurare, la Academia Română, cu ocazia sărbătoririi a 150 de ani la nașterea lui Odobescu, încercînd să aduc apoi argumente și fapte în sprijinul celor afirmate :

„Activitatea sa a fost precedată în Principate de *perioada anticarilor*, cum însuși i-a denumit pe acei colecționari diletanți, pasionați dar lipsiți de metodă și, nu rare ori, de scrupule, pentru care obiectul arheologic avea valoare în sine, de curiozitate sau de raritate, înainte de a fi

[4] RPAN, 1, 1937, p. 11—15.

[5] *Op. cit.*, supra nota 2.

[6] În : A. I. Odobescu, *Istoria archeologiei*, București, 1961, p. 7—46 ; AUB, Seria științe sociale, Istorie, 12, 1963, 30, p. 21—26.

[7] Analele Academiei Republicii Socialiste România, 104, 1970, s. IV, 20 (1976), p. 154—157.

[8] Revista de istorie și teorie literară, 20, 1971, 1, p. 77—82 : Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte. s. IV, 6, 1984, p. 70 urm.

[9] În : Al. Odobescu, *Opere*, IV, *Tezaurul de la Pietroasa*, București, 1976, p. 5—34 ; Memoriile Secției de Științe Istorice, s. IV, 9, 1984, p. 136—143.

[10] În : Al. Odobescu, *Opere*, V, *Scrieri arheologice*, I, București, 1989, p. 5—47.

[11] Pentru liniile mari ale acestei istorii, cu bibliografia esențială, cf. M. Babeș, SCIVA, 32, 1981, 3, p. 319—330.

un document istoric. Distanţarea de moda arheologică a acestei perioade de început — ilustrată de un Ghica, de un Mavros sau de un Bolliac—nu va fi fost ușoară pentru Odobescu, dar este pentru noi nu mai puţin clară, tranșantă. Deși autodidact, ca și Bolliac, în cîmpul strict al arheologiei, Odobescu a atins erudiția și și-a format o concepţie care este aceea a lumii ştiinţifice a vremii sale; deși prin înclinaţiile sale livrești era destinat să rămînă un arheolog de cabinet (sau de „saltea", cum spunea rivalul său), a înţeles importanța activităţii sistematice de teren; conferenţiar talentat, a depășit stadiul popularizării pentru a fi primul profesor de arheologie al Universităţii din București (1874); în sfîrşit, ... deși educat la Paris in cultul antichităţii greco-romane, a preferat arheologiei clasice domeniile noi, nedesţelenite, ale „periodului preistoric" și ale celui „barbar", al migrațiilor, ce a urmat retragerii aureliene din Dacia"[12].

Demn de remarcat mi se pare a fi în special acest ultim aspect, mai ales dacă ţinem seama de faptul că pînă atunci, cum relatează Bolliac cu referire la banul Mihalache Ghica și la generalul Mavros, dar probabil și la propria-i experiență mai veche, „tot ce se găsea era roman și tot ce nu putea fi roman era barbar, prin urmare bun de sfărîmat, bun de aruncat"[13].

Că meritul acestei schimbări de mentalitate îi aparţinea lui Odobescu, ne-o spune el însuși, en passant, fără a uita să remarce calitățile mai vîrstnicului său concurent în ale arheologiei: „Dar mai cu seamă dl. Cesar Bolliac, pe care am avut norocita idee de a-l face luător aminte la obiectele și monumentele preistorice, într-o excursiune de 24 de ore ce am făcut, împreună, la 1869, pînă la ruinele unei cetăţi de pe malul Prahovei, la Pucheni și la Tinosu, dl. Bolliac a știut, cu acel dar de lesnicioasă însușire și cu acel spirit de intuiţiune, care poate pînă la oarecare punct să nu ţină chiar seama de studii adînci și stăruitoare, să se inspire cu pasiune din acest nou ram al arheologiei"[14]. Admirîndu-l pe Bolliac pentru entuziasmul și spiritul său întreprinzător, Odobescu nu ezita totodată să pună în gardă faţă de pericolul unei activităţi lipsite de metodă și disciplină: „... căci repejunea excursiunilor colectorului și multiplicitatea preocupaţiunilor sale nu i-au permis a lua asupra fiecărei bucăţi în parte acele note minuţioase despre localitatea și circumstanţele descoperirii, care sporesc meritul antichităţilor și le prefac, întotdeauna, din simple curiozităţi, în documente ştiinţifice"[15].

Această critică — nici prima, nici ultima, nici cea mai severă dintre cele pe care Odobescu le-a adresat lui Bolliac — nu viza atît persoana, cît mentalitatea, felul de a concepe arheologia și mai ales modul de lucru al lui Bolliac și al altor pasionaţi, dar puţin instruiţi exploratori ai acestui domeniu, precum Papazoglu, Butculescu, Beldiceanu și Buţureanu sau chiar colegii de Academie ai lui Odobescu: V. A. Urechia și D. A. Sturdza. Spre deosebire de „anticarii" Ghica și Mavros, care își limitau preocuparea la obiectul în sine, punîndu-i pe alții să răscolească în ruinele de la Reșca și Celei, Bolliac, Butculescu și ceilalţi s-au făcut remarcaţi prin activitatea

[12] Idem. Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice s. IV, 9, 1984, p. 137.
[13] C. Bolliac, Trompeta Carpaţilor, 12, 1874, 1137.
[14] Al. Odobescu, Revista științifică, 3, 1872, 10, p. 148 urm. (republicat în Al. Odobescu, *Scrieri literare și istorice*, II, București, 1887, p. 149 urm.; mai departe prescurtat SLI 2).
[15] Al. Odobescu, SLI 2, p. 153.

intensă în teren, prin interesul sporit pentru situl explorat, ca şi prin încercări timide, stîngace, de clasare, datare şi interpretare a antichităţilor descoperite; încercări, din păcate, bazate mai mult pe intuiţie decît pe noţiuni ştiinţifice de arheologie şi cu atît mai puţin pe o reală erudiţie în materie.

Atingînd erudiţia, graţie stăruitoarelor sale studii în biblioteci şi muzee, ca şi contactelor intense cu unii dintre marii specialişti ai vremii, Odobescu a înţeles — primul la noi — care sînt rosturile esenţiale, ţelurile şi metodele arheologiei şi, prin publicaţiile sale, le-a introdus în ştiinţa românească. Definitoriu este faptul că prin Odobescu arheologia încetează a mai fi redusă, în România, la adunarea şi cel mult clasificarea formală, diletantică a antichităţilor; ea devine o cercetare care strînge, ordonează şi interpretează aceste documente ale pămîntului, astfel încît, cum spunea el, „rezultatele dobîndite să poată fi de folos ştiinţei, să poată servi de bază neîndoioasă la comparaţiuni etnografice şi la teorii de istorie primordială” [16]. Pentru a atinge acest ţel, arheologul avea a aborda şi rezolva cele două probleme fundamentale pe care le ridică antichităţile preistorice şi „barbare” : cronologia şi atribuirea etnică. Probleme care încă la nivelul de azi al arheologiei ridică adesea dificultăţi insurmontabile, cu atît deci mai mult în acea vreme de început, cum ne spune însuşi Odobescu : „Într-o ţară ca a noastră, care în nenumărate rînduri pare a ieşi din barbarie spre a fi cufundată iarăşi într-însa cu cîţiva ani mai în urmă prin o nouă năvălire de neamuri mai cu totul sălbatice, trebuie să mărturisim că nu este lucru uşor a grupa de pre epoce şi de pre naţionalităţi rămăşiţele ce se ivesc la ochii arheologului din întîmplare şi mai adesea fără de nici o indicaţie precisă” [17].

Pornind de la două repere cronologice sigure, „menghinele arheologiei româneşti”, care sînt cucerirea romană şi descălecatul, Odobescu plasează între ele „periodul barbar”, iar înainte de cucerirea traiană periodul „pe care-l putem cu adevărat chema preistoric şi nu numai dacic (aici aluzie critică la Bolliac — n.n. M. B.) şi care, în nemărginita sa întindere, a trebuit să prezinte faze multe şi felurite” [18]. În cuprinsul epocii preistorice, Odobescu era obligat să se mulţumească a aplica la sporadicele descoperirii româneşti cunoscute sistemul celor trei perioade, elaborat de danezul Christian Thomsen, cu cuvintele sale, „a clasifica producţiunile primitive ale omenirii, într-o ordine cronologică, de pe natura materialelor care au venit succesiv la cunoştinţa şi la întrebuinţarea omului” — piatra, bronzul, fierul [19].

Odobescu ştia că „în timpul miilor de secoli care au precedat în omenire arta de a păstra prin grai sau prin scris memoria faptelor, multe popoare, deosebite prin origine, deosebite prin limbă, deosebite prin uzuri, şi-au succedat unul altuia pe faţa pămîntului. Ele au lăsat mai mult sau mai puţin, în straturile de pămînt pe care ele călcau, dovezi pipăite de ingeniozitatea lor şi de dibăcia lor manuală” [20]. Altfel exprimat, în aceeaşi remarcabilă conferinţă dedicată *Artelor din România în periodul preis-*

[16] Idem, Arte din România în periodul preistoric, Columna lui Traian, 5, 1874, p. 73 urm. (republicat în SLI 2, p. 233—286 şi în *Opere*/ed. T. Vianu/, II, Bucureşti, 1955, p. 77—106); citatul poate fi găsit în SLI 2, p. 266.

[17] Al. Odobescu, SLI 2, p. 247.

[18] *Ibidem*, p. 249.

[19] *Ibidem*, p. 256.

toric (1872): „Fiecare popor, din cîte au venit pe rînd aici, şi-a adus cu sine mult-puţina sa cultură" [21]. Acesta era pentru Odobescu temeiul, mai mult teoretic, de a face „printre rămăşiţele preistorice, distincţiuni de seminţie şi de neamuri", cu alte cuvinte atribuiri etnice. Este de fapt mai mult speranţa că va veni timpul cînd „clasificarea va fi posibilă şi sîntem in drept a aştepta de la dînsa rezultate de cea mai mare însemnătate pentru etnologia antică a ţărei noastre. Dar — continuă el — trebuie mai intîi să explorăm mult, să studiem cu atenţiune condiţiile şi natura descoperirilor, să le comparăm cu obiectele analoage aflate prin alte ţări" [22].

Întîlnim în textul conferinţei citate — un adevărat manifest al tinerei arheologii româneşti — ca şi în atîtea locuri din opera lui Odobescu, astfel de indicaţii metodologice pe care pratica le-a confirmat. Odobescu cunoştea, de pildă, importanţa adunării sistematice a informaţiei, a elementelor — am zice astăzi — de statistică arheologică şi pentru aceasta a şi întocmit cunoscutul său *Cestionariu arheologic* [23], difuzat în 1870—1871 in rîndurile autorităţilor şi intelectualităţii săteşti. Rezultatele au fost dintre cele mai bune. În scurt timp, la Ministerul Instrucţiunii Publice s-a strîns un însemnat număr de răspunsuri (peste 1600), respectiv de informaţii arheologice şi chiar în anul 1871 proaspătul membru al Societăţii Academice reuşea să valorifice primele rezultate, publicînd o *Notiţie despre localităţile însemnate prin rămăşiţe antice din judeţul Dorohoi* [24]. Pe temeiul răspunsurilor la *Cestionariu* Odobescu a mai reuşit să publice şi amplul raport privind *Antichităţile judeţului Romanaţi* [25], a cărui valoare ca instrument de lucru este încă mult apreciată pînă în zilele noastre. Însuşi fondul de informaţii privind celelalte judeţe, nevalorificate de Odobescu, dar conservate cu grijă la Biblioteca Academiei Române, îşi păstrează pe deplin valoarea documentară şi actualitatea, ca punct de plecare al unor noi investigaţii de teren.

Trebuie, de altfel, să ne închipuim că *izvodul* sau *cestionariul arheologic* va fi avut în intenţia lui Odobescu, în primul rînd, rostul de a permite identificarea în teren a unor noi monumente arheologice reprezentative pentru trecutul pămîntului românesc, din „periodul preistoric" şi pînă în Evul mediu, şi de a pune la dispoziţia arheologilor şi alte obiective de cercetat, decît cele cunoscute şi fără sistem săpate de mai vechii şi mai noii „anticari".

Odobescu însuşi nu a fost un arheolog de teren. În anii de început ai preocupărilor sale de arheologie el pare totuşi să fi fost atras de ideea unor explorări şi săpături arheologice şi îşi va fi făcut planuri în această direcţie. În atmosfera de emulaţie prilejuită de întemeierea Muzeului Naţional de Antichităţi şi de numirea sa ca membru al Comitetului arheologic, menit a veghea la rosturile acestui muzeu. Odobescu solicita la 15 iulie 1866 ministrului instrucţiunii, C. A. Rosetti, subvenţionarea unor investigaţii arheologice în judeţele Buzău, Rîmnic, Brăila şi Covur-

[20] *Ibidem*, p. 255.

[21] *Ibidem*, p. 252.

[22] *Ibidem*, p. 273.

[23] Cf. Al. Odobescu, *Opere*, V/I, 1989, p. 96—99 şi 374—375.

[24] Monitorul Oficial, 152 din 13/25 iulie 1871, p. 825—827 (revizuit şi mult îmbogăţit. acest raport avea să fie republicat în SLI 2, 1887, p. 157—232).

[25] Analele Societăţii Academice Române, X, s. II, 1878 (republicat în SLI 2, p. 407—482 şi în *Opere*, V/I, 1989, p. 94—243).

lui [26]. Aprobate de minister aceste cercetări s-au limitat în cele din urmă la Pietroasa, localitate care concentra în cel mai înalt grad interesul savantului. Din păcate, în lipsa unor date precise în publicaţiile sau în arhiva sa personală, sîntem în situaţia de a face mai mult presupuneri [27]. De fapt, singurul lucru pe care îl ştim este că, în septembrie 1866, el a executat „a diverses reprises" săpături în mai multe puncte ale incintei fortificate antice tîrzii de sub satul Pietroasa. Promisiunea făcută de autor în primul volum al monografiei tezaurului de la Pietroasa [28], de a da în vol. III, în detaliu, toate rezultatele acestor săpături nu a fost împlinită. În acest ultim volum, imprimat după moartea lui Odobescu, a fost inserat [29], fără modificări, textul sumar din *Notice sur les antiquités de Roumanie* [30], unde se află doar cîteva informaţii despre forma şi dimensiunile fortificaţiei, despre tehnica zidurilor, precum şi o enumerare succintă a materialelor descoperite : pietre de construcţie şi cărămizi, ceramică grosieră, fragmente de vase de sticlă, vase, arme şi zăbale de metal, doi piepteni mici şi o sulă de os, mai multe rîşniţe de piatră, multe oase de animale, resturi de lemn putrezit şi, în sfîrşit, o mică monedă de bronz, „care prezintă indubitabil aspectul monedelor romane din epoca post-constantiniană".

Scopul săpăturilor va fi fost, în parte, unul ştiinţific : acela de a lămuri relaţia dintre acest *castellum* şi celebrul tezaur descoperit la o distanţă relativ mică de el, pe coastele dealului Istriţa. Pe de altă parte, s-ar putea ca ideea de a duce la Expoziţia universală de la Paris (1867), alături de tezaur, şi alte materiale arheologice din localitatea de descoperire să fi constituit prilejul imediat al acestor săpături. Oricum, materiale descoperite în 1866 au figurat în expoziţia română, alături de un plan al localităţii şi al obiectivului cercetat. Din nefericire nu se cunoaşte ce au devenit acele materiale, după cum nu ştim să se fi păstrat notiţele de şantier ale lui Odobescu. După mai bine de un veac, în 1973, săpăturile din castrul de la Pietroasa au fost reluate de Institutul de Arheologie din Bucureşti, în colaborare cu Muzeul Judeţean din Buzău, sub conducerea ştiinţifică a dr. Gh. Diaconu. De-a lungul mai multor campanii, aceste săpături au adus precizări importante privind fortificaţia şi depunerile arheologice din interiorul ei, sporind substanţial cunoştinţele noastre în raport cu cele deţinute de Odobescu. În preajma fortificaţiei s-au descoperit mai multe necropole din aceeaşi perioadă, precum şi resturile unei monumentale clădiri cu hypocaust [31].

[26] G. Şerban, în : Al. Odobescu, *Pagini regăsite. Studii şi documente*, Bucureşti, 1965, p. 332.

[27] M. Babeş, în : Al. Odobescu, *Opere*, IV, 1976, p. 8—9 şi 979—981.

[28] Al. Odobescu, *Le trésor de Pétrossa*, I, Paris, 1889, p. 37 şi nota 2 (= *Opere*, IV, p. 119).

[29] *Ibidem*, III, 1900, p. 19—21 (=*Opere*, IV, p. 727—729).

[30] Paris, 1868, p. 50—51. Lucrarea a apărut şi în volumul editat de P. S. Aurelian şi Al. Odobescu, *Notice sur la Roumanie, principalement au point de vue de son économie rurale, industrielle et commerciale, suivie du cataloqgue spécial des produits exposés dans la section roumaine à l'Exposition universelle de Paris en 1867, et d'une notice sur l'histoire du travail dans ce pays*, Paris, 1868.

[31] Gh. Diaconu, în : Al. Odobescu, *Opere*, IV, 1976, p. 1055—1072 ; idem, Dacia, N.S., 30, 1986, p. 177—180 ; Gh. Diaconu, M. Tzony, M. Constantinescu şi V. Drâmbocianu, Dacia, N. S., 21, 1977, p. 199—220 ; Gh. Diaconu şi M. Tzony, în *Spiritualitate şi istorie la întorsura Carpaţilor*, 1, Buzău, 1983, p. 69—77 ; vezi şi R. Harhoiu, Dacia, N. S., 32, 1988, p. 80 urm. şi fig. 4—5.

În justificarea cererii sale de finanțare a campaniei de explorațiuni din 1866, Odobescu scria : „Trebuiește dar, după părerea mea, ca noi, românii, să ne silim înșine a face în sînul țării noastre toate acele cercetări istorice care au de scop a întări naționalitatea noastră și a adăuga un nou contingent la cunoștințele omenirii întregi" [32]. Sub același impuls, valorificînd desigur informațiile prilejuite de *Cestionariul arheologic*, el a întocmit ulterior un ***Proiect de campanie pentru explorațiuni arheologice în districtul Buzău în vara anului 1871*** [33], care trădează în continuare interesul său special pentru această zonă, izvorît desigur din preocupările legate de tezaurul de la Pietroasa. Proiectul prevedea „excursiuni" pe itinerarii bine stabilite : I. Podgoria și Valea Nișcovului, II. Valea Slănicului cu gura Văii Cîlnăului, III. Valea Buzăului în munți, cu afluenții săi, IV. Cîmpia. În primul itinerariu sînt menționate movilele de la Valea Teancului, Gura Sărăţii și Năienii Proșca, Dara cu „cimitiriu antic", Pietroasa „cu muntele Istrița (cetăți de piatră)" și chiar stațiunea geto-dacă de la Cîrlomănești [34], cercetată de noi în anii 1968—1981, cunoscută pe vremea lui Odobescu drept „movila cu cetate" de la Gura Nișcovului. Și pe celelalte trasee întîlnim menționate numeroase localități cu „gorgane", ruine, cetăți, chilii în stîncă, șanțuri etc.

La documentarea noastră actuală, nu știm în ce măsură a reușit Odobescu să realizeze acest detaliat plan de „explorațiuni". Scopul său pare a se fi limitat la verificarea informațiilor cuprinse în răspunsurile la *Cestionariu*, nu însă prin săpături arheologice, ci prin simple cercetări de suprafață (periegheze) și anchete printre locuitori. Mai probabil este însă că, datorită înclinației sale mai vechi spre documentarea livrescă și datorită timpului pe care i-l răpea pregătirea lucrării despre tezaurul de la Pietroasa, el nu a relizat acest plan și nici nu a mai conceput altele de aceeași natură.

În 1872, Odobescu adresa unei viitoare generații de arheologi români îndemnul de a dezlega tainele movilelor, ale acestor „arhive tăcute care păstrează în negrul lor pămînt documente istorice ale țării noastre din timpul pe cînd istoria nu se scria cu condeiul", dar adăuga imediat : „Eu unul mă dau în lături, căci am spaimă de a înfrunta cu ușurință necunoscutul, cu atît mai mult că nu mă pot lăuda că am găsit iarba fiarelor !" [35]. Mărturisire de o dezarmantă sinceritate, dar probabil voit ambiguă, care îl pune pe cercetătorul zilelor noastre în situația mai mult de a ghici motivele concrete ale limitelor pe care Odobescu însuși le-a pus investigațiilor sale. Implică oare această spaimă de necunoscut, în același timp și în egală măsură, conștiința lipsei de experiență practică, inhibiția în fața unui cîmp al cunoașterii istorice încă nedesțelenit la noi, frica de a nu greși, lipsa de mijloace și de ajutoare calificate, renunțarea conștientă pentru a se dedica cu totul tezaurului de la Pietroasa, mai potrivit pentru a deschide României porțile științei europene? Greu de spus ! Probabil toate aceste cauze, ca și tribulațiile vieții sale personale, au concurat, dar o ierarhizare a lor nu este posibilă.

[32] Al. Odobescu, *Pagini regăsite*, p. 332.

[33] M. Babeș, în : Al. Odobescu, *Opere*, IV, 1976, p. 11 și nota 45.

[34] Idem, Dacia, N. S., 19, 1975, p. 125—139.

[35] Al. Odobescu, SLI 2, p. 265 și 269.

Am lăsat cu bună ştiinţă în afara acestor consideraţii lucrările dedicate tezaurului de la Pietroasa, în primul rînd monumentala operă *Le trésor de Pétrossa*, pe care Odobescu era îndreptăţit să o califice drept „cea mai temeinică a mea zestre ştiinţifică" şi despre care Ion Nestor spunea în 1943 că „a constituit şi constituie şi astăzi una din marile fapte de ştiinţă cu care poporul nostru se mîndreşte pe drept". Am dedicat acestui aspect determinant în aprecierea lui Odobescu ca arheolog studiul introductiv la vol. IV al *Operelor* sale şi nu văd ce aş putea adăuga acum, ca fapte şi consideraţii noi, relevante.

Mă opresc deci aici, lăsîndu-l din nou pe marele arheolog care a fost Ion Nestor să formuleze, cu fineţea-i de exprimare binecunoscută, meritul esenţial ce îi revine lui Odobescu şi anume acela al introducerii metodei ştiinţifice şi a spiritului critic în arheologia românească. Citez : „Noi, românii, nu am avut din fericire, şi aceasta în bună parte datorită lui Odobescu, o perioadă de manie arheologică, prin care au trecut toate naţiunile culte din Europa. În secolul trecut, interesul şi cercetările cu privire la cele mai vechi rămăşiţe ale locuirii omului pe pămîntul românesc, acele preocupări care astăzi sînt cuprinse în denumirea de preistorie, au luat de la început înfăţişarea strict ştiinţifică pe care nu ar trebui să o piardă niciodată" [36].

ODOBESCU — L'ARCHÉOLOGUE

RÉSUMÉ

Classique de la littérature roumaine, Alexandru Odobescu (1834—1895) est en même temps considéré, à bonne raison, comme le fondateur de l'archéologie scientifique en Roumanie. Ces dernières décénnies, la plupart de son oeuvre archéologique a été rééditée, alors que de nombreuses études (notes 6 — 10) ont été consacrées à sa personnalité. A l'analyse, les travaux et l'activité scientifique de Odobescu mettent en lumière le fait que l'auteur de la célèbre monographie „*Lé trésor de Pétrossa*", Paris, 1889—1900, a été non seulement un connaisseur érudit des antiquités gréco-romaines et de celles „barbares", de l'époque des migrations, mais aussi le premier Roumain à avoir abordé méthodiquement le domaine, neuf à cette époque-là, de l'archéologie préhistorique (notes 14, 16). Les seules fouilles entreprises par Odobescu sont celles de 1866 à Pietroasa = Pétrossa (notes 27—31). Ensuite, grâce au *Questionnaire* rédigé et diffusé dans le pays en 1870—1871, grâce aussi aux projets de campagnes d'explorations sur le terrain, on doit à Odobescu un premier recueil systématique, hautement important, de données concernant les sites archéologiques de Moldavie, de Munténie et d'Olténie (notes 24—26, 32—33). La place de choix qu'occupe Odobescu dans l'histoire de l'archéologie roumaine n'est cependant pas due à sa seule activité pratique, mais plutôt à l'impact de sa méthode scientifique et de son esprit critique sur l'étude des antiquités nationales, dominée jusque là par le dilettantisme des collectionneurs tels que M. Ghica, N. Mavros ou C. Bolliac (notes 13—15).

[36] Magazin istoric, 21, 1987, 3 (240), p. 12.

MIHAIL C. SUTZU, COLECȚIONARUL

MARIA ALEXANDRESCU VIANU

Coborîtor dintr-o familie domnitoare, Mihail C. Sutzu se înrudea cu întreaga boierime fanariotă și pămîntească [1]. Strănepotul și purtătorul numelui domnitorului Mihail C. Sutzu, el este fiul lui Constantin Alexandru Sutzu, ministrul de finanțe al lui Grigore Ghica. Mama sa era Sevastia Ghica, sora domnului. Prinț de sînge, deci, Mihail Sutzu a traversat un secol din istoria României, secolul cel repede, care a transformat țara, dintr-un ținut încă dominat de structuri feudale, într-unul modern, integrat istoriei europene.

Născut la 1841, el moare in 1933. Se poate spune, deci, fără teama de-a greși, că a parcurs întreaga istorie modernă românească, cu datele ei esențiale: 1848, 1859, 1866, 1878, 1918.

Modernizarea României începe cu adevărat odată cu venirea în țară a prințului Carol I de Hohenzolern (1866) și ea va cunoaște un ritm accelerat, prin organizarea instituțiilor fundamentale ale unui stat modern. Odată cu venirea regelui, trebuie să se fi întors și Sutzu de la Paris, unde își făcuse studiile — întîi la liceul Bonaparte și apoi la Școala Centrală de Arte și Manufactură, obținînd diploma de inginer.

În 1869 se căsătorește cu Maria Cantacuzino și prin ea se înrudește încă o dată cu toate marile familii boierești și își întărește legăturile cu partidul conservator, dominat de Cantacuzini, fără să intre cu adevărat în politică. Totuși, mișcarea naționalistă a studenților, conduși de Nicolae Iorga, îi prilejuiește unele articole acide în jurnalul „La Roumanie" [2]. Rudă apropiată îi devine Dim. Sturdza, de care comunitatea de preocupări îl va lega foarte strîns toată viața. De asemenea, el se înrudește de două ori cu generalul Mavros, o dată prin mătușa sa, cea de-a doua soție a generalului, și a doua oară prin soția sa, care îi era nepoată de fiică. Poate colecția acestuia — păstrată în conacul de la Moara Domnească — — văzută probabil încă din copilărie, să îi fi deschis gustul pentru antichitate.

Activitatea lui Sutzu s-a împărțit în două domenii absolut distincte. Cariera sa de înalt funcționar s-a dezvoltat întru construirea și dezvoltarea unor instituții necesare unei Românii moderne. A fost director general al Poștelor și, astfel, în 1888 a organizat poșta rurală și a construit Palatul Poștelor și Telecomunicațiilor. A fost consilier la Înalta Curte de Conturi, a fost directorul Băncii Naționale între 1892—1894 și apoi guvernatorul ei între 1900—1904, în plină criză economică. În această calitate a împru-

[1] Mulțumesc domnilor Octavian Iliescu și Andrei Pippidi pentru informațiile puse cu atîta competență și bunăvoință la dispoziție. Există două lucrări de referință asupra vieții și activității lui Mihail C. Sutzu: Constantin Moisil, *Michel C. Soutzo sa vie et son oeuvre*, în Balcania, 4, 1941, p. 479—502; Corneliu C. Secășanu, *Mihail C. Sutzu, Scrisori și documente*, cu un studiu introductiv, București, 1947.

[2] Informația este transmisă de C. Moisil în articolul său despre Mihail C. Sutzu apărut în Balcania, 4, 1941, p. 486, și trebuie să fi fost povestită de Sutzu însuși, dat fiind că articolele din jurnalul „La Roumanie" nu erau semnate.

mutat statul din averea sa persoanlă, fără dobîndă, cu 15 milioane de lei, pentru a evita înstrăinarea acțiunilor băncii.

Al doilea domeniu de activitate căruia i s-a dăruit cu mare pasiune și pentru care la un moment dat și-a încetat activitatea administrativă, dedicîndu-i-se în întregime, a fost cel al cercetării numismatice, domeniu în care, chiar fără studii de specialitate, M. Sutzu devine un însemnat specialist numismat și metrolog. În discursul său de recepție la Academie, în anul 1909, el dezvoltă ideea folosirii monedelor ca documente iconografice de primă importanță, absolut necesare în cercetarea arhitecturii și artei antice, a portretisticii imperiale, mod de abordare care s-a dezvoltat ulterior într-un adevărat domeniu de cercetare. Creează o vastă operă științifică, importantă contribuție în discipline noi la acea dată, cum ar fi numismatica și metrologia ptolemaică. Este ales membru activ al Societății Numiasmatice Engleze, membru de oanoare al Societății Franceze de Numismatică și președintele Societății Numismatice Române, întemeiate în 1903.

Dimitrie Sturdza, secretar general al Academiei, formulează proiectul organizării unui Cabinet Numismatic, Ion Bianu, directorul Bibliotecii Academiei, propune integrarea acestui cabinet în cadrul instituției pe care o conducea. Astfel ia naștere faimosul Cabinet Numismatic, care a făcut faima Bibliotecii Academiei decenii la rînd. El a fost realizat în 1910 prin fuziunea colecției de monede a statului, care era formată din colecția Mavros (donată în 1862 și păstrată pînă atunci la Muzeul Național de Antichități, unde fusese deja îmbogățită cu colecția Bolliac) și a colecției lui Dim. Sturdza, dăruită Academiei, la care s-a adăugat și o primă donație a lui Mihail Sutzu de 434 de monede de bronz de la Tomis, 16 monede de la Callatis, dintre care 4 de argint și restul de bronz și 55 de monede de la Histria. În 1911, Sutzu face o nouă donație de 959 de monede. Toate acestea pleacă odată cu tezaurul României în 1916 în Rusia, unde o parte dintre ele iau căi necunoscute și nu mai ajung niciodată înapoi. Cabinetul a fost condus întîi de Dimitrie Sturdza pînă la moartea sa (1914) și apoi de M. Sutzu pînă în 1933.

În 1909 Sutzu a devenit membru al Academiei Române.

Să încercăm să ieșim însă din aceste scheme biografice, pentru a înțelege omul care de-a lungul unei vieți a studiat antichitatea, a colecționat cu ochiul omului avizat antichități, a organizat instituții menite să protejeze, să studieze obiectele și monumentele antice și să educe opinia publică.

Mihail Sutzu pare să fi dus o viață cu adevărat princiară. Principalele lui reședințe erau : una la București, pe str. Romană nr. 8, o casă dărîmată probabil în cel de-al doilea război mondial, pe locul unde astăzi se ridică Hotelul Dorobanți și pe care Regling, într-o scrisoare din 1908, o numea „palat" [3]. Tot Regling își exprimă într-o altă scrisoare admirația pentru frumusețea casei de la Constanța : „Je vous exprime mes meilleurs remerciements de m'avoir permis de visiter votre villa splendide à Tomis : madame Ogione m'a montré tous les appartements et toutes les antiquités dont ils sont pourvus . . ." [4]. Această casă există încă, ca domină splen-

[3] Scrisoarea datează din 27.7.1908. C. Secășanu, *op. cit.*, p. 89, nr. 54.
[4] Scrisoare din 8 septembrie 1905, C. Secășanu, *op. cit.* p. 86, nr. 51.

Fig. 1. a — b cap de kouros, MNA L 1739; c cap de kore, MNA L 1749; d.cap de kouros, MNA L 1738.

Fig. 2 a. Alexandru cel Mare, MNA L 1721; b. Asklepios, MNA L 1717; c. Dionysos şi satir, MNA L 1718.

dida faleză a Constanței dinspre portul turistic, mare, albă, cu o terasă împodobită cu coloane. A aparținut, apoi, Muzeului de arheologie din Constanța și a fost locuită ani de zile de V. Canarache, ca director al Muzeului.

În 1870, M. Sutzu pleacă într-o călătorie de studiu în Egipt, în vederea căreia încheie un contract cu numitul Ali Bejani Noor, care urma să îi asigure desfășurarea călătoriei pe Nil pînă la cataracta a doua. Condițiile cerute de Sutzu sînt interesante pentru mentalitatea și felul lui de-a trăi. I se asigura un bucătar european, iar mesele sînt alcătuite după moda franceză cu supă seara și brînză la sfîrșitul mesei [5]. Nicolae Iorga, în rîndurile pe care le scrie la moartea lui M. Sutzu, nu uită să amintească plăcerile lui „boierești", dintre care vînătoarea și plimbarea stăteau pe primul loc [6]. Iubea Parisul, unde se întorcea frecvent și unde către sfîrșitul vieții, lovit de o cecitate parțială, a avut un accident de circulație, care l-a imobilizat un timp.

Călătoria sa în Egipt a avut ca rezultat studii importante de numismatică și metrologie ptolemaică. Dar cu acest prilej, M. Sutzu a adus și unele antichități egiptene pe care le-a adăugat colecției sale. Pe lingă monede, el a achiziționat un mic portret al lui Alexandru cel Mare [7] (fig. 2, a), care are o analogie foarte apropiată în Muzeul din Alexandria [8], un alabastru cipriot din Bronzul mijlociu [9], ca și un portret al lui Antoninus Pius [10], care însă este un fals. Nu sîntem în măsură să spunem dacă importanta serie de vase și sculpturi cipriote a fost cumpărată tot cu acest prilej. Ea formează însă o colecție importantă de piese care merg din epoca arhaică pînă în epoca elenistică și care constituie unul din nucleele colecției lui Sutzu [11] (fig. 1, a—d).

Pasiunea sa de colecționar este cea a unui specialist. După alipirea Dobrogei la România, vizitează ruinele antice de la Adamclisi, Mangalia, Tomis, Histria, și Troesmis. Avea să scrie după aceea: „L'annexion de la Dobroudja au royaume de Roumanie impose aux Roumains le devoir d'y faire revivre la civilisation éteinte depuis de longs siecles. L'étude du passé, la réconstitution de la vieille histoire de la province, font partie de leurs obligations, et ce travail les recompensera largement, car il projettera une vive lumière sur leurs propres origines. L'histoire ancienne de la Dobroudja est avant tout l'histoire ancienne des gètes" [12]. Ne intîlnim aici cu un punct de vedere bizar pentru o persoană care colecționa din Tomis numai obiecte de artă ale antichității clasice. Dar devine coerent în lumina interpretării pe care o dă monumentului de la Adamclisi. El socotește că sînt două faze de construcție: una aparținînd tracilor odrizi din epoca clasică, autori ai reliefurilor și ai structurii interne a monumen-

[5] Contractul a fost încheiat la 2 decembrie 1870, C. Secășanu, *op. cit.* p. 23—27.

[6] N. Iorga, *Oameni care au fost*, București, 1936, p. 376—377.

[7] MNA, inv. L. 1721.

[8] K. Gebauer, AM, 1938—1939, p. 1 urm., pl. 6, 3—4.

[9] Inv. 01065. CVA, 1, pl. 11/1—2.

[10] MNA, inv. L. 1707, astăzi aflat la MNI.

[11] MNA, inv. L. 1738—1745, G. Bordenache, *Sculpture greche e romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest*, I, București, 1969, nr. 259—272, pl. CVIII—CXV. Din călătoria sa în Egipt, Sutzu a mai adus o serie de piese arheologice egiptene aflate astăzi la Institutul de Arheologie, inv. E. 134, 135, 136, 139, 144, 149, 151— a—b, 155, 156, 157, 209, 210, 212.

[12] Michel C. Soutzo, Revue Archeologique, 1881, p. 28

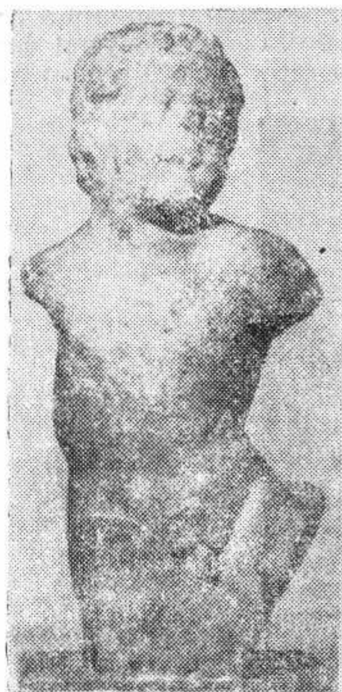

Fig. 3 a—b cap de zeiță, MNA L 1704; c. Serapis MNA L 1719.

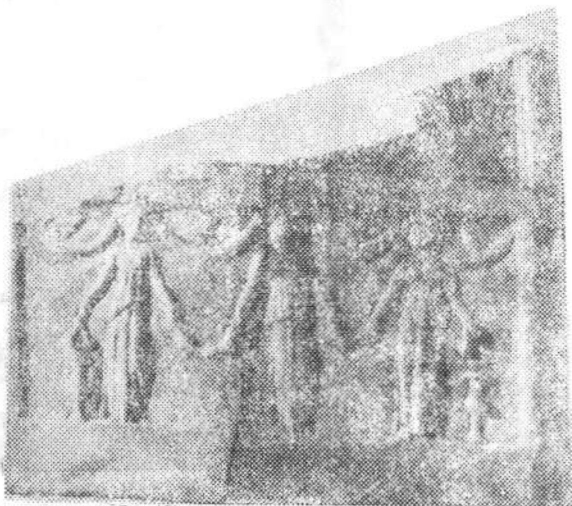
tului, și o a doua datînd din epoca bizantină [13]. Deci, crede el, pe teritoriul Dobrogei se dezvoltase o viguroasă artă tracică, influențată de arta greacă.

[13] Michel C. Soutza, *op. cit.*, p. 15.

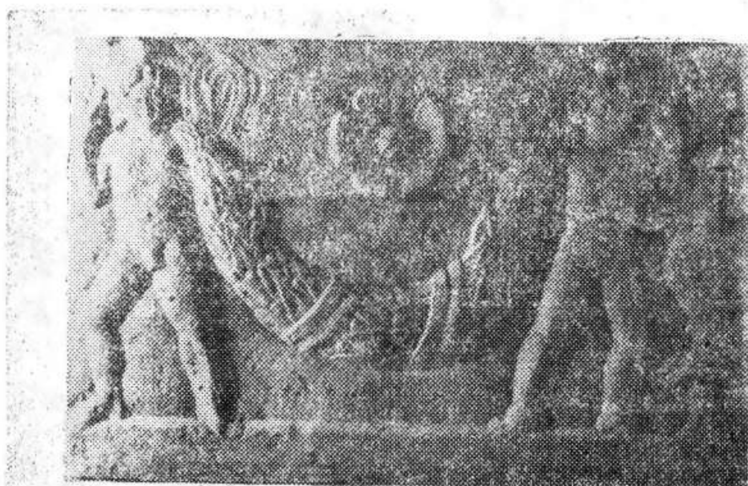
Fig. 4 a. copil așezat, MNA L 1720; b nimfe MNA IIL10; c. friză cu amorași și ghirlande, NMA L 1712.

a

b

c

Sutzu ne dă o descriere și asupra antichităților de la Troesmis. Dealtfel, el a făcut parte din 1882 în comisia de cumpărare a terenului de la Iglița. Din arhiva lui Dimitrie Sturdza, păstrată la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei, aflăm că fostul proprietar al terenului, un oare-

care D. More, făcuse săpături de amator și extrăsese 150 de inscripții pe care le-a trimis la Biblioteca Națională din Paris [14]. Ce este adevărat din această informație ar trebui lămurit. Emilia Doruțiu Boilă inventariază

a

b c

Fig. 5 a portret al lui Traian, MNA; b portret al lui Hadrian, MNI; c portret al lui Marcus Aurelius, MNA L 1708.

[14] Arhiva D. A. Sturdza, XIV, varia, 169—173, corespondența din 1882.

33 de inscripţii ajunse la Muzeul Saint Germain en Laye, dintre cele descoperite de către Engelhardt, A. Baudry şi G. Boissiere [15]. Există un caiet aflat în arhiva MNA în care sînt transcrise de către F. Weickum inscripţiile scoase de More şi care apoi au fost republicate de Gr. Tocilescu şi aduse la MNA [16]. Cum dintre inscripţiile descoperite la Troesmis, urma multora a fost pierdută, nu excludem posibilitatea ca ele să se afle undeva la Paris.

Cea mai mare parte dintre antichităţile colecţiei lui M. Sutzu provin de la Tomis [17]. O altă categorie o formează piesele achiziţionate din comerţul de antichităţi, în special de la Roma. Aici însă, Sutzu a căzut pradă negustorilor de falsuri. Două frumoase portrete reprezentîndu-i pe Hadrian [18] (fig. 5 b) şi pe Marcus Aurelius [19] (fig. 5c), ridică serioase îndoieli asupra autenticităţii. Dar la Roma sînt cumpărate şi două bijuterii ale colecţiei : o foarte frumoasă copie romană a unui original de stil sever [20] (fig. 3, a—b) şi un portret al împăratului Traian [21] (fig. 5a), care, deşi deteriorat, este de bună factură.

Colecţia de vase attice nu ştim unde a fost achiziţionată [22]. Ar fi putut fi cumpărată din comerţul de antichităţi de la Roma, dar şi de pe piaţa internă, provenind, deci, din cetăţile litorale. Mai există posibilitatea ca ele să fi fost cumpărate din Rusia, deci descoperite în oraşele greceşti nord pontice, ca şi o parte din monedele aflate în colecţia sa.

M. Sutzu nu colecţiona numai pentru sine. El este cel care întemeiază Muzeul regional al Dobrogei, dotîndu-l cu obiecte adunate de el sau de o comisie înfiinţată şi patronată de el [23]. Muzeul este instalat la Liceul Mircea cel Bătrîn din Constanţa, prefect la acea dată fiind Ion I. Ghica.

Corespondenţa păstrată, puţină, publicată de C. Secăşanu, atestă legăturile sale cu toţi marii numismaţi ai epocii [24]. Unii dintre ei îl vizi

[15] Emilia Doruţiu Boilă, ISM V, Bucureşti, 1980, p. 156.

[16] *Ibidem*, p. 156.

[17] A. scupturi reprezentînd divinităţi : Asclepios, MNA, inv. L. 1717, Bordenache, cat. 9, pl. VI (fig. 6) ; Afrodita, MNA, inv. L. 1724, Bordenache, cat. 29, pl. XVI : Cibele, MNA, inv. L. 1713, Bordenache, cat. 57, pl. XXVI ; Zeiţa Karpoohoros, MNA, inv. L. 920, Bordenache, cat. 61, pl. XXVIII ; Dionysos şi satirul, MNA, inv. L. 1718, Bordenache, cat. 107, pl. XLVIII (fig. 7) ; Serapis, MNA, inv. L. 1719, Bordenache, cat. 168, pl. LXXIII (fig. 8) ; B. reliefuri votive : Nimfe, MNA, inv. L. 1710, Bordenache, cat. 84, pl. XXXVIII (fig. 9) : Artemis, MNA, inv. L. 1730, Bordenache cat. 67, pl. XXXI ; Heracles, MNA, inv., L. 1709, Bordenache, cat. 132, pl. LVIII ; Cavalerul trac, MNA, inv. L. 1731, Bordenache, cat. 208, pl. XC ; Cavalerii danubieni, MNA, inv. L. 1729, Bordenache, cat. 255, pl. CVII ; C. monumente funerare : fragment de stelă cu portret de tînăr, MNA, inv. L. 1726.

[18] A fost la MNA inv. L 1706 azi la MNI.

[19] MNA inv. L 1708.

[20] A fost la MNA inv. L 1704, acum la MNI.

[21] A fost la MNA inv. L 1705, azi la MNI.

[22] Oenochoe, MNA, inv. I 42, CVA, p. 28, 3—4 ; pelike, MNA inv. 01190, CVA, p. 28, 2 : cupă, MNA inv. I 39, CVA, p. 30, 3—4 ; cupă, MNA inv. I 40, CVA, p. 30, 1—2 ; lekithos, MNA inv. 01184, CVA, p. 31, 4—7 ; lekithos, MNA inv. 01188, CVA, p. 32,3 ; oenochoe, în stil apulic, MNA inv. I 41, CVA, p. 41, 4.

[23] Adresa prefecturii din Constanţa şi lista obiectelor ce urmau să formeze nucleul Muzeului publicată de Corneliu C. Secaşanu, *op. cit.*, p. 29, document nr. VII.

[24] J. Allan, preşedintele Societăţii Regale Engleze de Numismatică, Ernest Babelon, conservator al Cabinetului de Medalii a Bibliotecii Naţionale din Paris, M. Bahrfeld, Nead V. Barclay, director la British Museum, A. Dieudonné, conservator la Cabinetul de Medalii al Bibliotecii Naţionale din Paris, W. Dörpfeld, membru al DAI din Atena, W. Henzen, directorul Institutului Imperial German de Arheologie, W. Kubitschek de la Viena, B. Pick, conservator al Bibliotecii Ducale de la Gotha, Regling, conservator la Muzeele Regale din Berlin, Jean Svoronos, Atena, Warwick Wroth, director la British Museum.

tează la București și Constanța și își amintesc cu plăcere și interes de frumoasa lui colecție. Dar soarta nu va fi mai blîndă cu opera de colecționar a lui Mihail Sutzu, decît a fost vreodată cu toate ctitoriile culturale românești. Destinul acestei țări ca tradițiile instituționale și culturale să fie mereu frînte, să trebuiască mereu luat totul de la început, a lovit și opera de o viață a bătrînului Sutzu. În timpul războaielor balcanice, Muzeul regional dobrogean a fost jefuit; în timpul primului război mondial, M. Sutzu aflîndu-se la Paris, casa sa din Constanța este prădată de bulgari, iar palatul de la București este ocupat de armata germană. Ofițerii nemți, amatori de obiecte frumoase, pleacă cu unele dintre cele mai importante piese ale colecției și cu cărți rare [25].

Fig. 6. Portret al lui Mihail C. Sutzu la 91 de ani (reprodus după volumul lui C. Secășanu).

Vitregia vremurilor l-a determinat, probabil, ca la sfîrșitul războiului să doneze colecția sa Academiei Române, instituție de care era atît de legat și care i se părea probabil că va putea proteja eficient acest tezaur. Donația preluată și inventariată de C. Moisil numără 3105 monede, 196

[25] Informația este transmisă de C. Moisil, *op. cit.*, p. 489.

de ponduri, 241 de sigilii de plumb romane și bizantine, 360 de sculpturi şi reliefuri, teracote, bronzuri, ceramică, carte rară. Monedele, pondurile şi sigiliile au intrat la Cabinetul Numismatic, iar celelalte obiecte au fost organizate după război de către C. Moisil, într-o expoziţie în sala a II-a a Bibliotecii Academiei, care a căpătat numele Mihail Sutzu [26]. Aceeaşi soartă implacabilă a instituţiilor româneşti a făcut ca această expoziţie, împreună cu numele său, să dispară, măturată de valul proletcultist. În 1957 obiectele aveau să fie date Muzeului Naţional de Antichităţi [27], care avea și el să fie desființat ulterior, iar obiectele împărțite, parte dintre ele intrînd în patrimoniul Muzeul Național de Istorie [28], parte rămînînd în depozitele Institutului de Arheologie. Cabinetul Numismatic, prestigioasa creaţie, a cărui ctitor, împreună cu Dimitrie Sturdza a fost, a fost smuls Bibliotecii Academiei și trecut la Muzeul Național de Istorie. Astfel, această colecţie unitară a fost împrăştiată.

Soara l-a lovit la sfîrșitul vieţii luîndu-i vederea și punîndu-l în imposibilitate de a mai citi. Totuși, el nu a încetat să vină regulat la Cabinetul Numismatic, ultima oară la 7 mai 1933 [29], cu mai puțin de două luni înainte de-a muri.

Figura lui subţire de bătrîn boier (fig. 6) a rămas multă vreme în amintirea contemporanilor și este pentru noi, astăzi, exemplul omului pentru care patriotismul era conceput în forma sa superioară, a unei reale şi adînci culturi, a unei implicări în progresul țării, a creării unor instituții culturale de elită, menite să promoveze cercetarea și specializarea, al unui adînc și real europenism.

MIHAIL C. SUTZU, LE COLLECTIONNEUR

RÉSUMÉ

Célèbre numismate, le prince Mihail C. Sutzu a été un des architectes de la Roumanie moderne. Il a partagé sa vie entre les tâches de l'administration publique, ses études numismatiques et sa passion de collectionneur. Il nous a laissé une grande collection de monnaies poids, sceaux romains et byzantins, terres-cuites, statues chypriotes en calcaire, statuettes et bas-reliefs en marbre romains, céramique grecque, portraits romains. Sa collection provient des villes grecques du littoral nord et ouest pontique, d'Egypte, de Grèce, de Chypre (?), et du commerce des antiquités de Rome.

L'illustration présente quelques pièces de sa collection.

[26] C. Moisil, *op. cit.*, p. 489—490.

[27] Prin decizia nr. 100 din 4 mai 1957, aflată în arhiva Institutului de Arheologie, dosar 13/1957.

[28] Prin procesul verbal nr. 51 din 8 septembrie 1971.

[29] Conform mărturiei lui C. Moisil, *op. cit.*, p. 491.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. a — b tête de kouros ; c tête de kore ; d tête de kouros.

Fig. 2. a Alexandre le Grand ; b Asklepios ; c Dionysos et satyre.

Fig. 3. a— b tête de déesse ; c Serapis ;

Fig. 4. a enfant assis ; b nymphes ; c frise à petits Cupidons et à guirlandes.

Fig. 5. a portait de Trajan ; b portrait de Hadrien ; c portrait de Marc Aurèle.

Fig. 6. Portait de Mihail C. Sutzu à 91 ans (reproduction d'après le volume de C. Secășanu).

GRIGORE G. TOCILESCU (1850–1909) —ARHEOLOG ȘI EPIGRAFIST

ALEXANDRU AVRAM

„După ce editorul a lucrat cu stăruință și abnegație, nu trebuie să aștepte nici glorie, nici cîștig material [. . .]. După munca spinoasă pregătirii lucrării vine martiriul recensiunilor: pentru mana ce a dat, editorul e adăpat cu oțet și cu fiere, fiecare specialist cu condeiul în mînă relevă greșelile, inadvertențele, omisiunile etc. ale ediției, unii cu pasiune, alții cu nepărtinire, dar toți fără cruțare. Fiecare coleg aduce contribuția lui, care e prețioasă pentru științä, fiecare ca o albină aduce mierea sa, dar nu omite a înțepa cu acul pe bietul editor"[1].

Aceste lucide rînduri ale lui D. Russo — măcar că amare — nu sînt cum s-ar putea crede la o asemenea citare în afara contextului, un strigăt de disperare, ci, dimpotrivă, preambulul unei impresionante pledoarii pentru *labor ipse voluptas*. Nu cred însă că aceasta l-ar fi consolat pe Grigore Tocilescu, cel care, exact opusul spiritului auster, a căutat întotdeauna gloria și — mai mult — a obținut-o, ba încă foarte de timpuriu. O glorie antumă și efemeră.

Căci Tocilescu a fost înainte de toate un editor.

Nu numai un editor de documente medievale — o latură care îi completează în mod semnificativ personalitatea, la care însă nu mă voi referi cu această ocazie — , ci și editor de inscripții grecești și latinești (peste 600) și, dacă se poate spune, editor de documente arheologice. Și tocmai ca editor nu putea avea decît soarta pe care, cu destul timp mai tîrziu, D. Russo avea să o postuleze pentru toți confrații.

Este astăzi de la sine înțeles că orice istoric al cercetărilor, fie el cît de sumar, consacrat vreunuia din siturile antice din Dacia Inferioară sau Dobrogea începe cu Tocilescu. Cele mai multe din inscripțiile grecești și latinești de mare relevanță istorică din aceleași zone au fost editate pentru întîia dată de Tocilescu. Într-un ipotetic index al citărilor puțini sînt corifeii istoriei antice, ai epigrafiei și arheologiei românești care l-ar putea concura pe Tocilescu. Cu toate acestea, abia dacă numărăm pe degete medalioane consacrate neobositului cercetător al antichităților greco-romane de la Dunărea de Jos[2]; fapt încă mai întristător, nu există pînă în momentul de față nici o exegeză aprofundată a operei acestui cărturar în ansamblul ei.

Dealtfel, ar fi și greu de conceput un studiu asupra operei arheologice și epigrafice a lui Tocilescu. Demersul istoriografic urmărește mișcarea ideilor, nu inventarierea instrumentelor de lucru; iar opera lui Tocilescu

[1] D. Russo, *Studii istorice greco-române*, II. *Opere postume*, ed. A. Camariano și N. Camariano, București, 1939, p. 637.

[2] R. Vulpe, Dacia, N. S., 3, 1959, p. 07–12; idem, Revista muzeelor, 2, 1965, 1, p. 1–10; idem, RevIst, 28, 1975, 10, p. 1547–1552; L. Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1975, p. 222–228; Alexandra Ștefan. SCIVA, 35, 1984, 2, p. 109–125 (pentru Gr. Tocilescu la direcția Muzeului Național de Antichități); Ioana Bogdan Cătăniciui, Ephemeris Napocensis, 1, 1991, p. 189–195.

SCIVA, tomul 43, nr. 2, București, aprilie–iunie 1992, p. 139–144

este, cu excepția sintezei de tinerețe *Dacia ìaninte de romani*[3] și a monografiei consacrate în colaborare cu O. Benndorf și G. Niemann monumentului triumfal de la Adamclisi[4], prin excelență, un colaj de *corpora*. Iar *corpora* sînt alcătuite pentru ca posteritatea să le folosească, să le critice, să le completeze, și eventual, la un moment dat să le înlocuiască, nu pentru a nemuri numele autorului.

„Cazul Tocilescu" nu se reduce însă doar la modalitatea de receptare postumă, ci este în primul rînd o problemă a contemporanilor săi. Cel format la Praga și Viena sub privigherea unor slaviști ca F. Miklosich și A. Leskien și a unui istoric și epigrafist ca O. Hirschfeld a pătruns *ex abrupto* în spațiul — cum ar spune-o Al. Odobescu — „cam viran al istoriei românești". Prima sa lucrare de mari dimensiuni (dacă exceptăm teza de licență din 1874 consacrată unei teme de drept roman) marchează și un mare scandal.

Ce se întîmplase de fapt? Încă din ședința secțiunii istorico-arheologice a Societății Academice Române de la 24 august 1871 Al. Odobescu propusese instituirea unui premiu de 1000 de lei pentru cea mai bună lucrare cu titlul: *Cercetări asupra popoarelor carii au locuit țările române de a stînga Dunării, mai nainte de conchista acestor țări de către imperatoriul Traian*. Deși acest concurs a fost popularizat într-un mod susținut, Odobescu publicînd în 1872 chiar o stufoasă bibliografie orientativă pentru a veni în sprijinul candidaților[5], s-au scurs cîțiva ani buni pînă cînd în 1876 tînărul Tocilescu să-și treacă doctoratul la Praga cu o lucrare pe această temă, ca apoi, în anul următor, să o prezinte la concurs, să încaseze premiul și să o publice[6]. Strălucit început de carieră, „piedestal către faimă și leafă", cum avea să scrie N. Iorga[7]. (Dealtfel, cariera lui Tocilescu avea să fie constant presărată cu flori: profesor la Universitatea din București la 31 de ani, membru corespondent al Societății Academice la 27 de ani, membru plin la 40 de ani, director al Muzeului Național de Antichități la 31 de ani, medaliat al Academiilor din Berlin și Paris, membru al mai tuturor institutelor și societăților științifice din Europa, secretar general la Ministerul Instrucțiunii Publice — 1881—1885 — și inspector general al învățămîntului — 1885 — 1890). Succesul obținut prea de timpuriu deranjează însă pe mulți mai ales că in lucrare sînt criticate opinii ale unor personalități de mare influență, de exemplu B. P. Hasdeu. Nu este de mirare atunci că riposta este imediată și violentă; tînărului Tocilescu i se impută notele stufoase, citatele de la a doua mînă, într-un cuvînt, falsa erudiție sau — cum scrie Anghel Demetrescu în solda lui Hasdeu — nici mai mult nici mai puțin „știința de contrabandă"[8].

[3] *Dacia înainte de romani. Cercetări asupra popoarelor care au locuit țările române de a stînga Dunării mai nainte de concuista acestor țări de către imperatoriul Traian*, București, 1880, cu 38 de stampe litografiate, 4 hărți, din care 2 cromolitografiate, și 171 de figuri în text.

[4] *Monumenul de la Adamklissi, Tropaeum Traiani*, Viena, 1895.

[5] Pentru amănunte privind istoricul concursului vezi Al. Odobescu, *Opere*, V. *Scrieri arheologice*, partea I, ed. Al. Avram/M. Ciucă, București, 1989, p. 423—425.

[6] Vezi n. 3.

[7] N. Iorga, *Oameni cari au fost*, I, București, 1934, p. 17.

[8] Dange (Angel Demetriescu), România liberă, 5, nr. 1304 și 1309 din 18, respectiv 24 oct. 1881; cf. B. P. Hasdeu, Binele public, 3, 1881, 16 mart — 1 apr., nr. 84—87, 90—91 și 94.

Asemenea critici erau înainte de toate neprincipiale, în al doilea rînd exagerate. Neprincipiale în măsura în care — cum adesea se întîmplă — atacul se desfăşura la persoană, şi nu le operă ; Hasdeu — altminteri dintre toţi cel mai puţin bănuit a se înspăimînta în faţa unor note abundente — era, în fond, deranjat mai ales de un apendice al lucrării în care îşi vedea ruinată — pe bună dreptate — elucubranta teorie cu privire la alfabetul dacic al lui Deceneu. Tocilescu îşi încheiase critica într-un mod chiar elegant : „Critica nu poate decît să protesteze, oricît de mare stimă s-ar datora eruditiunii şi talentului : *amicus Plato, sed magis amica veritas* !". În riposta lui Hasdeu eleganţa ar fi ultima virtute ... Obiecţiile erau, pe de altă parte, exagerate, întrucît lucrarea nu numai că reprezenta o noutate absolută în istoriografia românească — iar dificultatea întocmirii ei ar rezulta fie şi numai din realitatea că timp de cîţiva ani nimeni nu cutezase să răspundă la concursul organizat de Academie — dar avea şi marele merit de a fi izgonit o seamă de erezii romantice (de tipul alfabetelor dacice ale lui Bolliac şi Hasdeu). Iar dacă un doctorat de tip austriac trecut cu o asemenea lucrare reprezenta, formal vorbind, el însuşi o cauţiune ştiinţifică, nu mai puţin semnificative sînt păreri contemporane absolut autorizate şi, mai mult, din cîte cunoaştem deloc susceptibile de vreo simpatie preconcepută pentru autor. În 1887 Al. Odobescu vede la Tocilescu „o deplină erudiţiune" şi „o metodă negreşită mai analitică decît aceea către care eu sînt înclinat" [9], iar în 1889 N. Iorga, vorbind chiar despre lucrarea în cauză, scrie : „Et tout cela venait de lui : c'était lui qui avait lu, noté, critiqué, rédigé toute cette science ... Personne ne l'avait précédé dans la voie, pas un de ces Allemands, pour lesquels, comme savants, on a une si haute admiration" [10]. Mai tîrziu acelaşi Iorga va afirma că această lucrare este „cea mai voluminoasă operă de erudiţie alcătuită vreodată de un român" [11].

De prisos să mai spunem că astăzi — după *Geticele* lui V. Pârvan, *Stand*-ul lui I. Nestor şi atîtea alte însemnate contribuţii arheologice din ultimele decenii — lucrarea nu mai prezintă decît o valoare cel mult anticară. Nu este o moştenire ce are a fi sporită de urmaşi, ci o piesă încremenită în epocă. Rangul ei nu poate fi apreciat decît prin raportare la starea cercetării preistorice româneşti din anii '70 ai veacului trecut, deci la Bolliac şi Odobescu. Se pare că acest lucru îi scapă, din păcate, uneori şi lui V. Pârvan în *Getica*.

Dacia înainte de romani a influenţat decisiv poziţia lui Tocilescu în judecata unora dintre contemporani. Invidie, antipatie faţă de persoană sau opacitate faţă de rigorile şcolii pozitiviste? În orice caz, la adăpostul onorurilor succesive — îndestulătoare pentru a-i satisface indubitabilul orgoliu — Tocilescu nu pare să fi fost prea afectat de contestaţiile ce aveau să se acumuleze, din diferite motive, într-un mod îngrijorător. Iar dacă în epocă — după cum am văzut — patimile întunecau adesea dreapta judecată, astăzi avem avantajul că putem privi în urmă cu detaşare.

[9] Al. Odobescu, *op. cit.*, p. 245.

[10] N. Iorga, *Opinions sincères : La vie intellectuelle des Roumains en 1899*, Bucureşti, 1899, p. 205.

[11] Idem, *Oameni cari au fost*, I, p. 17.

Tocilescu arheolog? Cred că în așteptarea unei exegeze minuțioase — ce va avea a se întemeia mai cu seamă pe despuierea luxuriantei arhive lăsate de cărturar — trei afirmații sînt mai presus de orice îndoială [12].

În primul rînd, Tocilescu a fost unul dintre cei mai iscusiți organizatori ai cercetării de teren din întreaga istorie a arheologiei românești. Directoratul său la Muzeul Național de Antichități (1881—1909) coincide cu o perioadă fastă pentru venerabila instituție. Acum se identifică monumente și așezări în teren, se aplică multora dintre acestea regim efectiv de rezervație, se execută cercetări de topografie arheologică. Cercetării de astăzi ai Dobrogei și ai Olteniei romane știu prea bine cît datorează planurilor și hărților executate de neasemuitul inginer topograf P. Polonic, colaboratorul apropiat al lui Tocilescu.

În al doilea rînd, se poate spune că Tocilescu a săpat nu mult, ci enorm. Chiar dacă multe cercetări au avut mai degrabă caracter de „escursiuni arheologice" cu scopul de a recolta în special monumente epigrafice și sculpturale, chiar dacă ținem cont de absenteismul parțial al lui Tocilescu — care lăsa adesea lucrările pentru o perioadă de timp în seama colaboratorilor săi — citarea, fie și incompletă, a siturilor cercetate este de natură să uluiască: Insula Șerpilor și Troesmis (1881, 1882, 1890) Adamclisi (1882 sqq.), Petrești (jud. Vlașca — așezare presistorică, 1888), Drajna de Sus (1888), Slăveni (1893), Racovița-Copăceni (1894), Răcari (1897 — 1898), Bivolari și Bumbești (1877), Romula (1901), Drobeta (1896—1987), Constanța (1897—1898), Hinog (1898), Mangalia (1901) etc.

În al treilea rînd, este evident că, metodologic, Tocilescu a săpat incorect. Dar unde se săpa corect în Europa în arheologia clasică înainte de 1909 (anul prematurei petreceri din viață a cărturarului)?

Exceptînd săpăturile de la Adamclisi — reunite într-un monumental volum, cu ample comentarii interpretative [13] — ,Tocilescu nu și-a publicat cercetările de teren sub formă monografică, ci, influențat de nefericita tradiție, mai degrabă ca o listă de obiecte scoase din context. În multe cazuri planurile de situație datorate lui Polonic rămîn marturie în privința contextului. Din păcate, Tocilescu este aici mult mai aproape de precursori decît de Pârvan. El rămîne, cum am spus, un „editor" de piese. Nu vădește nici familiaritatea erudită, dragostea anticară față de obiect a lui Odobescu, nici înțelegerea pentru complex a arheologului modern. Am impresia uneori că Tocilescu înțelegea prin „arheologie de teren" pur si simplu doar „a merge pe teren". Nu cred, deci, că Tocilescu poate fi numit un înaintemergător al arheologiei moderne, ci mai degrabă ultimul mare „explorator" dintr-o epocă crepusculară. Drumul merge mai repede de la Odobescu direct la Pârvan decît prin deviația Tocilescu.

Ca epigrafist, pe de altă parte, Tocilescu este încă și mai greu de apreciat. A editat o cantitate uriașă de inscripții, iar în privința calității seriile din AEM întrunesc toate rigorile științifice ale epocii, cele mai multe dintre epigrafe fiind reluate aproape *tale quale* în CIL. Pentru o judecată de valoare este însă insuficient. Pe de o parte, după cum se știe, epigrafele

[12] Pentru amănunte cu privire la activitatea arheologică a lui Gr. Tocilescu vezi Ioana Bogdan Cătăniciu, *op. cit.*, p. 189—195.

[13] Vezi n. 4: cf. pe larg M. Sâmpetru, *Tropaeum Traiani*, II. *Monumentele romane*, București, 1984, p. 27—35.

editate în AEM trecuseră prin filtrul lui O. Hirschfeld (inscripţiile latineşti) sau Th. Gomperz ş.a. (cele greceşti) — ceea ce ne împiedică a stabili valoarea de tehnician a lui Tocilescu — pe de altă parte, în majoritatea cazurilor ediţiile nu sînt însoţite, după cum se va proceda cu mult mai tîrziu, mai ales datorită impulsurilor date de M. Holleaux şi L. Robert, de comentarii istorice. Or, pentru un epigrafist, alături de măiestria tehnică, relevantă este capacitatea de a extrage informaţia istorică din textul de pe lespede.

Din păcate pentru Tocilescu, scăderile dovedite în activitatea arheologică sînt uneori vizibile şi în domeniul epigrafiei. Indicaţiile imprecise şi — în deranjant de multe cazuri — inexacte ale locurilor de provenienţă (confruntarea publicaţiilor cu manuscrisele a oferit nu o dată revelaţii !) [14] sînt regretabile abateri de la sacra acribie vieneză. Bunăoară, inscripţiile din AEM, 6, 1882 (colecţia Kogălniceanu) sînt pînă astăzi în multe cazuri anevoie de distribuit între Callatis şi Tomis.

Aceste imperfecţiuni sînt însă efectiv copleşite de o imensă calitate : promptitudinea cu care Tocilescu a oferit lumii ştiinţifice rodul numeroaselor anchete de teren. Gîndul îl ducea spre sfîrşitul vieţii chiar spre un *corpus* al inscripţiilor greceşti şi latineşti descoperite pe teritoriul României — un proiect care a eşuat în primul rînd datorită imposibilităţilor tehnice de tipărire (reproduceri litografice) [15].

Aşa a fost Tocilescu : un editor cu patimă de colecţionar. Deşi de solidă formaţie şi de aprigă erudiţie, a rămas pentru posteritate mai ales ca un prolific editor. A strîns cu abnegaţie cît a putut de peste tot. A strîns pentru muzeu, a strîns pentru AEM, a strîns pentru CIL, a strîns pentru noi toţi. A lăsat în urmă-i un tezaur. ”Pentru mana ce a dat”, să-i fim recunoscători !

GRIGORE G. TOCILESCU (1850—1909) — ARCHÉOLOGUE ET ÉPIGRAPHISTE

RÉSUMÉ

Bien que l'oeuvre de Gr. G. Tocilescu, riche et féconde, ait toujours été utilisée par les savants et le soit encore constamment, la personnalité de cet érudit resta moins connue jusqu'à l'heure qu'il est. Il n'y a que peu de médaillons qui lui soient consacrés (n. 2), en revanche nous ne disposons d'aucune étude de large portée traitant de son activité. Selon l'auteur, l'explication d'un tel état de choses est à chercher d'une part dans l'envie de la plupart des contemporains de Tocilescu, dans une certaine jalousie due surtout au succès remporté par celui-ci dès sa jeunesse avec son mémoire sur la *Dacie avant les Romainsi* (1880) et à sa remarquable

[14] Emilia Doruţiu Boilă, SCIV, 15, 1964, 1, p. 131—135 ; eadem, ISM, V, passim.

[15] Vezi D. M. Pippidi, StCl, 19, 1980, p. 101—104.

carrière scientifique et publique, d'autre part, en ce qui concerne le jugement de la postérité, dans le caractère même de son oeuvre, qui ressemble plutôt à un *corpus*. Tocilescu a été surtout un très laborieux éditeur de documents épigraphiques et de monuments archéologiques ; il ne nous a légué que deux travaux de synthèse. Par conséquent, il se voit soumettre au traitement que l'on résèrve souvent aux éditeurs : c'est que les successeurs en utilisent l'héritage, qu'ils le critique et l'enrichissene tout en laissant par trop tomber à l'oubli la personne qui l'avait naguère accumulé.

O AȘEZARE APARȚINÎND PALEOLITICULUI SUPERIOR DIN SUD-ESTUL MUNTENIEI (JUD. CĂLĂRAȘI)

MIRCEA MUNTEANU

Așezarea din punctul „La vii" este situată pe terasa superioară a lacului Barza (subdiviziune a lacului Gălățui), la vest — sud-vest de satul Nicolae Bălcescu (com. Al. Odobescu, jud Călărași) și la circa 0,400 km sud de „Puțul lui Gh. Soare".

Înălțimea medie a terasei este de 35 m. Este de remarcat faptul că punctul pe care se află așezarea cercetată de noi, cu bogate resturi de locuire din sec. IV e.n. și cu slabe urme din epoca bronzului (cultura Coslogeni), prezintă o ușoară denivelare spre nord-est (cu semn negativ — vezi harta).

Trebuie să menționăm că lucrările agricole efectuate prin anii 1950 și îndeosebi în 1986 în zonă au terasat toate pantele de sub terasa superioară, desfundînd terenul pînă la adîncimea de 0,60 — 0,80 m cu scopul plantării viței de vie, ceea ce a dus implicit la distrugerea și răvășirea resturilor de locuire.

Din punct de vedere stratigrafic, în porțiunile în care nu s-au sesizat intervențiile antropice, s-au putut distinge (de sus în jos) următoarele depuneri : 1. De la 0 la 0,30 m, orizontul negru al solului actual ; 2. De la 0,30 la 0,60 m, sol negru-cenușiu ; 3. De la 0,60 la 0,80 m, sol negru-gălbui ; 4. De la 0,80 la 1,20 m, sol de tranziție galben-cenușiu (limita superioară a losessului) ; 5. De la 1,20 la 2,10 m, loess galben.

În cele ce urmează ne vom ocupa numai de resturile de locuire paleolitice [1].

Astfel, în cursul anului 1987 au fost scoase la lumină 12 piese litice din care 7 erau antrenate într-o groapă rituală din sec. IV e.n., iar celelalte au fost găsite izolat, în amestec cu fragmente ceramice Coslogeni. Această asociere ne-a determinat atunci să atribuim piesele în discuție epocii bronzului [2].

În campania de cercetări a anului 1990 am încercat să surprindem stratigrafic, poziția *in situ* a pieselor paleolitice. Cu această ocazie s-a constatat că materialul litic a apărut *in situ* între adîncimile 1,20—1,80 m, deci la limita superioară a depunerii de loess.

Au fost descoperite 39 piese din care opt tipice, reprezentînd unelte, și 31 atipice, mai exact obiecte netransformate în unelte. Ca tipuri distingem : 1 gratoar ogival, 1 burin nucleiform, 6 piese cu *encoche*. Materialul

[1] Ținem să aducem și pe această cale mulțumirile noastre d-lui Al. Păunescu pentru sprijinul acordat în elaborarea prezentului articol.

[2] M. Munteanu și M. Udrescu, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, III—IV, Călărași, 1987, p. 105—111.

atipic constă din : 15 așchii (din care 11 simple și 4 retușate, una din acestea fiind de tipul cuțitului *à dos* natural), 9 lame din care una simplă tip *à crête* și alta vîrfuită cu retușe fine în vîrf), 4 lamele simple și 3 nuclee.

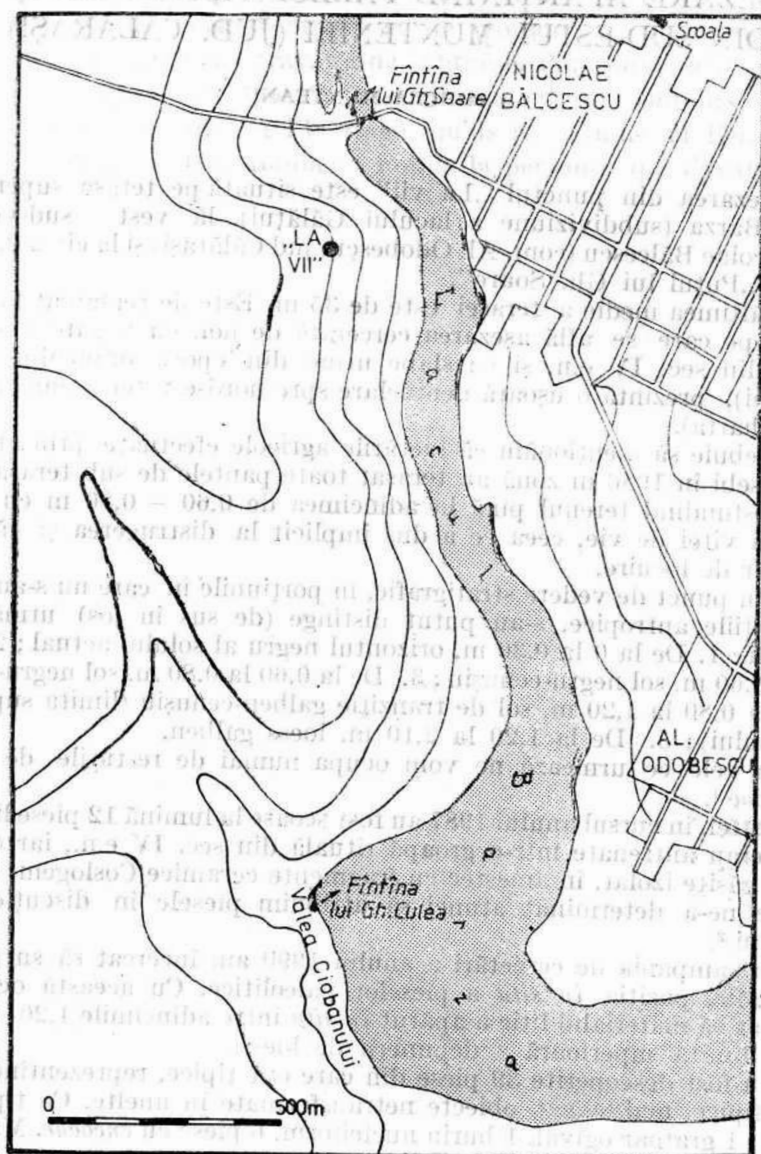

Fig. 1. Harta zonei satelor N. Bălcescu și Al. Odobescu cu poziția așezării din punctul „La vii".

Din punct de vedere tehnico-tipologic piesele la care ne referim, deși puține numeric, ar putea fi atribuite unui aurignacian tardiv. Ca dimen-

siuni, ele sînt de mărime mică și mijlocie. Ele sînt cioplite dintr-un silex tipic zonei, cunoscut sub denumirea de silex din platforma prebalcanică.

Așezarea paleolitică în discuție se află la limita sud-estică a Cîmpiei Lehliului. Piese izolate aparținînd orizontului aurignacian tardiv au mai fost descoperite de noi, în anul 1989, prin cercetări de suprafață, atît pe malul stîng al Mostiștei în dreptul localităților Gostilele și Boanca, cît și pe malul drept al lacului Barza în dreptul satului Al. Odobescu. Pe baza datelor de care dispunem nu este exclus să avem de-a face cu o pătrundere spre sud — sud-est a unor grupuri aurignaciene, din nord-estul Munteniei, pe văile rîurilor care aflau spre Dunăre.

UNE STATION APPARTENANT AU PALÉOLITHIQUE SUPÉRIEUR DANS LE SUD-EST DE LA VALACHIE (DÉP. DE CĂLĂRAȘI)

RÉSUMÉ

Dans la station du lieu dit „La vii", située sur le territoire du village N. B. Bălcescu (com. d'Al. Odobescu, dép. de Călărași), ont été trouvés des restes d'un site du IVe s. ap. J. Ch., d'un autre de l'Age du Bronze et aussi des objets lithiques, *in situ*, appartenant à l'aurignacien tardif.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. La carte de la zone des villages N. Bălcescu et Al. Odobescu, avec la position de la station du lieu dit „La vii".

DATE ÎN LEGĂTURĂ CU AȘEZAREA STARČEVO-CRIȘ LA POIENEȘTI, JUDEȚUL VASLUI

CORNELIA—MAGDA MANTU, ADRIAN MANTU, IONELA SCORȚANU

Pe teritoriul comunei Poienești (jud. Vaslui) se află și o așezare aparținînd culturii Starčevo-Criș. Așezarea, situată în punctul denumit astăzi „În tarla — La fierărie", a fost menționată prima dată de R. Vulpe, care considera că la „Șipotul lui Stan" (vechiul toponim) avem de-a face cu o așezare cucuteniană, legată de cea descoperită pe Măgura [1]. Resturi ceramice, neolitice, amestecate uneori și cu ceramică bastarnă se găsesc pe o arie de 300 × 200 m. Din situația actuală a terenului pe care se află așezarea, ca și din informațiile culese de la săteni, am dedus că zona a fost mult afectată în ultimii patruzeci de ani de diferite construcții și amenajări, dintre care menționăm în primul rînd pe cele contra erodării terenului. Așezarea se află situată pe terasa mijlocie a Pîrîului Caselor (afluent al Racovei), la 200 m de acesta. Cercetările noastre (în perioada 1980—1984) s-au plasat în porțiunea delimitată de drumul ce leagă sediul fostului CAP—Poienești de via Poienești și o ramificare a acestuia, ce merge spre Valea Caselor. În porțiunea cercetată au apărut locuințe de suprafață și gropi (fig. 1). Locuințele descoperite nu prezintă amenajări ale podelei și nu s-au descoperit nici urme de pari. Forma lor este rectangulară, cu excepția locuinței 3, care este neregulată.

Situația stratigrafică este următoarea : sol vegetal actual, cu o grosime de pînă la 10 cm ; sol cafeniu închis, foarte umed, cu o grosime de 20—35 cm ; sol cafeniu deschis, gros de circa 35 cm, în care apar și mici concrețiuni calcaroase ; sol galben nisipos, steril arheologic.

Resturile arheologice descoperite se găsesc concentrate în primele două straturi, iar în cel de-al treilea au pătruns doar unele gropi.

Prima locuință (—0,25 — 0,35 m), de 12,50 × 5 m, era puțin adîncită în zona vetrei. Se prezenta sub forma unor aglomerări ceramice, ușor distanțate între ele, care mai cuprindeau fragmente mici de chirpic, sau oase de animale într-o stare înaintată de descompunere (fig. 2). În colțul de SE al locuinței, la —0,32 m, pe o suprafață de 1,24 × 0,90 m s-au descoperit resturile deranjate ale unei vetre. Lipiturile, cu o grosime de pînă la 5 cm, erau dispersate, amestecate cu cioburi și fragmente mici de chirpic. În apropierea vetrei au fost descoperite unelte din silex, obsidian și un topor din piatră. Din zona centrală a locuinței provin cîteva topoare întregi și fragmentare. La demontare au apărut picioare de masă-altar, un idol antropomorf și un altul zoomorf.

Cea de-a doua locuință este mai mică (9,20 × 7,20 m) și resturile ei au apărut la 0,47 — 0,51 m (SV—NE). Spre deosebire de locuința 1, în acest caz materialul arheologic păstrat era mai compact (fig. 3 și 4). Alături de ceramică au mai fost descoperite pietre, unele de dimensiuni mai mari, arse, precum și bucăți mărunte de chirpic. Pe latura de sud-est au apărut fragmente izolate de lipituri de vatră. După demontare, la —0,55 m, în zona centrală, a fost identificată o groapă (1,40 × 1,20 m) puțin

[1] R. Vulpe, Materiale, 1, 1953, p. 477 și 488.

S C I V A , tomul 43, nr. 2, București, aprilie — iunie 1992, p. 149—177

Fig. 1 Poienești. Așezarea Starčevo-Criș. Planul săpăturilor: 1 locuință; 2 groapă; 3 groapă sub locuință; 4 amenajare modernă (cisternă).

FIERĂRIE

Drum spre via C.A.P. Poienești

Cisternă

Drum spre Valea Caselor

L2

SII

SIII

SI-L1

L3

SIV-L4

LEGENDA

Scara : 1/500

⊙ copac

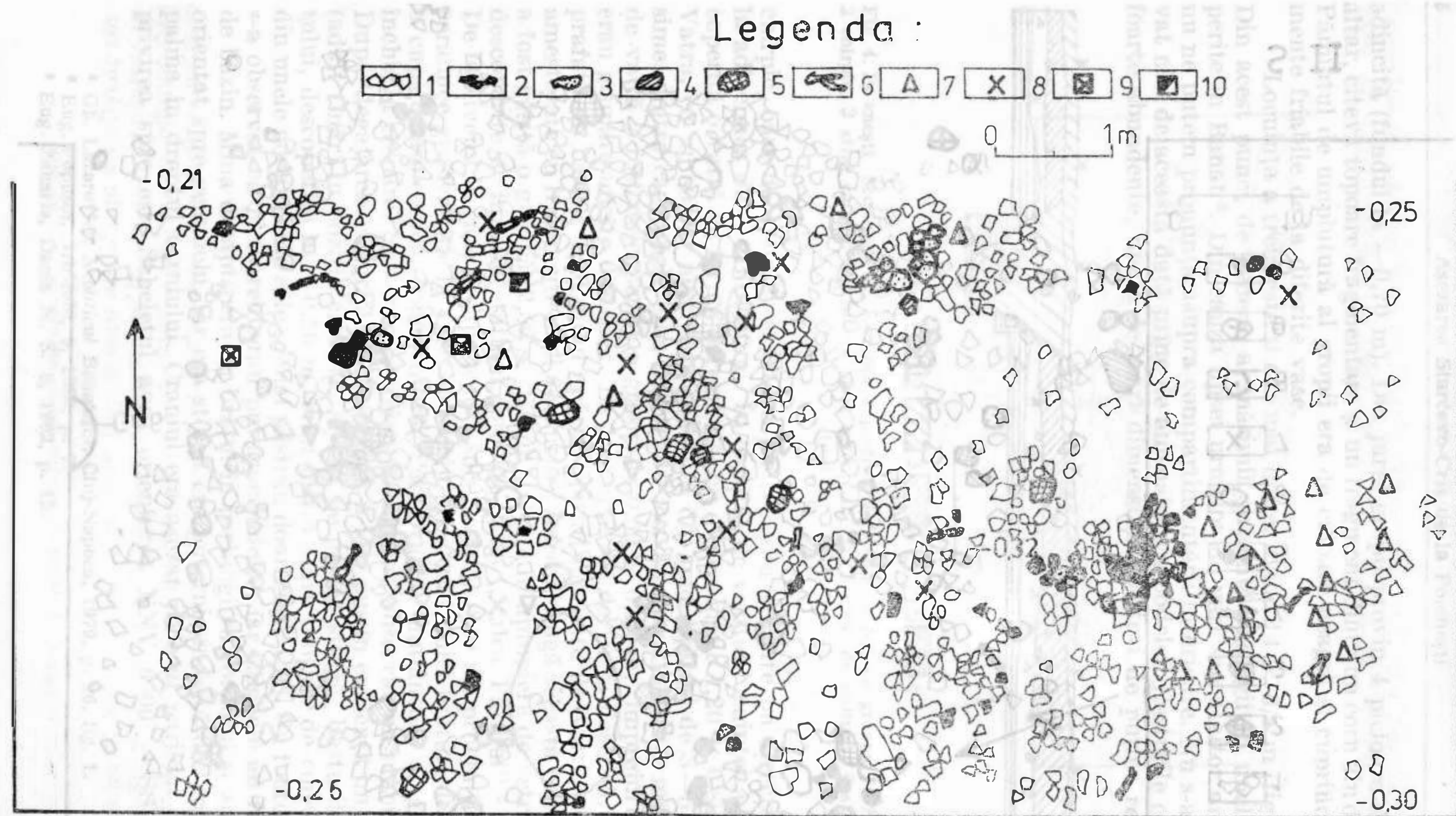

Fig. 2. Poienești. Planul locuinței 1 : 1 ceramică; 2 lipitură de vatră; 3 chirpic; 4 piatră arsă; 5 piatră; 6 oase de animale; 7 silex, obsidian; 8 topor; 9 idol zoomorf; 10 idol antorpomorf.

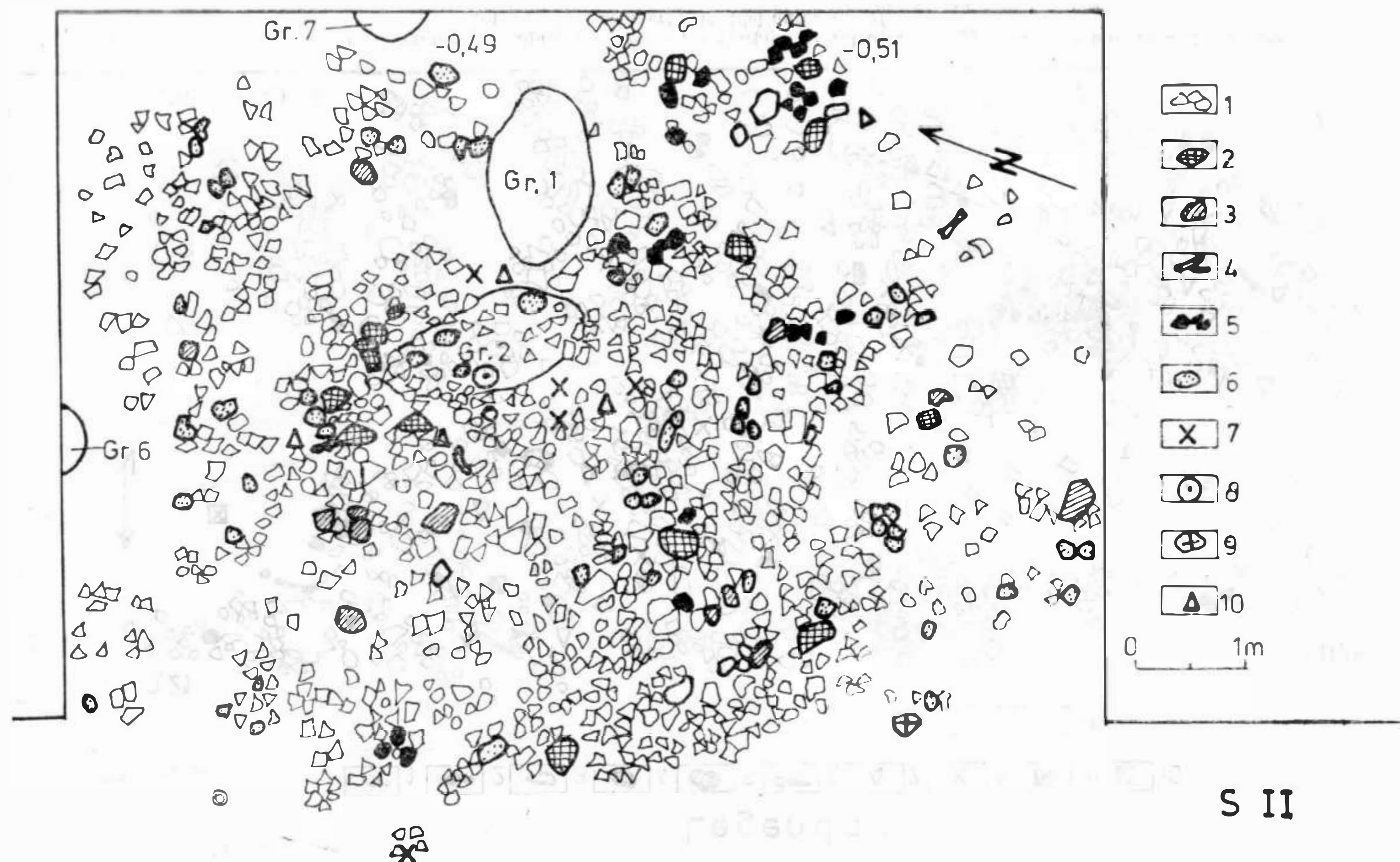

Fig. 3. Poienești. Planul locuinței 2: 1 ceramică; 2 piatră; 3, piatră arsă; 4, oase de animale; 5 lipitură de vatră; 6 chirpic; 7 topor; 8 picior altar; 9 galet; 10 silex, obsidian.

adîncită (fundul la —0,70 m). Din jurul gropii provin 4 picioare de masă-altar, cîteva topoare fragmentare și un fragment dintr-un corn din diatomit. Pămîntul de umplutură al gropii era de culoare neagră și cuprindea fragmente friabile de la diferite vase.

Locuința a treia este și cea mai mare, avînd 14 × 8/4 m (fig. 5 și 6). Din acest punct de vedere, al mărimii, prezintă analogii cu unele descoperite în Banat [2]. Din cauza lipsei urmelor de pari sau a altor amenajări nu ne putem pronunța asupra compartimentării interioare. Nu s-au observat nici de această dată urme de amenajare a podelei. Resturile ceramice, foarte abundente, unele de mari dimensiuni, alături de puține resturi de

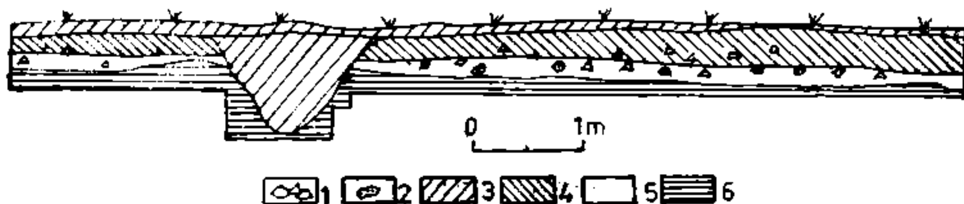

Fig. 4. Poienești. Secțiunea II, locuința 2 profilul peretelui de NE cu groapa 7: 1 ceramică; 2 chirpic, 3 strat cafeniu deschis; 4 strat cafeniu-închis; 5 strat de cultură; 6 strat galben, steril.

chirpic, oase de animale și cîteva pietre, erau grupate pe direcția E—V, la adîncimea de —0,30/0,40 m. În capătul de vest al locuinței a fost descoperită o vatră de formă neregulată, cu dimensiunile 1,20 × 0,80/1,60 m. Vatra, cu un singur nivel, era alcătuită din mici lipituri de 3—5 cm grosime, dintre care unele erau cu fața în jos. La aproximativ 1 metru nord de vatră a fost descoperită o gresie de 0,50 × 0,40 m, împrejurul căreia erau grupate unelte din silex. La 1 m spre est de vatra descrisă, pe o suprafață de 1,80 × 1,10 m au apărut lipituri mărunte de vatră, deranjate amestecate cu fragmente mici de chirpic. Imediat lîngă această concentrare, a fost găsită o groapă (2,50 × 2,30 m). Gropi în apropiere de vetre au fost descoperite și în alte stațiuni, precum Balș „Valea Părului" [3] și Leț [4]. De la nivelul la care groapa a fost surprinsă (—0,40 m) provin fragmente ceramice grosiere, de la vase de mari dimensiuni, mici lipituri de vatră și o cupă bitronconică, fragmentară. Pămîntul de umplutură al gropii era închis la culoare. Sub fragmentele cupei a fost observat un craniu uman. După degajarea cu grijă a pămîntului, a fost pus în evidență un înhumat (adult tînăr) în poziție chircită, așezat pe partea stîngă. Resturile scheletului, descoperite la —0,50 m, erau într-o stare proastă de conservare și din unele porțiuni ale sale se mai păstrau doar urme vagi. Cu toate acestea, s-a observat că picioarele erau puternic îndoite, iar călcîiele au fost lipite de bazin. Mîna dreaptă era cu brațul în prelungirea corpului și antebrațul orientat spre genunchi, iar cea stîngă era puternic îndoită din cot și avea palma în dreptul carniului. Craniul era așezat pe osul parietal stîng, cu privirea spre est. Scheletul avea orientarea NNV 6000° — SSE 2800°.

[2] Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 26, fig. 1.
[3] Eug. Popușoi, ArhMold, 9, 1980, p. 7.
[4] Eug. Zaharia, Dacia N. S. 6, 1962, p. 12.

Calota craniană era foarte groasă [5]. Sub inhumat au fost descoperite resturi din diferite vase, o pintaderă, un corn de lut ars, lame de silex

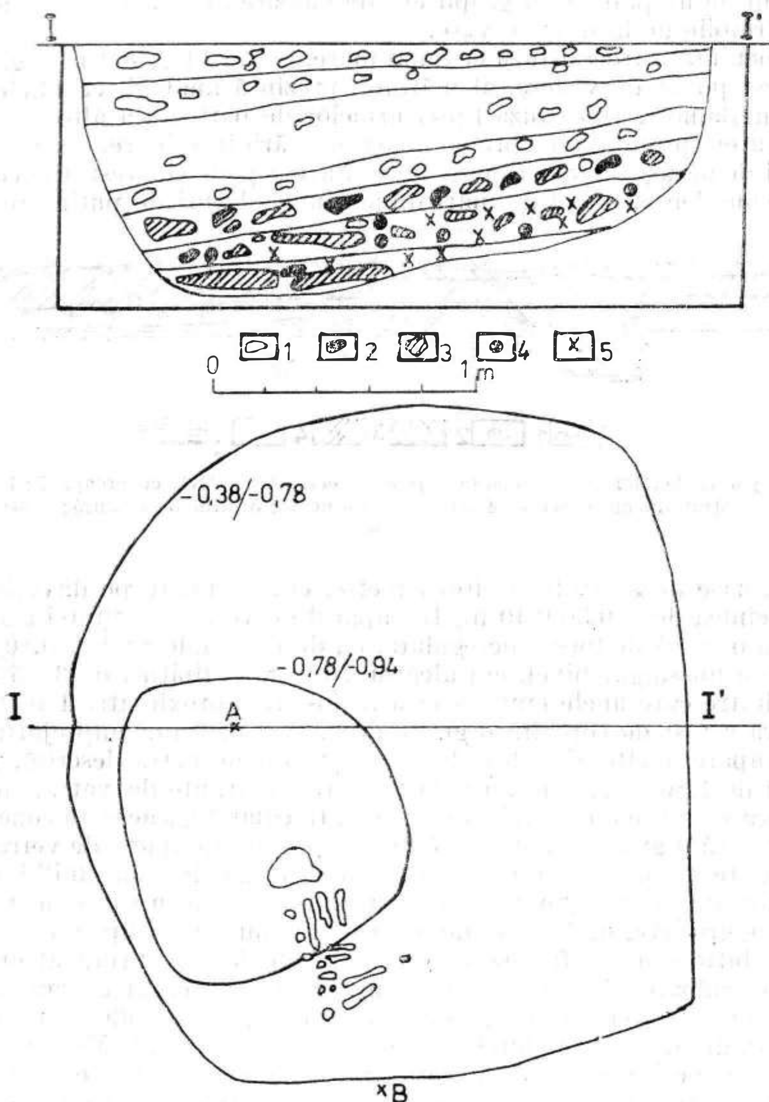

Fig. 7. Poienești. Groapa 8 din locuința 3 plan și profil: 1 ceramică; 2 lipitură de vatră; 3 piatră; 4 cărbune; 5 arsură.

și obsidian. Groapa (fig. 7) în care a fost descoperit scheletul se îngusta la —0,75 m și pămîntul de umplutură era cafeniu închis cu pigmentații roșietice. La acest nivel apar două concentrări de gresii arse și lipituri de vatră (de 30 × 25 cm și 20 × 26 cm). Sub aceste materiale au apărut res-

[5] Mulțumim colegului N. Mirițoiu pentru datele antropologice furnizate.

-0,23

-0,41

Legenda :

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12

0 1m

S II

-0,51

-0,56

Fig. 5. Poienești. Planul locuinței 3: 1 rîșniță; 2 silex, obsidian; 3, piatră arsă; 4 frecător—percutor; 5 topor; 6 picior de altar; 7 chirpic; 8 lipitură de vatră; 9 ceramică; 10 oase de animale; 11 gresie; 12 piatră.

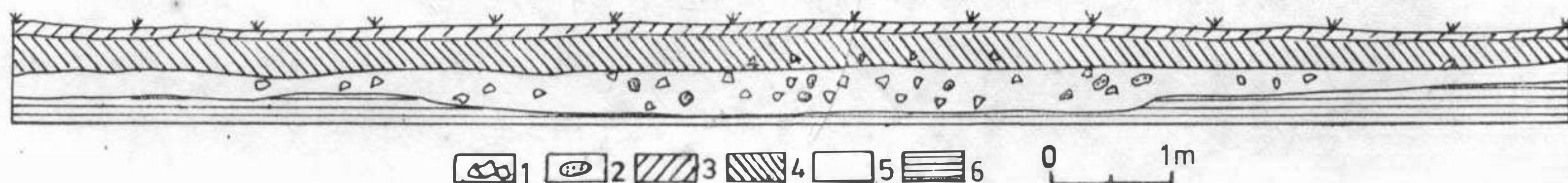

Fig. 6. Poienești. Secțiunea II, fragment de profil cu locuința 3: 1 ceramică; 2 chirpic; 3 strat vegetal; 4 strat cafeniu închis; 5 strat cafeniu deschis. 6 strat galben, steril.

turi ceramice, 3 picioare de altar și apoi un strat cu bucățele mici de cărbune. La baza acestui strat cu cărbune (—0,83 m) s-a descoperit un idol antropomorf. La —0,90 m groapa se îngustă din nou și de aici provin oase mari de animale (foarte friabile), sub care urma un strat de 2 cm grosime de pămînt ars și cărbune. Pe fundul gropii (—0,98 m) erau așezate gresii arse și fragmente ceramice.

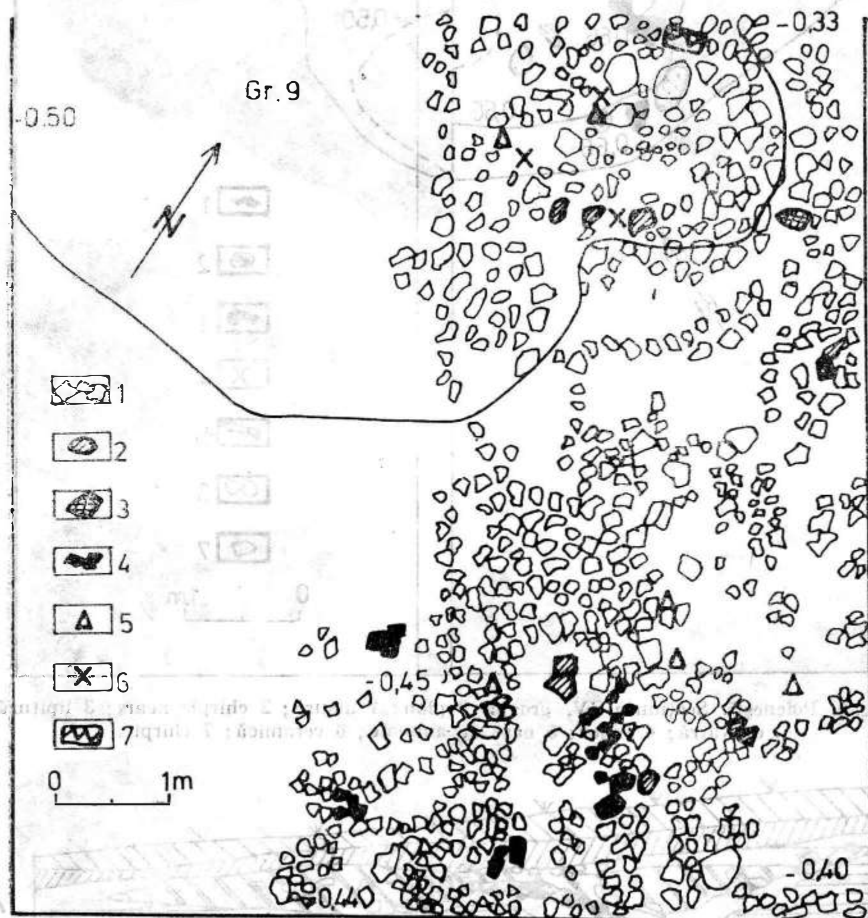

Fig. 8. Poienești. Secțiunea IV, locuința 4: 1 ceramică; 2 piatră arsă; 3 piatră; 4 lipitură de vatră; 5 silex, obsidian; 6 topor; 7 lemn pietrificat.

Descoperirea mormîntului de înhumație, în poziție chircită, acoperit cu ceramică și sub care se găseau fragmente ceramice, prezintă analogii cu unele descoperiri de la Trestiana [6]. În alte așezări însă, cum ar fi cele de la Valea Lupului [7] sau Leț [8], scheletul era doar parțial acoperit cu resturi ceramice.

[6] Eug. Popușoi, Cercetări istorice Iași, 11, 1980, p. 129—130.

[7] E. Comșa, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 85; I. Nestor, SCIV, 2, 1956, p. 19.

[8] Idem, Materiale, 3, 1957, p. 61.

Fig. 9. Poienești. Secțiunea IV, groapa 9 plan: 1 arsură; 2 chirpic nears; 3 lipitură de vatră; 4 topor; 5 oase de animale; 6 ceramică; 7 chirpic.

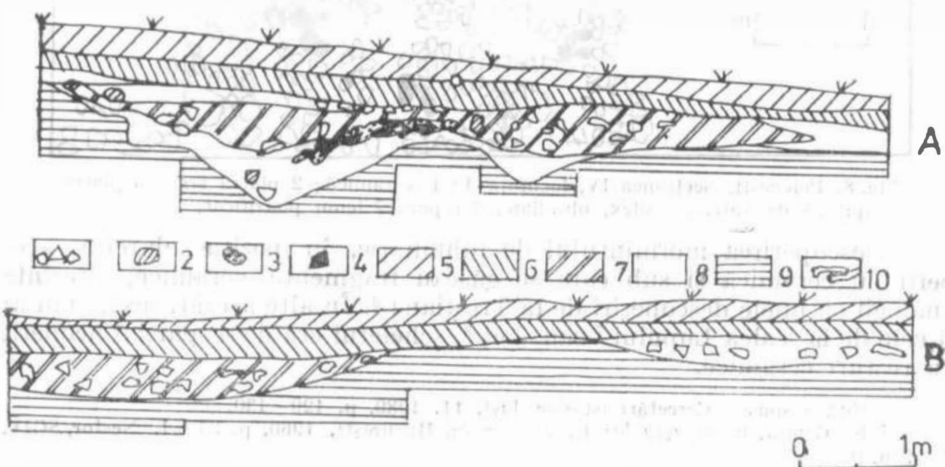

Fig. 10. Poienești. Secțiunea IV, locuința 4: A — profilul peretelui de NV cu groapa 9; B — profilul peretelui de NV-SV cu locuința 4; 1 ceramică; 2 piatră arsă; 3 chirpic; 4 lipitură de vatră; 5 strat vegetal; 6 strat cafeniu închis; 7 strat pigmentat cu negru; 8 strat cafeniu deschis; 9 strat galben, steril; 10 oase de animale.

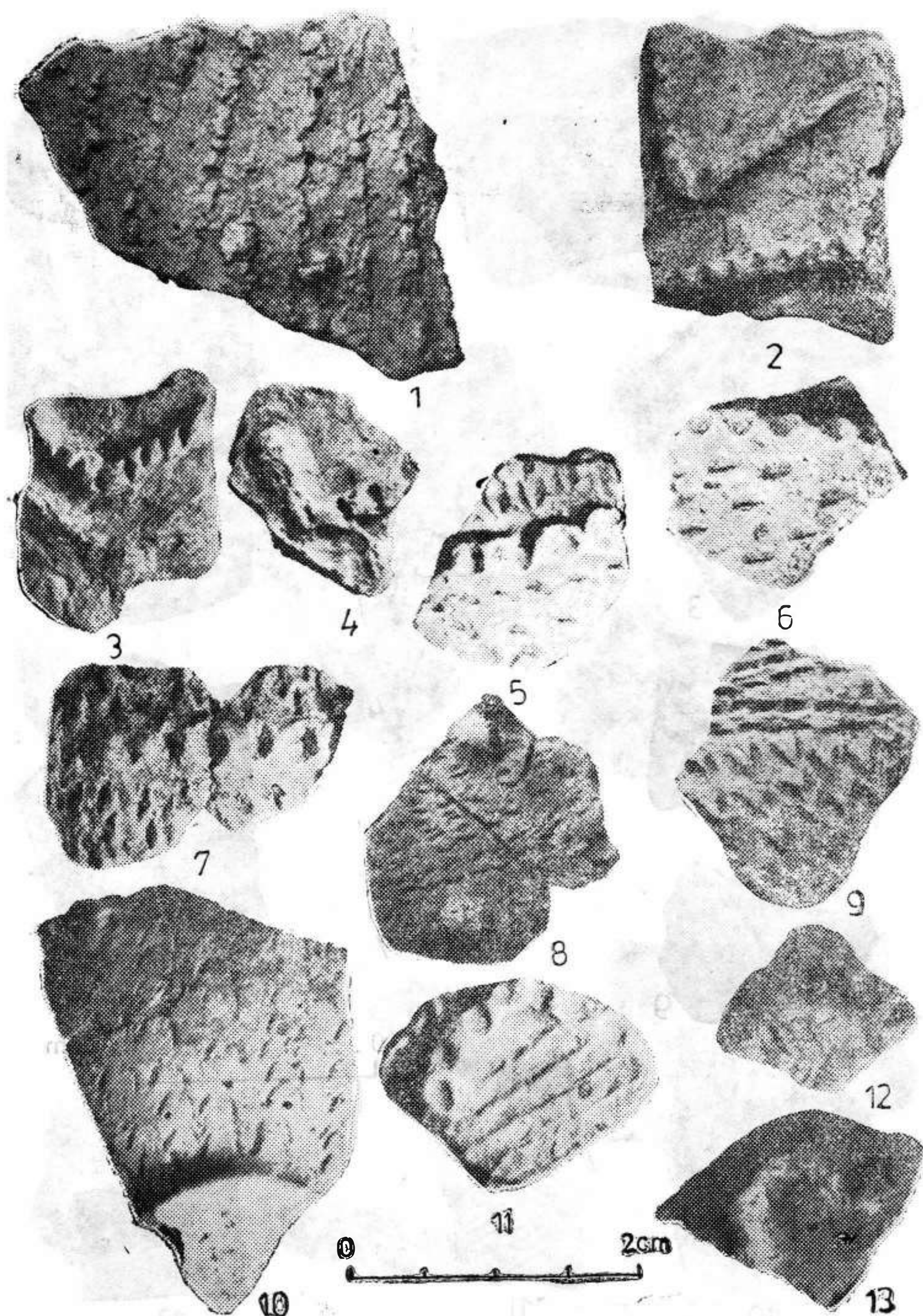

Fig. 11. Poieneşti. Ceramică Starčevo-Criş : 1, 4, 6, 11–13 locuinţa 4 ; 2, 5 7–9 locuinţa 1 ; 3 locuinţa 2.

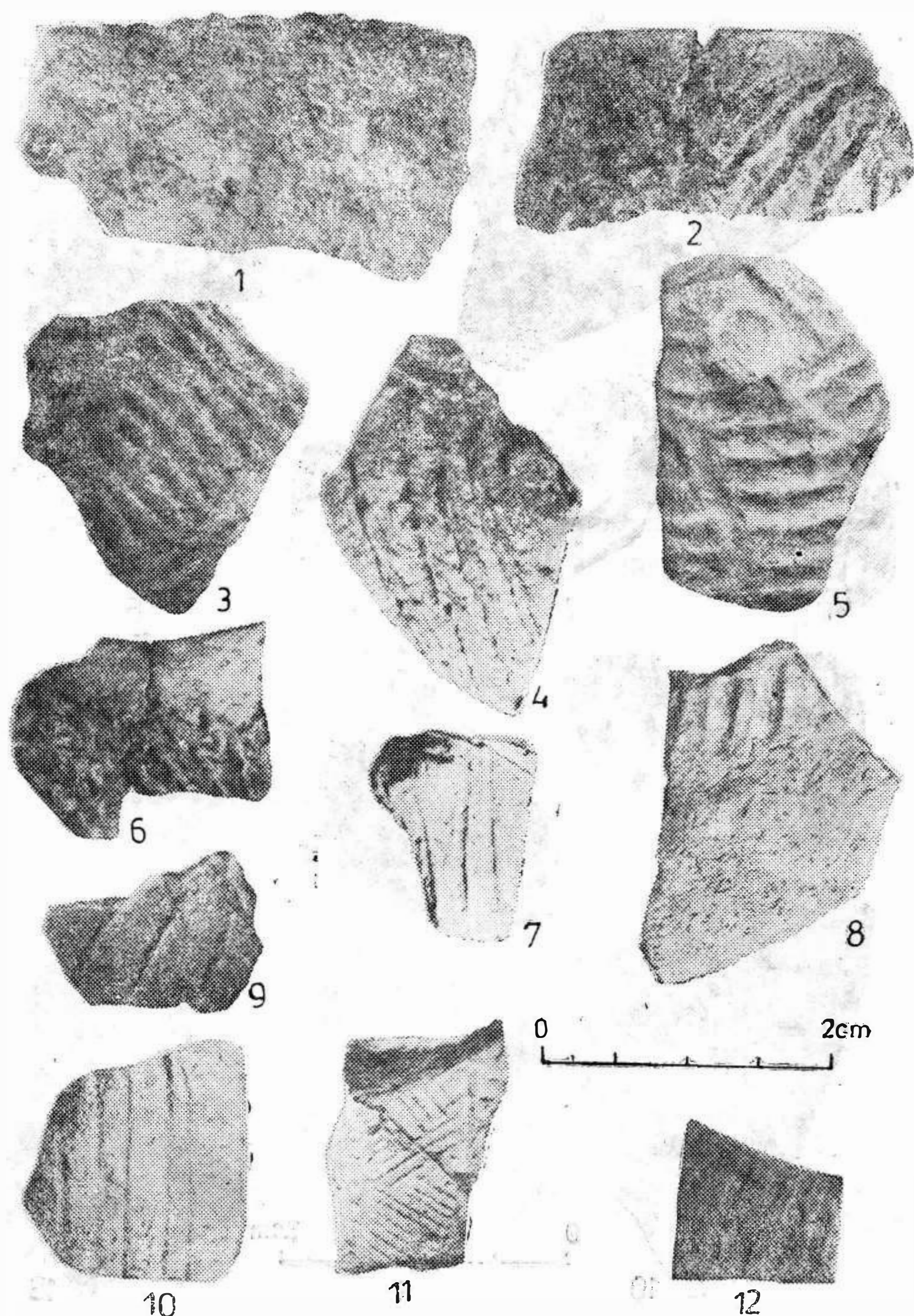

Fig. 12. Peienești. Ceramică Starčevo-Criș: 1, 3—5, 7, 11 locuința 4; 2 locuința 1; 6, 10 locuința 3; 9 groapa 9; 12 locuința 1.

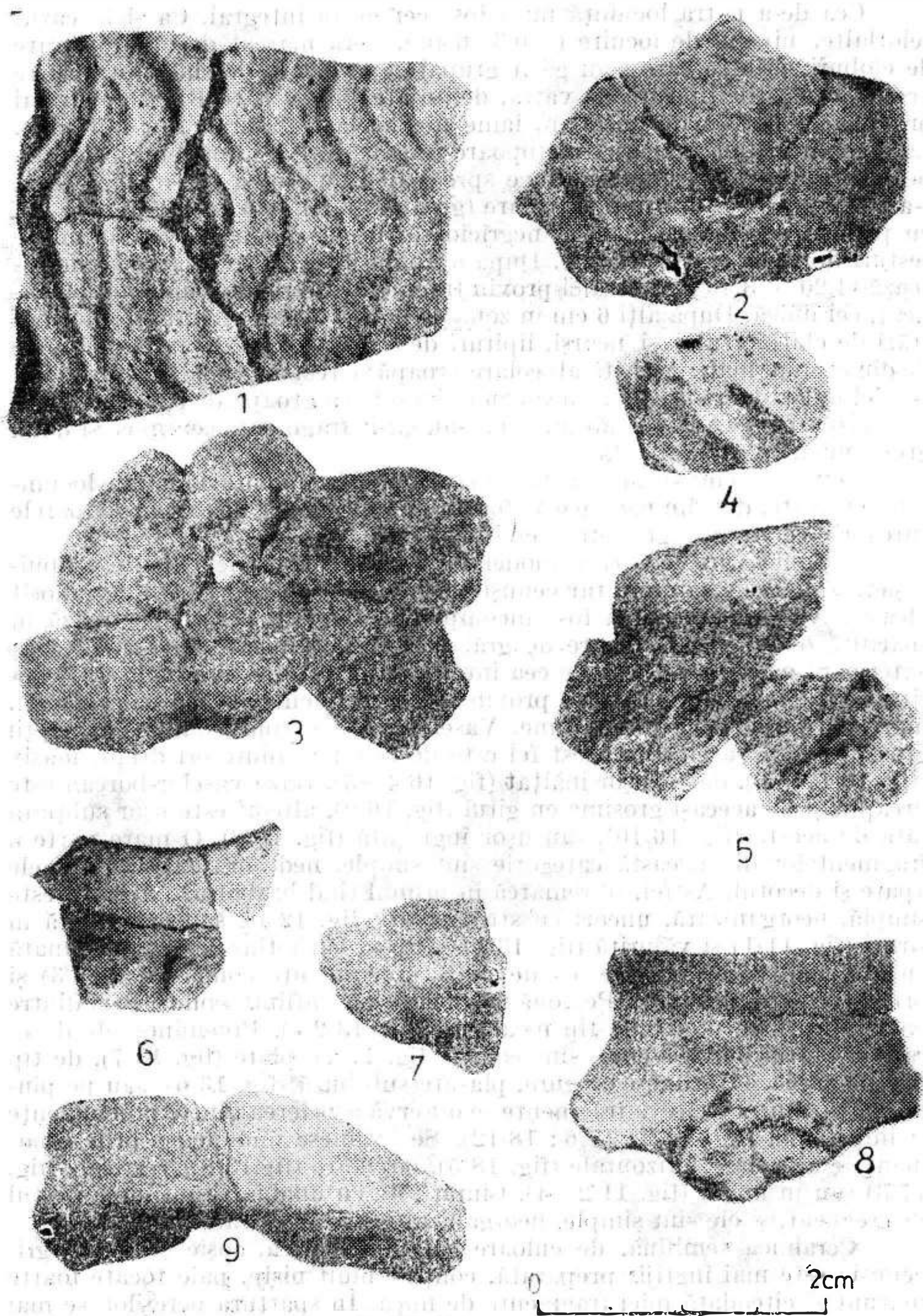

Fig. 13. Poienești. Ceramică Starčevo-Criș: 1 locuința 2; 2–8 locuința 3; 9 groapa 9.

Cea de-a patra locuință nu a fost cercetată integral. Ca și în cazul celorlalte, nivelul de locuire (—0,35/0,40 m) era marcat de o aglomerare de cioburi, printre care s-au găsit grupate, pe latura de sud vest, pietre arse și bucăți de lipitură de vatră, deranjate (fig. 8 și 10/B). De aici mai provine un nucleu de obsidian, lame din același material sau din silex. La demontare au mai apărut topoare fragmentare. Sub nivelul locuinței, pe latura dinspre drumul ce duce spre Valea Caselor a secțiunii a VI-a, s-a conturat la —0,44 m o alveolare (groapa nr. 9) de 6 × 3,65 m (fig. 9), cu pămînt de culoare închisă, negricioasă, în care s-au descoperit multe resturi de vase, foarte friabile. După aproape 18 cm alveolarea se îngustează (4,20 × 3,40 m); de aici provin fragmente de rîșniță, un lemn pietrificat, ceramică. După alți 6 cm în zona de nord-vest au apărut trei concentrări de chirpici arși și nearși, lipituri de vatră și oase de animale, unele de dimensiuni mari. Această alveolare/groapă se restrîngea la —1,02 m cînd s-a delimitat doar spre marginea drumului o mică groapă de 0,90 × 0,55 m, ce a dispărut și ea la —1,25 m. Aici s-au găsit fragmente ceramice și două gresii mici, arse (fig. 10/A).

Ceramica constituie cea mai mare parte a inventarului din locuințele cercetate, dar din păcate este foarte fărâmițată. Se disting următoarele categorii ceramice: grosieră, semifină și fină.

Ceramica grosieră este modelată dintr-o pastă de culoare gălbui-roșietică, gălbuie sau mai rar cenușie negricioasă. Ca ingredient s-a folosit pleava. Arderea vaselor a fost incompletă, astfel că pereții păstrează în spărtură o dungă de culoare neagră. Din același motiv, uneori culoarea exterioară a vasului diferă de cea interioară, care este mai închisă. Majoritatea fragmentelor păstrate provin de la recipiente de tip oală/borcan, mari sau mijlocii ca dimensiune. Vasele aveau corpul bombat și pereții groși. Fundul vaselor de acest fel este de cele mai multe ori drept, masiv (fig. 16/1—3,6), dar și ușor înălțat (fig. 16/4—5). Buza vaselor-borcan este dreaptă și de aceeași grosime cu gîtul (fig. 16/9), alteori este ușor subțiată față de acesta (fig. 16/10), sau ușor îngroșată (fig. 16/8). O mare parte a fragmentelor din această categorie sînt simple, nedecorate, dar pe unele apare și decorul. Astfel, se remarcă în primul rînd barbotina. Aceasta este simplă, neorganizată, uneori cu stropi mari (fig. 12/1), sau organizată în șiruri (fig. 11/1) și vălurită (fig. 13/1). Alteori barbotina a fost combinată cu alte motive decorative, ca de pildă proeminențe conice (fig. 13/3) și brîie alveolare (fig. 13/5). Pe două fragmente s-a întîlnit combinația dintre barbotină și un motiv de tip meandric (fig. 13/2,4). Proeminențele decorative, destul de frecvente, sînt conice (fig. 17/4), plate (fig. 13/7), de tip pastilă și ele se întîlnesc singure, plasate sub buză (fig. 13/6), sau pe pîntecele vasului. Pe cîteva fragmente se observă asocierea dintre proeminențe și impresiuni (fig. 14/2; 17/6; 18/12). Se întîlnesc numeroase brîie ornamentale alveolate, orizontale (fig. 18/5), circulare (fig.13/8), verticale (fig. 17/3) sau în unghi (fig. 11/2—4). Ciupiturile cu unghia se întîlnesc destul de frecvent, și ele sînt simple, neorganizate (fig. 18/6) sau duble.

Ceramica semifină, de culoare gălbui roșiatică, roșie și chiar gri-cenușie este mai îngrijit preparată, conține mult nisip, paie tocate foarte mărunt și cîteodată mici fragmente de mica. În spărtura pereților se mai observă o dungă de culoare mai închisă și uneori și la această categorie culoarea interioară a vasului este diferită de cea exterioară. Ca tipuri de

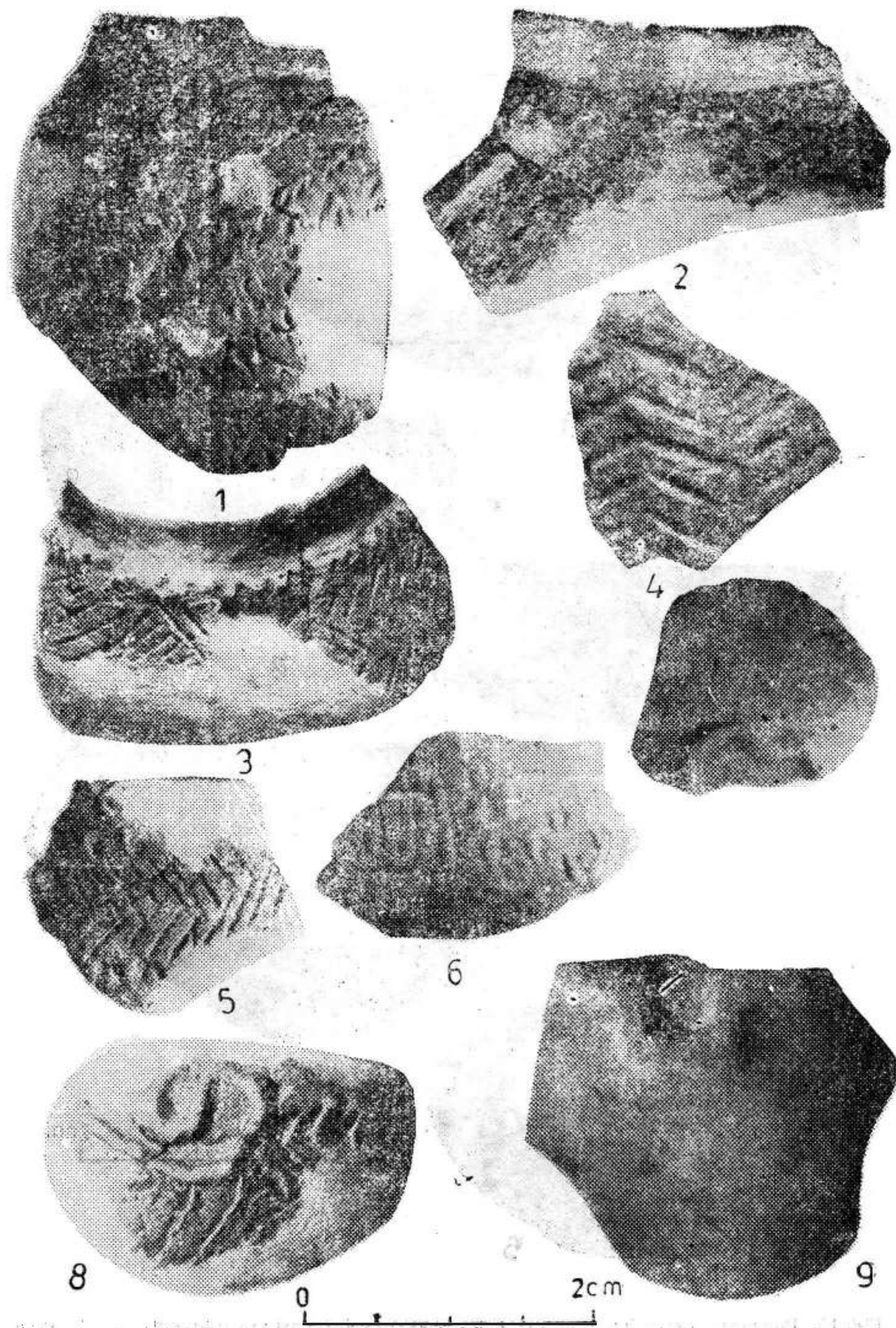

Fig. 14. Poienești. Ceramică Starčevo-Criș : 1—9 locuința 3 ; 2, 5—6, locuința 4 ; 3, groapa 9 ; 4, 7 locuința 2 ; 8 locuința 1.

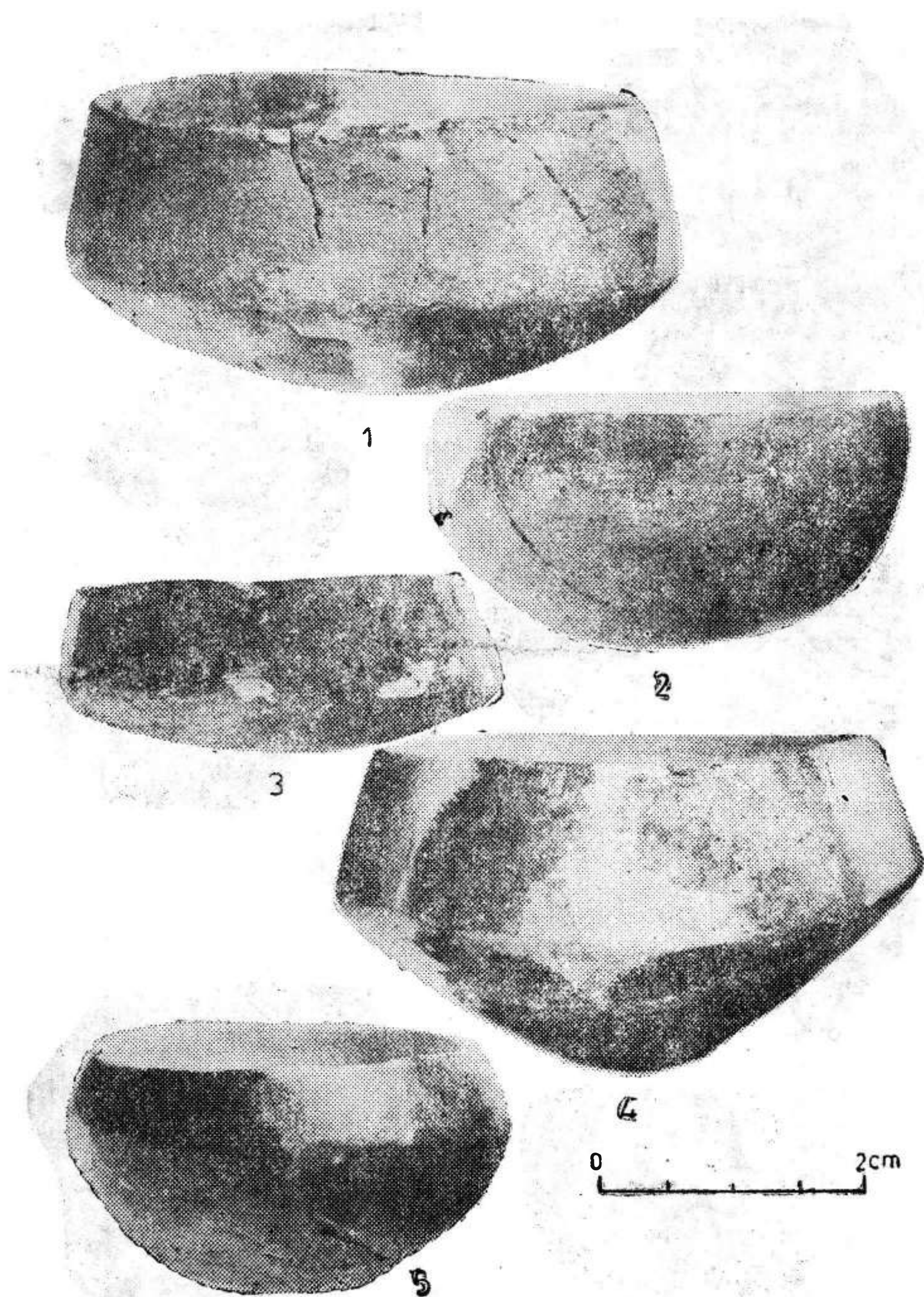

Fig. 15. Poieneşti. Ceramică Starčevo-Criş: 1 groapa 8 (deasupra inhumatului); 2 groapa 8 (sub inhumat); 3—5 locuinţa 2.

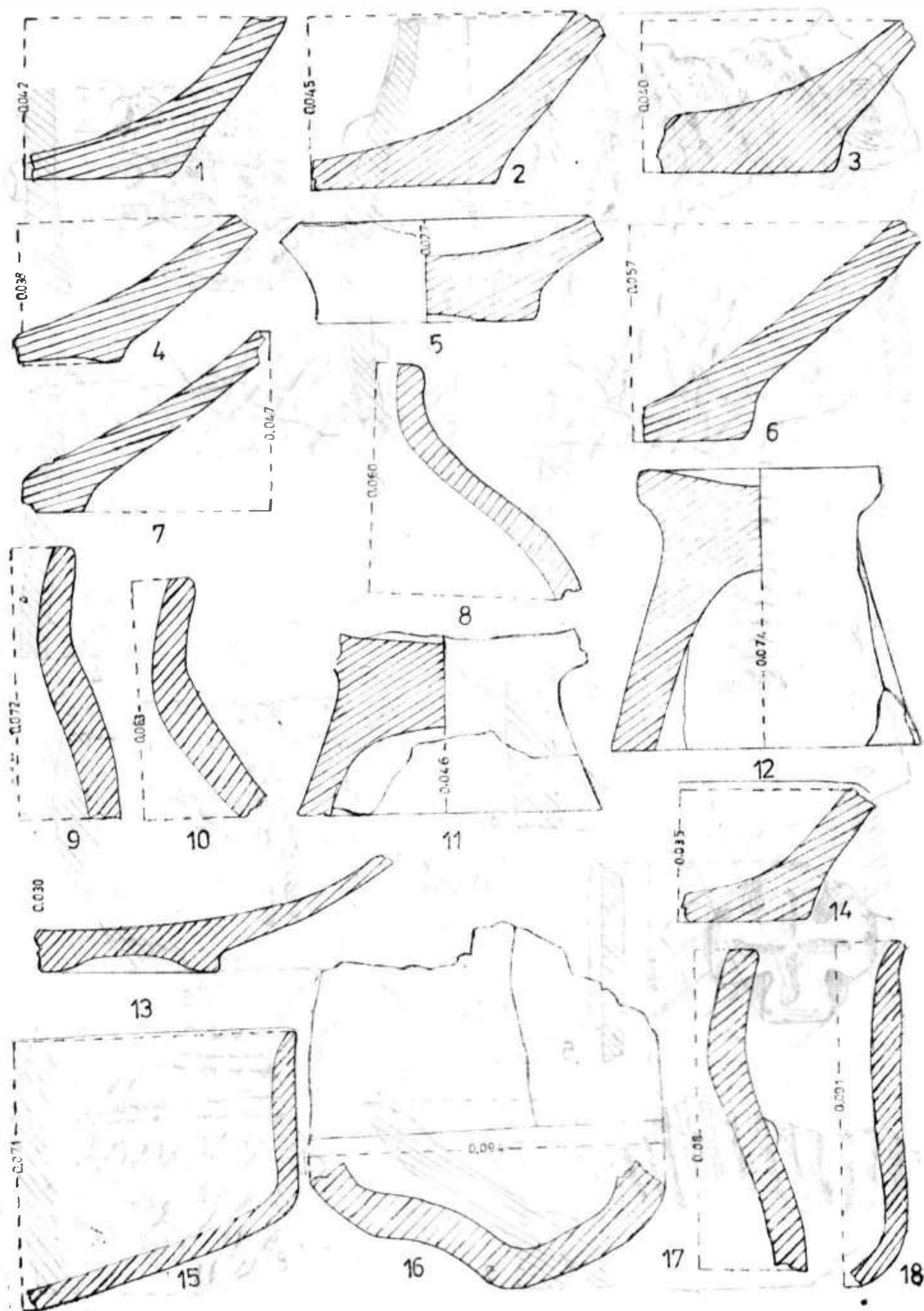

Fig. 16. Poienești. Ceramică Starčevo-Criș: 1—18 locuința 1.

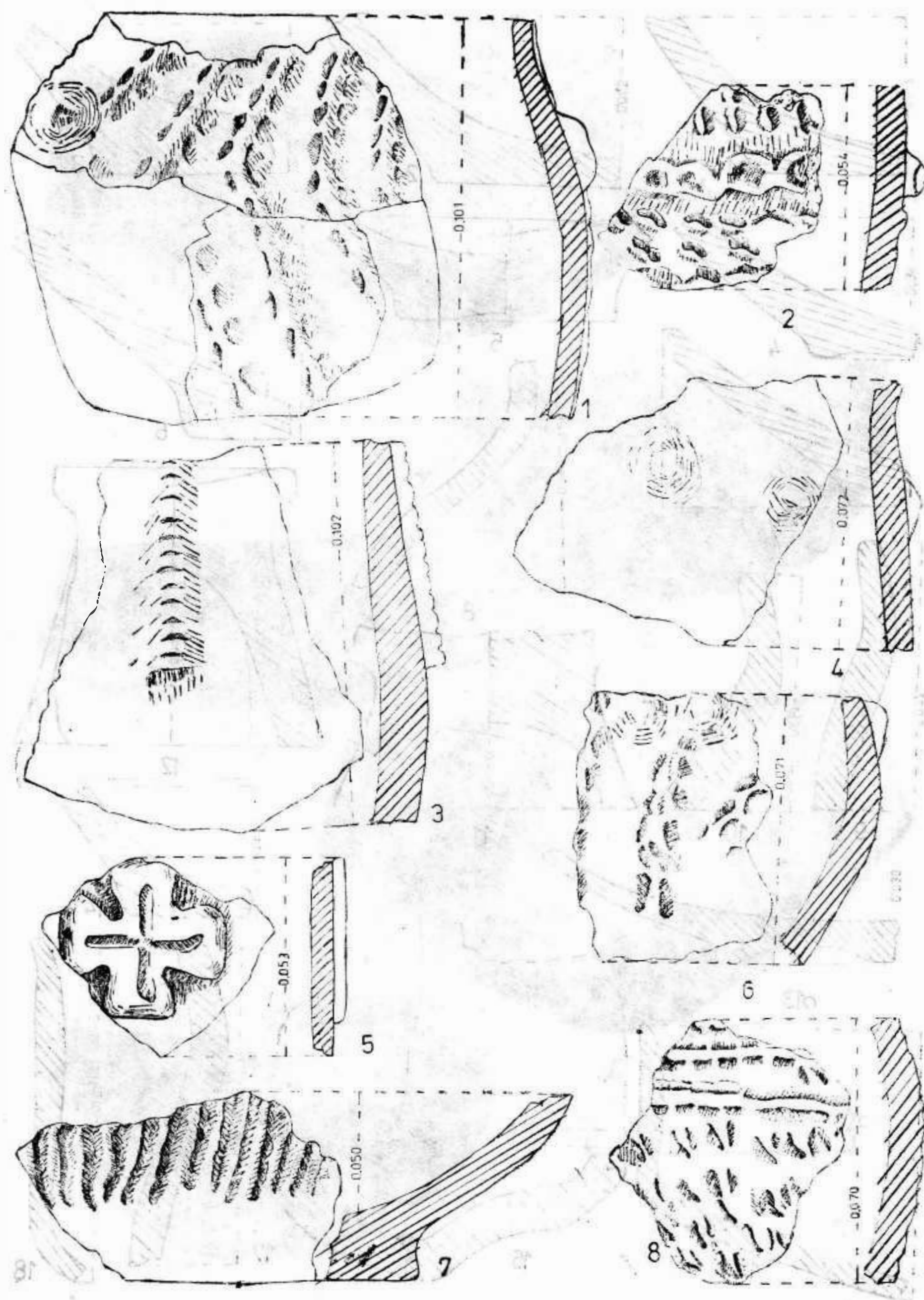

Fig. 17. Poienești. Ceramică Starčevo-Criș: 1—8 locuința 1.

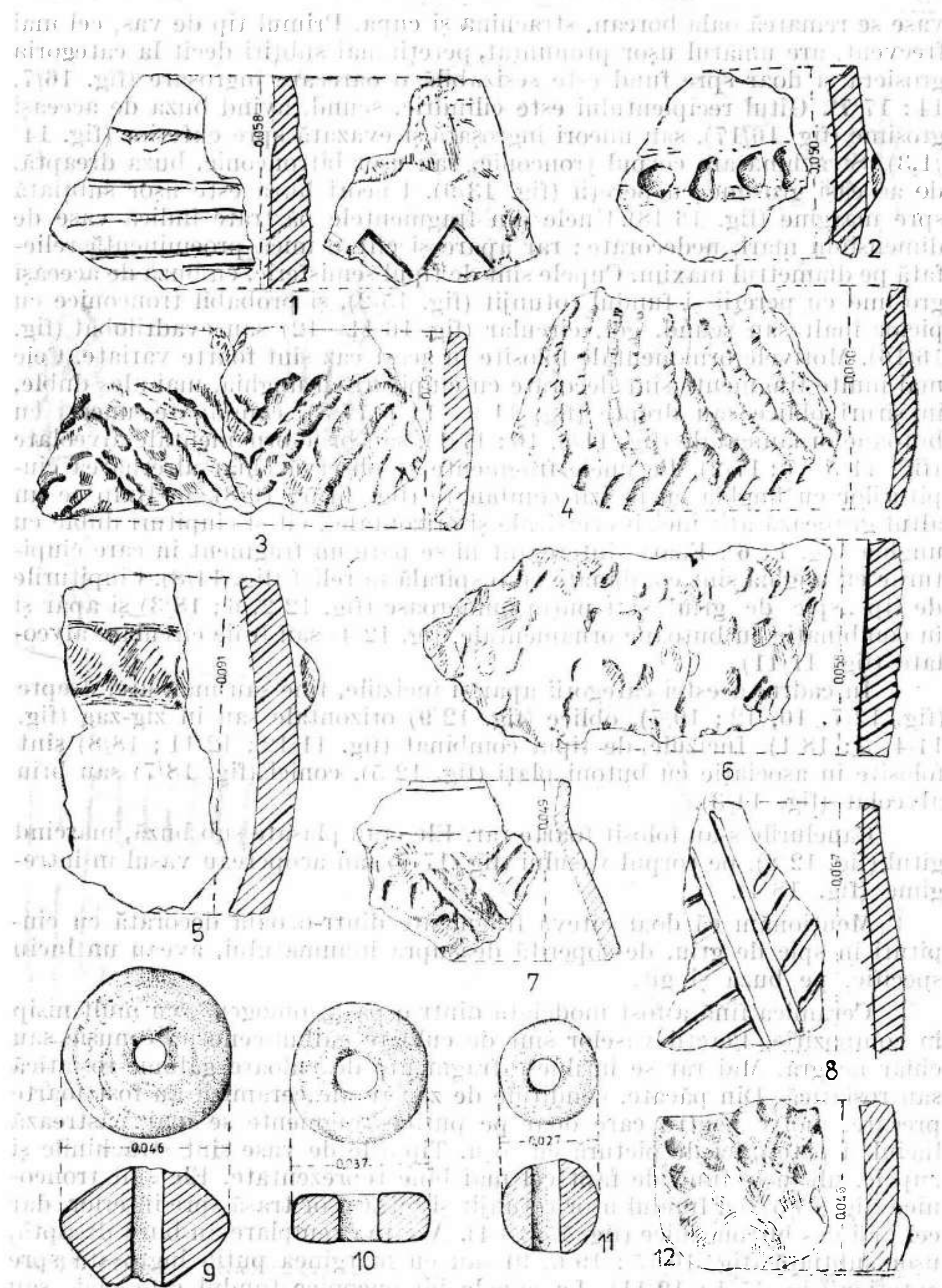

Fig. 18. Poienești. Ceramică Starčevo-Criș : 1—6, 12 locuința 1 ; 7—8 locuința 4 ; 9—11 passim.

vase se remarcă oala/borcan, strachina şi cupa. Primul tip de vas, cel mai frecvent, are umărul uşor pronunţat, pereţii mai subţiri decît la categoria grosieră şi doar spre fund este sesizabilă o oarecare îngroşare (fig. 16/7, 14 ; 17/7). Gîtul recipientului este cilindric, scund, avînd buza de aceeaşi grosime (fig. 16/17), sau uneori îngroşată şi evazată spre exterior (fig. 14/ /1,3). Strachina are corpul tronconic, sau uşor bitronconic, buza dreaptă, de aceeaşi grosime cu pereţii (fig. 13/9). Uneori buza este uşor subţiată spre margine (fig. 16/18). Unele din fragmentele păstrate indică vase de dimensiuni mari, nedecorate ; rar apare şi cîte o mică proeminenţă reliefată pe diametrul maxim. Cupele sînt de tipul semisferic, cu buza de aceeaşi grosime cu pereţii şi fundul rotunjit (fig. 15/2), şi probabil tronconice cu picior înalt sau scund, gol, circular (fig. 16/11—12) sau cvadrilobat (fig. 16/16). Motivele ornamentale folosite în acest caz sînt foarte variate. Cele mai multe fragmente sînt decorate cu ciupituri cu unghia, mai ales duble, în şiruri oblice sau drepte (fig. 11/9 ; 14/1 17/8), combinate uneori cu butoane ornamentale (fig. 11/8, 10 ; 17/1), sau brîie ornamentale alveolate (fig. 11/5—7 ; 17/2). Pe unele fragmente se observă chiar alternarea ciupiturilor cu unghia cu incizii combinate (fig. 14/5 ; 19/8), în timp ce un altul grupează atît incizii (verticale şi orizontale), cît şi ciupituri duble cu unghia (fig. 14/6). Foarte interesant ni se pare un fragment în care ciupiturile cu unghia sînt combinate cu o spirală în relief (fig. 14/8). Ciupiturile de tip „spic de grîu" sînt puţin numeroase (fig. 12/2, 6 ; 18/3) şi apar şi în combinaţie cu butoane ornamentale (fig. 12/4) sau brîie circulare alveolate (fig. 11/11).

În cadrul acestei categorii apar şi inciziile, fine sau mai late, drepte (fig. 12/7, 10, 12 ; 19/7), oblice (fig. 12/9) orizontale sau în zig-zag (fig. 14/4, 5 ; 18/1). Inciziile de tipul combinat (fig. 11/12 ; 12/11 ; 18/8) sînt folosite în asociaţie cu butoni plaţi (fig. 12/5), conici (fig. 18/7) sau brîu alveolat (fig. 14/3).

Canelurile s-au folosit foarte rar. Ele erau plasate sub buză, marcînd gîtul (fig. 12/8), pe corpul vasului (fig. 17/7) sau acopereau vasul în întregime (fig. 18/4).

Menţionăm că doar cîteva fragmente dintr-o oală decorată cu ciupituri în spic de grîu, descoperită deasupra inhumatului, aveau un luciu specific, pe buză şi gît.

Ceramica fină a fost modelată dintr-o pastă omogenă, cu mult nisip în compoziţie. Pereţii vaselor sînt de culoare gălbui-cenuşie, cenuşie sau chiar neagră. Mai rar se întîlnesc fragmente de culoare gălbuie-roşiatică sau roşiatică. Din păcate, condiţiile de zacere ale ceramicii au fost foarte precare, motiv pentru care doar pe puţine fragmente se mai păstrează luciul şi pete mici de pictură cu roşu. Tipurile de vase sînt străchinile şi cupele, ultimele fiind de fapt cel mai bine reprezentate. Ele sînt tronconice (fig. 15/5), cu fundul uşor rotunjit şi buza uşor trasă spre interior, dar cel mai des bitronconice (fig. 15/3—4). Aceste exemplare au buza dreaptă, uşor subţiată (fig. 16/15 ; 19/6, 9) sau cu marginea puţin îngroşată spre exterior (fig. 15/1 ; 19/11). La cupele bitronconice fundul este plat, sau inelar (fig. 16/13). Au fost întîlnite însă şi fragmente de picioare înalte sau scunde, chiar cvadrilobate. În cazul acestei categorii remarcăm şi prezenţa unor funduri terminate în rozetă (fig. 11/13 ; 14/7, 9 ; 17/5), care bănuim că provin tot de la cupe bitronconice.

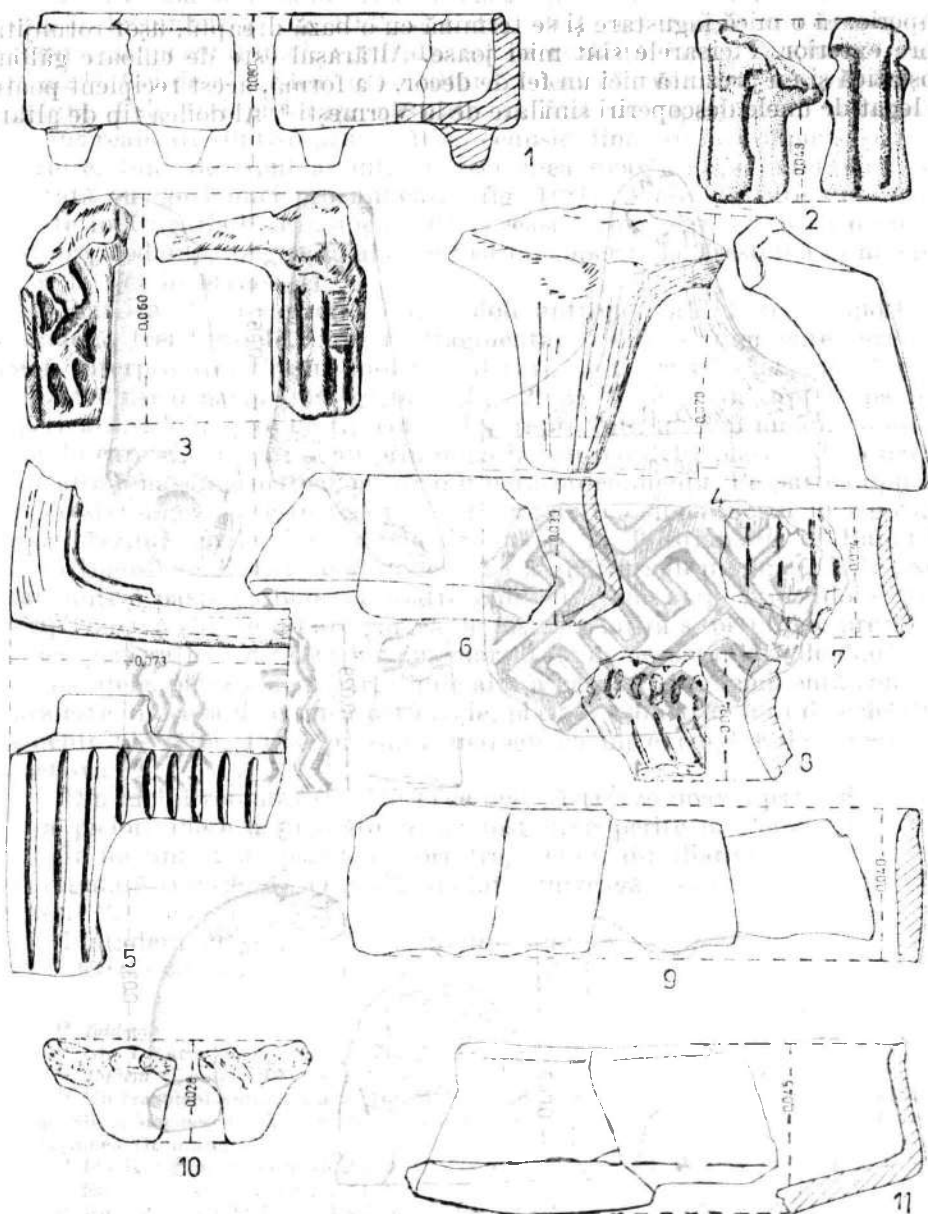

Fig. 19. Poienești. Ceramică Starčevo-Criș: 1, 10 locuința 1; 2, 8 groapa 9; 3—4 locuința 3; 5, 7 locuința 2; 6, 9 locuința 4.

Altărașele de cult. Fragmente de altare s-au descoperit în toate locuințele, dar s-au putut reconstitui doar două tipuri, în timp ce al treilea poate fi doar presupus ca formă. În locuința 1 a apărut un altar de formă patrulateră (fig. 19/1, 10), cu pereții drepți. Altarul prezintă la partea

superioară o mică îngustare şi se termină cu o bază dreaptă, uşor rotunjită spre exterior. Picioarele sînt mici joase. Altăraşul este de culoare gălbui roşiatică şi nu prezintă nici un fel de decor. Ca formă, acest recipient poate fi legat de unele descoperiri similare de la Vermeşti [9]. Al doilea tip de altar,

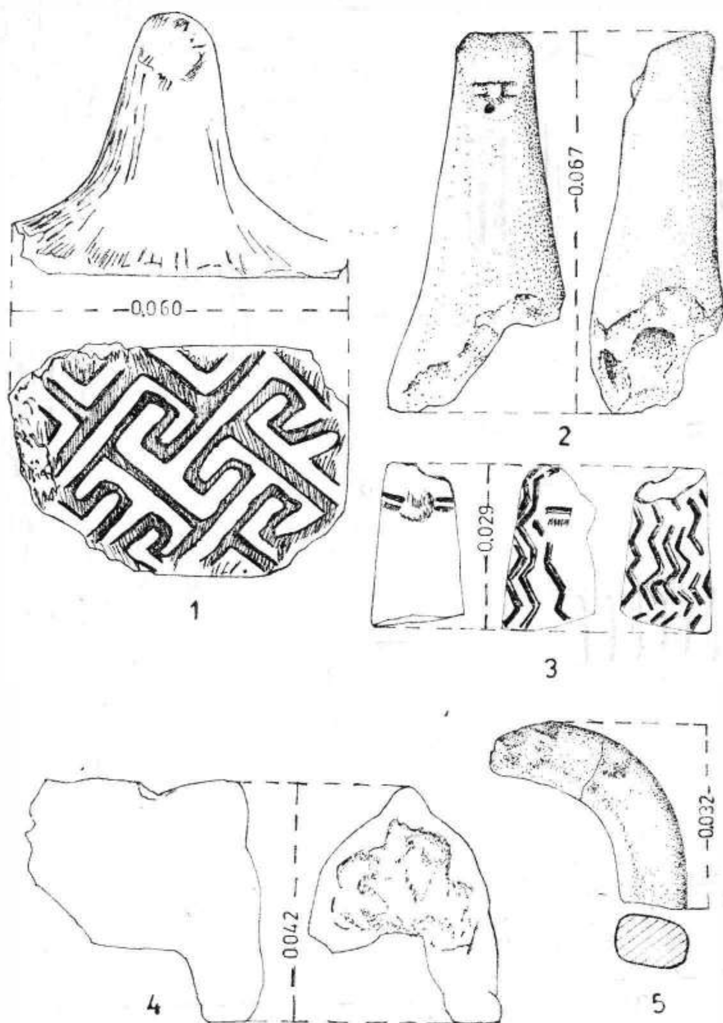

Fig. 20. Poieneşti. Ceramică Starčevo-Criş: 1—2 groapa 8 (sub inhumat); 3—4 locuinţa 1; 5 locuinţa 2.

descoperit în preajma gropii din locuinţa 2 avea măsuţa triunghiulară şi prezintă pe picior incizii verticale, relativ adînci. Este realizată dintr-o pastă de culoare neagră, cu mult nisip în compoziţie. Buza este dreaptă, uşor subţiată (fig. 19/5). Piese asemănătoare au mai fost descoperite în

[9] D. Monah, Carpica 1, 1976, p. 7—23.

Moldova [10], Banat [11], sau în zone mai îndepărtate (Iugoslavia, Ungaria, Grecia) [12]. Probabil de la altare de acelaşi tip provin şi alte picioare descoperite în locuinţele 2 (fig. 19/2) şi 4 (fig. 19/3), ultimul fiind decorat pe o latură cu incizii adînci, verticale, iar pe cealaltă latură cu incizii gen zig-gaz [13]. Cel de-al treilea tip de altar credem că avea măsuţa tot triunghiulară. Cele trei piciorușe păstrate au fost descoperite sub înhumat. Ele sînt realizate dintr-o pastă gălbui-cenuşie, fină, au fost slipuite şi apoi lustruite. Sînt de tipul arcuit, cu secţiunea ovală. Faţa exterioară era decorată cu două mici proeminenţe (fig. 19/4). Piese similare sînt menţionate în Ungaria [14]. Fragmente de aceeaşi formă, dar avînd ca decor o şănţuire mediană, longitudinală, au fost descoperite la Trestiana în nivelul I [15] şi la Leţ în nivelul II [16].

Plastica. S-au descoperit doi idoli antropomorfi, unul zoomorf, o pintaderă, trei fusaiole, un corn fragmentar şi cîteva fragmente care nu pot fi interpretate. Primul idol (î = 3 cm), descoperit în locuinţa 1 este realizat dintr-o pastă fină, gălbuie (fig. 20/3). Este puţin rupt la partea superioară. Idolul este de tip coloană şi reprezintă un cap uman, cu gîtul lung, la care sînt redaţi ochii prin două incizii paralele, plasate de o parte şi de alta a nasului, marcat printr-o uşoară proeminenţă. Pe partea opusă, din creştet pînă jos este redat părul, sub forma unor incizii în zig-zag. Piesa prezintă analogii cu altele descopeite la Trestiana [17], în Banat [18] sau în Iugoslavia [19]. Cel de-al doilea idol a apărut sub înhumat. Este realizat dintr-o pastă gălbuie, cu foarte mult nisip în compoziţie. Idolul, tot de tip coloană (fig. 20/2) are partea de jos uşor lăţită şi pe mijloc prezintă o mică perforaţie conică. Ochii sînt marcaţi şi de această dată de două incizii paralele, plasate de o parte şi de alta a nasului, o proeminenţă conică. Gura este indicată de o mică perforaţie, plasată asimetric faţă de celelalte elemente ale feţei. Piesa prezintă analogii cu un exemplar descoperit la Beşenova [20].

Din idolul zoomorf (fig. 20/4) se mai păstrează doar o parte din trup şi un picior. Piese asemănătoare au fost descoperite la Perieni [21].

În locuinţa 2 a apărut un corn fragmentar din diatomit, cu secţiune rectangulară (fig. 20/5). O piesă similară, întreagă, s-a descoperit la Grumăzeşti [22].

Pintadera descoperită sub înhumat are baza dreptunghiulară (fig. 10/1). Este realizată dintr-o pastă fină, gălbui-roşiatică şi e decorată cu

[10] *Ibidem.*
[11] Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 35, pl. X B (19–22, 28–31).
[12] *Ibidem* şi notele 193–195.
[13] Un fragment similar s-a descoperit la Grumăzeşti. Mulţumim călduros şi pe această cale dr. Silvia Marinescu-Bîlcu pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziţie materialul inedit din staţiunea Grumăzeşti,
[14] Ida Kutzián, *A Körös-Kultúrá*, *DisPann.*, ser. II, nr. 23, 1944, p. 71, fig. LIV/4, 5, 7.
[15] Eug. Popuşoi, *op. cit.*, p. 125.
[16] Eug. Zahaira, SCIV, 1, 1964, p. 39, fig. 7/18.
[17] Eug. Popuşoi, *op. cit.*, p. 129, fig. 8/6.
[18] Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 18, fig. 10/1–2.
[19] J. Nandriş, MAN, 5, 1970, 2, p. 209, fig. 1.
[20] Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 32, pl. X A (1–2).
[21] M. Petrescu-Dîmboviţa, Materiale, 3, 1957, p. 73, fig. 8/4–7.
[22] Informaţie dr. Silvia Marinescu-Bîlcu.

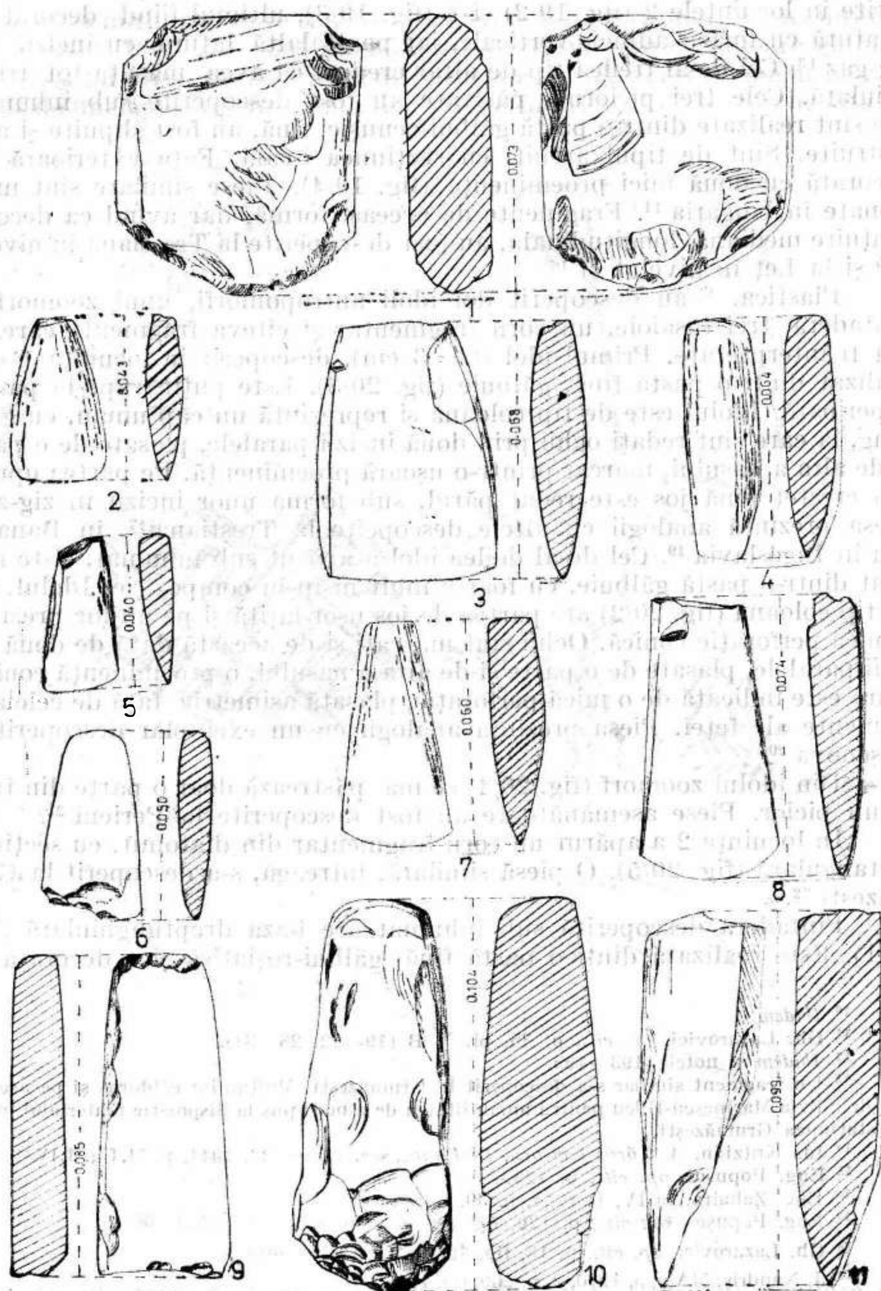

Fig. 21. Poienești. Utilaj litic : 1 locuința 1 ; 2—3, 7—8 strat ; 4 locuința 2 ; 5 locuința 3 ; 6, 9 —10 locuința 4 ; 11 passim.

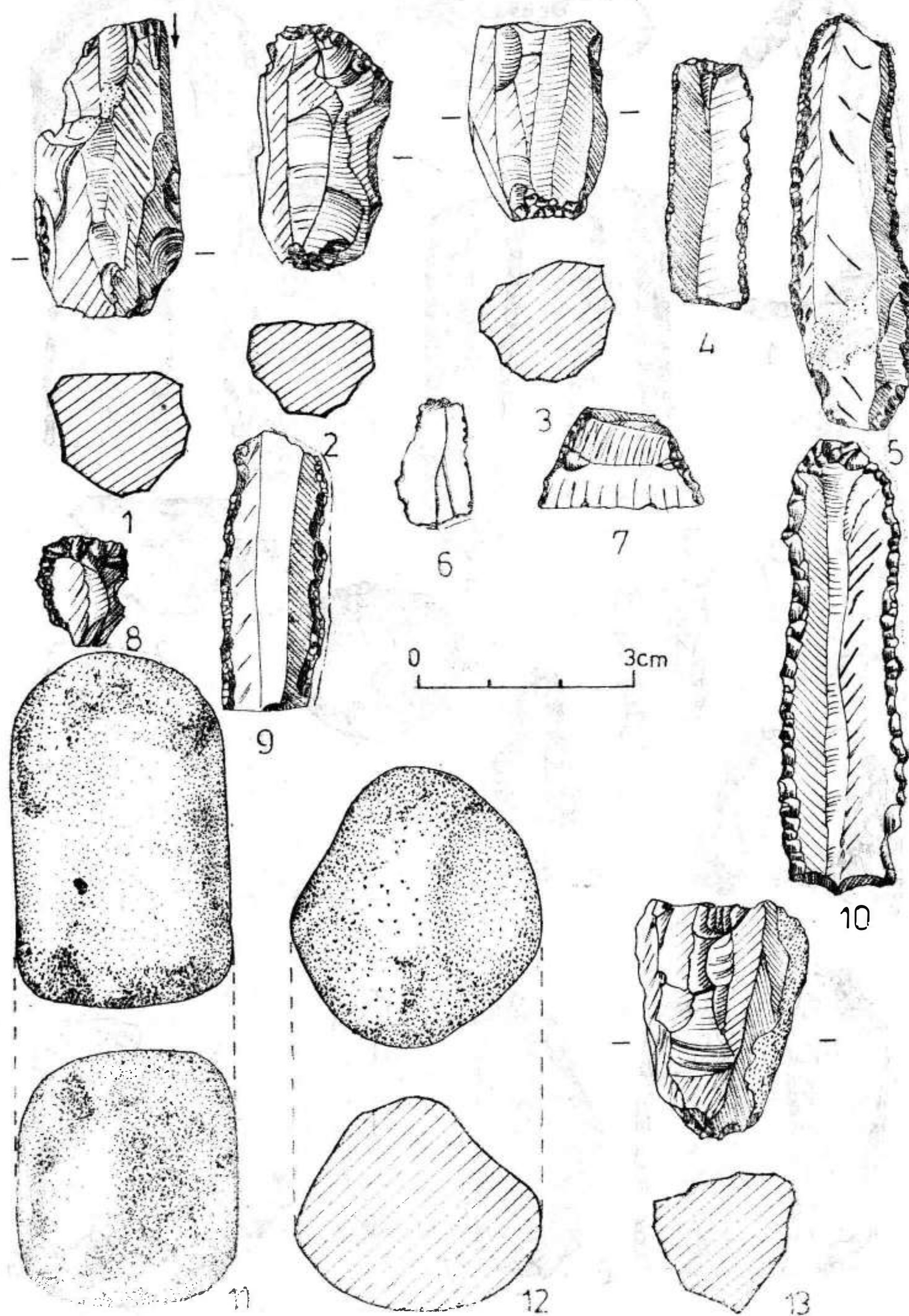

Fig. 22. Poienești. Utilaj litic: 1, 5, 12, locuința 3; 2, 8, 13, passim; 3, locuința 4; 4, 7 strat; 6, 10–11, locuința 1; 9, locuința 2.

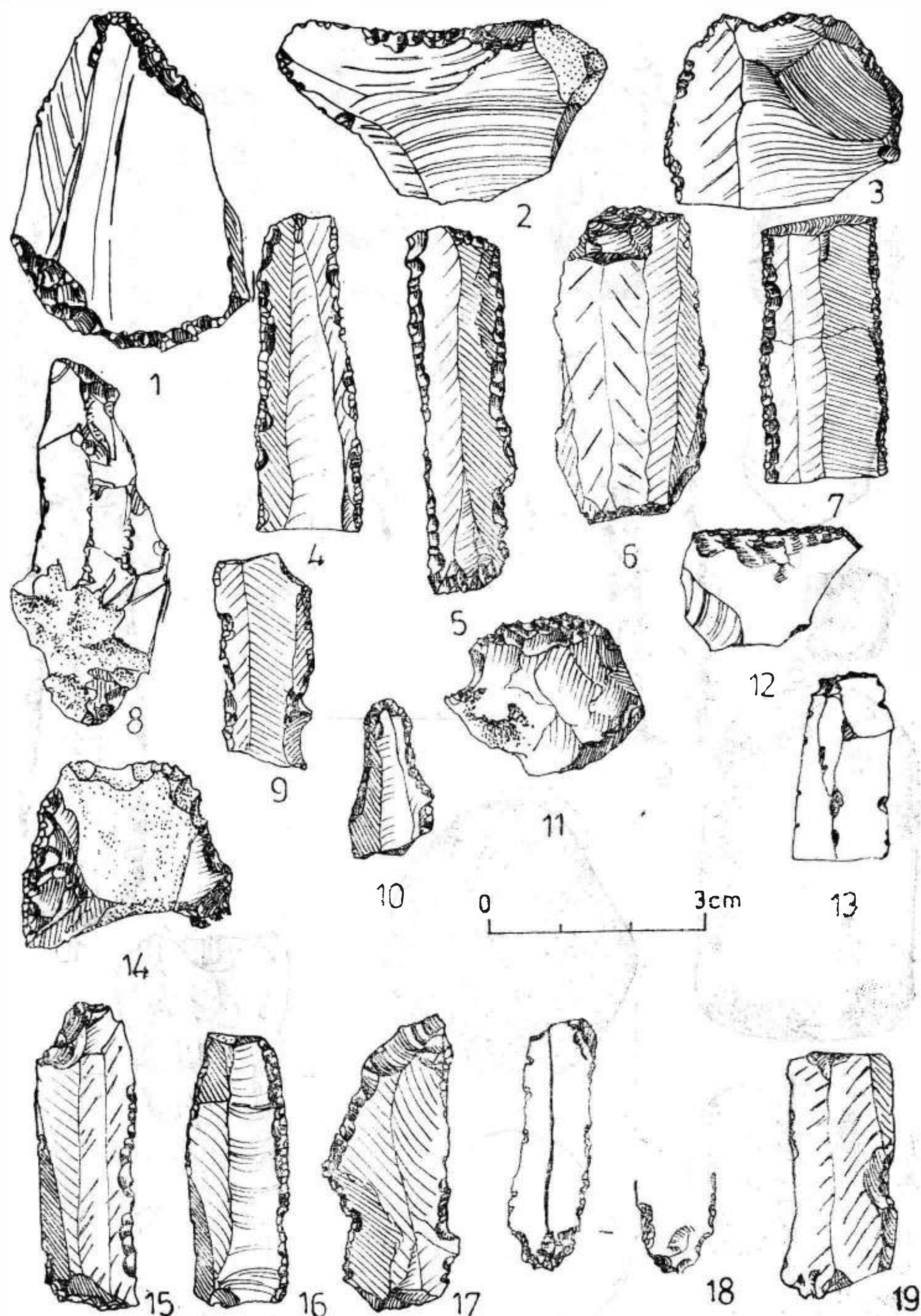

Fig. 23. Poienești. Utilaj litic: 1, 7, 13 locuința 1; 2, 8—10, 12, 14, 17 strat; 3 passim; 4—5 locuința 2; 6, 15 locuința 4; 11, 16, 18—19 locuința 3.

un motiv incizat, meandric, gen labirint. Piese de acest tip, cu decor asemănător provin de la Perieni [23] şi Trestiana [24].

Fusaiolele sînt diferite ca forme şi mărime. Cea mai mare este bitronconică (fig. 18/9), cea mijlocie ca mărime, este plată în secţiune (fig. 18/10), iar cea mai mică este sferică (fig. 18/11). Au fost modelate dintr-o pastă gălbui-roşiatică, cu mult nisip.

Uneltele din aşezarea de la Poieneşti sînt atît din piatră cioplită, cît şi şlefuită. Din cadrul celor cioplite, cele mai frecvente sînt lamele simple (fig. 22/6 ; 23/6, 13, 16). În afară de acestea, în număr egal s-au descoperit piese cu o singură latură retuşată (fig. 23/15) sau cu ambele laturi retuşate (fig. 22/4—5 ; 23/4—5, 7). Se remarcă şi lamele cu „encoches" retuşate (fig. 23/5, 9, 17, 19), sau cele cu ambele laturi retuşate şi cu trunchierea retuşată (fig. 22/10). La cîteva piese s-au putut observa zone cu luciu persistent (fig. 22/4 ; 23/15—16, partea dreaptă), ceea ce dovedeşte că au fost folosite ca piese componente pentru seceri, la recoltarea păioaselor. Alături de lame amintim şi descoperirea mai multor lamele, unele cu retuşe fine de folosire, alături de cîteva lame à crête (fig. 23/8). Unelte tipice propriu-zise s-au descoperit puţine. Printre acestea remarcăm un trapez (fig. 22/7), cîteva gratoare (fig. 12/8 ; 23/11, 14), răzuitoare (fig. 23/1—2, 12) şi un vîrf de tip Fiera (fig. 23/10). Numărul mare de aşchii atipice descoperite în locuinţe atestă faptul că majoritatea uneltelor erau prelucrate pe loc. Descopeirea unor nuclee microlitice, fusiforme, din silex (fig. 12/1—2, 13), obsidian (fig. 22/3) sau gresii, indică acelaşi lucru.

Din grupa uneltelor realizate prin şlefuire menţionăm topoarele şi dălţile. Aceste unelte, fragmentare sau întregi (fig. 21/1—11), se înscriu în categoria celor plate, trapezoidale, tipice dealtfel acestei arii culturale. Un număr mare de dăltiţe, dar şi cîteva topoare sînt realizate din diatomit şi mai rar din calacar litografic sau marnă. Între piesele realizate din gresii menţionăm şi descoperirea unor percutoare, a unui frecător (fig. 22/12) şi a unui percutor-frecător (fig. 22/11). În cuprinsul locuinţelor cercetate au fost descoperite şi fragmente de rîşniţă, unele uşor alveolate, care atestă o dată în plus cultivarea primitivă a plantelor.

Materia primă folosită la realizarea uneltelor din aşezarea neolitică de la Poieneşti este foarte variată faţă de posibilităţile locale şi ea indică zone de provenienţe diferite. Din analiza utilajului litic se observă că silexul a fost folosit cel mai mult pentru realizarea uneltelor. Analizele comparative, micro şi macroscopice au arătat că silexul folosit la Poieneşti provine din două surse : silexul de Prut, de culoare gri-cenuşie, neagră sau alblăptoasă şi silexul denumit prebalcanic, de culoare cafenie deschisă. Alături de silex, obsidianul este cel mai des utilizat. El este de culoare neagră, opacă sau transparentă şi alb-cenuşie sticloasă. Cei mai mulţi cercetători au indicat ca zonă de provenienţă a acestuia regiunea Tokay [25]. Mai recent însă se crede că materialul putea proveni şi din vulcanismul neogen de pe teritoriul ţării noastre. Este vorba de depozitele de la Oraşul Nou (jud.

[23] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 75, fig. 7/15.

[24] Informaţie Eug. Popuşoi.

[25] După A. Muraru în *La civilisation de Cucuteni en contexte européen, session scientifique Iaşi — Piatra Neamţ*, Iaşi, 1984, nota 9.

Maramureş)[26], Bixad (jud. Covasna) sau Tuşnad (jud. Harghita)[27]. Printre materialele folosite la realizarea utilajului litic au fost şi gresiile. În cazul acestui material deosebim mai multe varietăţi : gresia litică, ce se găseşte şi în Platforma Moldovenească[28], gresia cuarţoasă şi gresia cuarţo-glauconitică, care se întîlnesc în formaţiunile de Audia, aparţinînd flişului extern carpatic[29].

Numeroase dăltiţe, unele topoare, aşchii şi cornul fragmentar sînt realizate din diatomit. Acest material, de culoare alb gălbuie, poros, uşor, prezintă avantajul de a se prelucra cu mare uşurinţă, dar nu este foarte rezistent. Din literatura geologică se cunosc bine zonele de formare a acestui material şi ocurenţa lui la noi în ţară : Dobrogea de nord, Pătîrlagele (jud. Buzău), Miniş (jud. Arad) şi bazinul Braşov-Baraolt[30]. Compararea materialului de la Poieneşti cu eşantioane din zonele menţionate indică faptul că în cadrul acestei aşezări s-a folosit diatomitul de Pătîrlagele[31].

Cîteva topoare sînt realizate şi la Poieneşti, ca şi în alte staţiuni din marnă albă bituminoase[32]. Acest material este caracteristic formaţiunii calcarului de Doamna din zona flişului extern carpatic[33].

Alături de materialele prezentate, la Poieneşti au mai fost descoperite în proporţie redusă şi altele, ca de pildă : jaspuri lidiene, cuarţ negru şi gresie cuarţo-feldspatică[34], aparţinînd formaţiuni de Audia din zona menţionată anterior. Tot în proporţie redusă apare spongolitul, opalitul şi calcarul, aparţinînd litofaciesului de Dorna[35].

Prezenţa unor materii prime atît de diverse, într-o zonă săracă, relevă două posibilităţi. Unele materiale puteau fi aduse de ape, dar altele proveneau fără îndoială dintr-un schimb organizat al comunităţilor neolitice timpului.

În încheiere sînt necesare unele concluzii referitoare la aşezarea de la Poieneşti şi raportul dintre ea şi alte aşezări din aceeaşi arie culturală din Moldova.

În primul rînd ne vom referi la ceramica grosieră. În aşezarea prezentată această categorie este preponderentă. Cea mai mare parte este nedeco-

[26] M. Cârcimaru, A. Muraru, Em. Cârciumaru, A. Oleа, MemAntiq 9—11, (1977—1979), 1985, p. 561—604.

[27] D. Rădulescu, M. Borcoş, An. Inst. Geol., 37, 1968, p. 33—36 ; D. Rădulescu, S. Peltz, C. Stanciu, în *Symp. Volcanism and Mettallogenesis. Guide to Excursion 2 AB*, Bucureşti, 1973, p. 65.

[28] D. Rădulescu, N. Anastasiu, *Petrologia rocilor sedimentare*, Bucureşti, 1979, p. 238 ; N. Marcovici, ARMS, 6, 1929, p. 16—19 ; N. Şt. Mihăilescu, I. Grigore, *Resurse minerale pentru materiale de construcţii în România*. Bucureşti, 1981, p. 345 ; *Harta geologică*, 1/200000 L — 35, XVI, L—35—17, Bucureşti, 1968, cu notă explicativă de C. Ghenea, Ana Ghenea, Emilia Saulea p. 18.

[29] V. Mutihac, L. Ionesi, *Geologia României*, Bucureşti, 1974, p. 273 ; N. Şt. Mihăilescu, I. Grigore, *op. cit.*, p. 31, 85, 92, 129, 153.

[30] V. Ghiurcă, E. Jakab, Studia Univ. Babeş-Bolyai, 1, 1976, p. 36 ; J. Huică, E. Barinca, C. Ioanidu, A. Lăcătuşu, 1969, 2, p. 73.

[31] G. M. Filipescu, Muzeul Mineralogic Geologic, vol. 8, 1943—1944, 1, p. 150—160.

[32] Eug. Popuşoi, *op. cit.*, p. 114.

[33] V. Mutihac, L. Ionesi, *op. cit.*, p. 281 ; L. Ionesi, *Geologia Carpaţilor Orientali*, prelegere de la Cursurile de vară, P. Neamţ, 25 iulie — 8 august, 1972, p. 11.

[34] N. Atanasiu, *Minerale şi roci sedimentare*, Bucureşti, 1977, p. 83—84 ; V. Mutihac, L. Ionesi, *op. cit.*, p. 277.

[35] L. Ionesi, în *Lucrările sesiunii ştiinţifice Gr. Cobălcescu 24—25 octombrie 1981, Univ. „Al. I. Cuza" Iaşi, Fac. Biologie-geografie-geologie*, Iaşi, 1982, p. 249.

rată, situaţie întîlnită în multe aşezări de acest tip din Moldova (Grumăzeşti, Valea Lupului [36], Vermeşti [37], Balş [38], Trestiana [39] etc.). În cadrul acestei categorii, la Poieneşti s-a observat predilecţia meşterilor olari pentru decorul cu brîu alveolat. În număr mare s-au întîlnit şi fragmente decorate cu diferite combinaţii de proeminenţe, ca şi în alte aşezări (Valea Lupului, Grumăzeşti), şi care indică o etapă tîrzie a culturii Starčevo-Criş [40]. Trebuie să avem în vedere apoi ceramica semifină unde ne vom referi mai ales la formele vaselor. Astfel ne vom opri doar la cupele cu picior gol tronconic, înalt sau scund, sau cvadrilobat, ce apar frecvent la Poieneşti, ca şi la Valea Lupului [41] sau Perieni [42]. La Grumăzeşti, staţiunea cu care cea de la Poieneşti prezintă cele mai apropiate analogii, se întîlnesc cupe cu picior, dar picioarele cvadrilobate sînt puţine (2 exemplare) [43]. Străchinile din aceeaşi categorie ceramică, cu mici proeminenţe plasate pe zona diametrului maxim, de influenţă Vinča, numeroase la Grumăzeşti se întîlnesc sporadic şi la Poieneşti [44]. Un alt element comun cu aceste aşezări este raritatea decorului cu ciupituri în „spic de grîu". Remarcăm descoperirea la Grumăzeşti şi Valea Lupului, ca şi la Poieneşti a cîtorva fragmente realizate prin impresiuni fine cu unghia (fig. 11/10).

În cadrul ceramicii semifine, la Poieneşti este predominant decorul realizat prin ciupituri cu unghia, spre deosebire de staţiunile amintite anterior, în care preponderent este decorul incizat.

Formele vaselor din categoria fină de la Poieneşti se reîntîlnesc la Grumăzeşti, Valea Lupului şi ne referim mai ales la cupele tronconice şi bitronconice cu buza articulată.

Avînd în vedere elementele prezentate se poate conchide că aşezarea neolitică de la Poieneşti se poate încadra în faza a IV-a a culturii Starčevo-Criş, poate la începutul fazei IV B, Din păcate lipsa totală a ceramicii cu pictură (situaţie întîlnită şi la Grumăzeşti) împiedică comparaţii cu alte aşezări.

În concluzie, aşezarea Starčevo-Criş de la Poieneşti face parte din etapa tîrzie a acestei culturi şi prezintă, prin elementele menţionate deja, asemănări mai ales cu cele de la Grumăzeşti. Valea Lupului, Vermeşti şi Perieni. Din porţiunea cercetată putem aprecia că aşezarea prezintă două niveluri de locuire, probabil destul de apropiate în timp, de vreme ce nu există diferenţe între materialele ceramice provenind din gropi şi cele din locuinţe. Locuinţele cercetate sînt de tip uşor adîncit în partea centrală, situaţie ce se întîlneşte şi în alte aşezări contemporane, şi care ar putea fi legată de etapa cronologică căreia îi aparţine [45].

Analiza materiei prime folosite la realizarea utilajului litic arată că aceasta provenea atît din aria locală, dar şi de pe Valea Prutului (silexul),

[36] Mulţumim dr. E. Comşa de a ne fi permis studierea materialului de la Valea Lupului aflat în curs de publicare.
[37] D. Monah, *op. cit.*, p. 15.
[38] Eug. Popuşoi, ArhMold, 9, p. 7.
[39] Idem, *op. cit.*, în Cerc. Ist. Iaşi, 1980, p. 118.
[40] Gh. Lazarovici, Acta MN, 6, 1969, p. 11, 23.
[41] Informaţie dr. E. Comşa.
[42] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 69, fig. 3/9—10.
[43] Informaţie dr. Silvia Marinescu-Bîlcu.
[44] Silvia Marinescu-Bîlcu, SCIV, 4, 1975, 26, p. 500.
[45] N. Ursulescu, Hierasus, 7—8, 1988, p. 8.

din Muntenia (diatomitul de Pătîrlagele), din zona flișului extracarpatic (diferite tipuri de gresii, marnă șistul negru de Audia), poate chiar din Maramureș (obsidian) sau zona prebalcanică (silexul cafeniu).

Sperăm că viitoarele cercetări arheologice de la Poienești să aducă în discuție noi date asupra așezării prezentate și să contribuie în măsură mai mare la cunoașterea aspectelor regionale ale acestei culturi *.

DONNÉES CONCERNANT LE SITE STARČEVO-CRIȘ DE POIENEȘTI, DÉPARTEMENT DE VASLUI

RÉSUMÉ

Le site Starčevo-Criș de Poienești, situé sur la terrasse moyenne du Pîrîul Caselor (affluent de Racova) se caractérise par des habitations de surface, sans un aménagement antérieur, et des fosses. Sur la surface qu'on a fouillée ont été decouvertes 4 habitations et 9 fosses, qui nous indiquent l'existence de deux niveaux, probablement très proches en temps parce qu'il n'y a pas de différences très importantes en ce qui concerne le matériel archéologique.

Les habitations sont légèrement enfouillées dans la zone centrale. Dans la fosse n° 8 a été découvert un squelette humain en position accroupie, couvert de tessons et sous lequel on a trouvé des fragments de différents vases.

Le matériel archéologique découvert céramiques, outils et représentations plastiques) est assez riche. La céramique est la principale partie de cet inventaire, mais mallhureusement elle est tres fragmentaire et friable, probablement à cause des conditions de gisement dans le sol. L'analyse du matériel céramique mène à la conclusion que le site de Poienești présente des analogies avec ceux de Grumăzești, Vermești, Valea Lupului, Perieni et même avec Trestiana. Ces ressemblances comprennent également les représentations plastiques. À la suite de l'analyse des formes et du décor de la céramique, on peut conclure que l'établissement de Poienești fait partie de l'étape tardive, la quatrième (probablement IV B), de la culture de Starčevo-Criș.

Dans la présente étude on fait aussi une analyse du matériel lithique, tent du point de vue de la matière première, de sa zone de provenance que du point de vue typologique. Ainsi, on a mis en évidence le fait qu'une partie des matériels utilisés à la réalisation des outils provenaient probablement de l'échange avec les autres communautés néolithiques de la Vallée du Pruth (silex), de la Munténie (diatomite de Pătîrlagele), de la zone de flysch extracarpatique (différents types de grès, marne, schiste noir d'Audia), peut-être même de Maramureș (obsidien) ou de la zone prébalkanique (le silex marron).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1 *Poienești*. Le site Starčevo-Criș. Plan des fouilles : 1 habitation ; 2 fosse ; 3 fosse sous l'habitation ; 4 aménagement moderne (citerne).

* Planurile și desenele au fost executate de desenator principal Waltraud Delibaș, iar fotografiile de P. Șamataru.

Fig.2 Poieneşti. Plan de l'habitation 1 : 1 céramiques ; 2 enduit de foyer ; 3 torchis ; 4 pierre brûlée ; 5 pierre ; 6 os d'animaux ; 7 silex, obsidien ; 8 hache ; 9 idôle zoomorphe ; 10 idôle anthropomorphe.

3 Poienești. Plan de l'habitation 2 ; 1 céramique ; 2 pierre ; 3 pierre brûlée ; 4 os d'animaux ; 5 enduit de foyer ; 6 torchis ; 7 hache ; 8 pied d'autel ; 9 galet ; 10 silex, obsidien.

Fig. 4 Poieneşti. Section II, l'habitation 2, le profil de la paroi NV avec la fosse 7 : 1 couche végétale ; 2 couche brun-foncé ; 3 couche brun-claire ; 4 céramique ; 5 torchis, brûlure ; 6 couche jaune, stérile.

Fig. 5 Poienești. Plan de l'habitation 3 : 1 meule ; 2 silex, obsidien ; 3 pierre brûlée ; 4 broyeur à main-percuteur ; 5, hache ; 6 pied d'autel ; 7 torchis ; 8 enduit de foyer ; 9 céramique ; 10 os d'animaux ; 11 grès ; 12 pierre.

Fig. 6 Poienești. Section II, fragment de profil, avec l'habitation 3 : 1 couche végétale ; 2 couche brun foncé ; 3 couche brun-clair ; 4, céramique ; 5 torchis ; 6 couche jaune, stéril.

Fig. 7 Poienești. La fosse 8 de l'habitation 3, plan et profil : 1 céramique ; 2 enduit de foyer ; 3 pierre ; 4 charbon ; 5 brûlure.

Fig. 8 Poieneşti. Section IV. L'habitation 4 : 1 céramique : 2 pierre brûlée ; 3 pierre ; 4 enduit de foyer ; 5 silex, obsidien ; 6 hache ; 7 bois pétrifié.

Fig. 9. Poieneşti. Section IV, la fosse 9, plan : 1 brûlure ; 2 torchs non brûlés ; 3 enduit de foyer ; 4 hache ; 5 os d'animaux ; 6 céramique ; 7 torchis.

Fig. 10. Poieneşti. Section IV, l'habitation 4 : A le profil de la paroi NV, avec la fosse 9 et B le profil de la paroi NV—SV, avec l'habitation 4 ; 1 céramique ; 2 pierre brûlée ; 3 torchis ; 3 enduit de foyer ; 5 couche végétale ; 6 couche brun-foncé ; 7 couche pigmentée de noir ; 8 couche brun-clair ; 9 couche jaune, steril ; 10 os d'animaux.

Fig. 11. Poieneşti. Céramique Starcévo-Criş : 1, 4, 6, 11—13 l'habitation 4 ; 2, 5, 7—9 l'habitation 1 ; 3 l'habitation 2.

Fig. 12. Poienești. Céramique Starčevo-Criș : 1, 3 — 5, 7, 11 l'habitation 4 ; 2 l'habitation 1 ; 6, 10 l'habitation 3 ; 9 fosse 9 ; 12 l'habitation 1.

Fig. 13. Poienești. Céramique Starčevo-Criș : 1 l'habitation 2 ; 2—8 l'habitation 3 ; 9 fosse 9.

Fig. 14. Poienești. Céramique Starčevo-Criş : 1, 9 l'habitation 3 ; 2,5—6 l'habitation 4 ; 3 fosse 9 ; 4, 7 l'habitation 2 ; 8 l'habitation 1.

Fig. 15. Poieneşti. Céramique Starćevo-Criş : 1 fosse 8 (au dessus de l'inhumé ; 2 fosse 8 (sous l'inhumé) ; 3—5 l'habitation 2.

Fig. 16.—17. Poienești. Céramique Starčevo-Criș ; l'habitation 1.

Fig. 18. Poienești. Céramique Starčevo-Criș : 1—6, 12 l'habitation 1 ; 7—8 l'habitation 4 ; 9—11 passim.

Fig. 19. Poienești. Céramique Starčevo-Criş ; 1, 10 l'habitation 1 ; 2, 8 fosse 9 ; 3—4 l'habitation 3 ; 5, 7 l'habitation 2 ; 6, 9 l'habitation 4.

Fig. 20. Poieneşti. Céramique Starčevo-Criş : 1—2 fosse 8 (sous l'inhumé) ; 3—4 l'habitation 1 ; 5 l'habitation 2.

Fig. 21. Poienești. Outillage lithique : 1 l'habitation 1 ; 2—3, 7—8 conche 4, l'habitation 2 ; 5 l'habitation 3 ; 6, 9—10 l'habitation 4 ; 11 passom.

Fig. 22. Poieneşti. Outillage lithique : 1, 5, 12 l'habitation 3 ; 2, 8, 13 passim ; 3 l'habitation 4 ; 4, 7 couche ; 6, 10—11 l'habitation 1 ; 9 l'habitation 2.

Fig. 23. Poieneşti. Outillage lithique : 1, 7, 13 l'habitation 1 ; 2, 8—10, 12, 14, 17 couche ; 3 passim ; 4—5 l'habitation 2 ; 6, 15 l'habitation 4 ; 11, 16, 18—19 l'habitation 3.

FRUCTIERELE ȘI *MORTARIA* DE LA AMPELUM

ION T. LIPOVAN

Repetatele cercetări arheologice de suprafață, în perimetrul anticului Ampelum (Zlatna, jud. Alba), efectuate într-o perioadă de timp destul de îndelungată (1950 — 1989), precum și examinarea materialelor rezultate din diversele răvășiri ale unor substrucții de edificii publice și private sau necropole aparținînd epocii romane, provocate de executarea unor construcții cu caracter industrial sau edilitar, ne-au creat posibilitatea salvării unui bogat material de interes arheologic aparținînd celor 17 decenii de stăpînire romană pe aceste meleaguri [1].

În acest material ponderea o are ceramica provincială romană cu diversificata ei gamă de forme, calitate și utilizare. Mai puțină, dar prezentă, este și ceramica de factură autohtonă [2], precum și ceramica provincială care a preluat o parte din ornamentația dacică [3].

Aproape toată ceramica salvată este într-o stare de conservare precară, aspect datorat contextului arheologic în care a fost surprinsă. Dar, cu toată această stare de lucruri, ea ne oferă multe informații și detalii dintre care unele cu caracter de unicat [4], privind o seamă de aspecte legate de modul de desfășurare al activităților zilnice din domeniul social-economic, spiritual și militar de la Ampelum în sec. II — III p. Ch.

FRUCTIERE. În materialul ceramic recoltat, se remarcă, printr-o diversitate de forme, calitatea execuției și a motivelor ornamentale, o categorie mai deosebită, *turibula*, a căror utilizare și denumire în literatura de specialitate este controversată, purtîndu-se încă discuții în jurul acestui subiect.

În funcție de utilizarea presupusă de către diferiții cercetători, acest gen de vas poartă denumirea de *fructieră* [5], *afumătoare* [6], *vas de ofrandă* [7], *vas pentru încălzit* [8], *vas pentru iluminat* [9] etc.

[1] I. T. Lipovan, Sargetia, 16—17, 1982—1983, p. 227—232; V. Wollmann, I. T. Lipovan, Potaissa, 3, 1982, p. 89—105; I. T. Lipovan, Sargetia, 18—19, 1984—1985, p. 141—147; Idem, AIIA Cluj-Napoca, 26, 1983—1984, p. 301—317; Idem, ActaMN, 22—23, 1985—1986, p. 503—513; Idem, SCIVA, 39, 1988, 1, p. 59—71; Idem, Tibiscum, 7, 1988, p. 181—188; V. Pavel, I. T. Lipovan, Apulum 25, 1988, p. 283—285; I. T. Lipovan, Sargetia 20—21, 1986—1987.

[2] I. T. Lipovan, AIIA Cluj-Napoca, 26, 1983—1984, p. 308, pl. IX, 8; Idem, ActaMN 22—23, 1985—1986, p. 510, fig. 5, 1—2, pl. V, 8—9.

[3] *Ibidem*, p. 509—510, pl. I, 4; II, 9—10.

[4] Idem, AIIA Cluj-Napoca, 26, 1983—1984, p. 303, 306—308.

[5] E. Chirilă și colab., *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972, p. 50—51, pl. XXV — XXVI; A. Cătinaș, Potaissa, 2, 1980, p. 101, fig. 10,2; 11, 5—7; P. Bona și colab., StComCa, 1982, p. 200, pl. XVII, 1.

[6] Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 116—118, pl. LXI, 748—752; LXII, 753—760, cu bibliografia citată; D. Alicu, Apulum, 22, 1985, p. 77—78.

[7] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 117, nota 709; E. Chirilă și colab., *op. cit.*, p. 51.

[8] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 117, nota 710.

[9] *Ibidem*, p. 118, nota 711.

SCIVA, tomul 43, nr. 2, București, aprilie — iunie 1992, p. 179—199

Starea avansată de fragmentare a majorităţii materialului care constituie subiectul contribuţiei noastre, păstrîndu-se numai anumite părţi din vas — buze, pereţi sau fragmente de picior — descoperirea lor fortuită, precum şi numărul destul de redus cu care se operează (31), creează destule dificultăţi privind atît stabilirea apartenenţei lor unui anumit tip, precum şi a unei evoluţii a formei lor în timp.

Dar, cu toate cele enumerate mai sus, ţinîndu-se cont de tehnica de realizare a unor ornamente caracteristice, precum şi cu sprijinul unor analogii, fragmentele noastre au putut să fie atribuite primelor două tipuri de fructiere, cu rezerva de rigoare, ţinîndu-se seama, în primul rînd, de clasificarea lui Gh. Popilian [10], şi datînd utilizarea lor la Ampelum în secolele II — III p. Ch.

În continuare prezentăm materialele descoperite împreună cu unele consideraţii.

Tipul 1 (fig. 2/1—7 ; 2/1—6 ; 4/1—5) [11], din pastă grosieră sau fină. de culoare roşie gălbuie, cărămizie sau cenuşie, uneori avînd miezul pereţilor cenuşiu sau negru. Unele poartă o angobă avînd culoarea caracteristică modului de ardere a vaselor, respectiv cărămizie sau cenuşie, fără urme

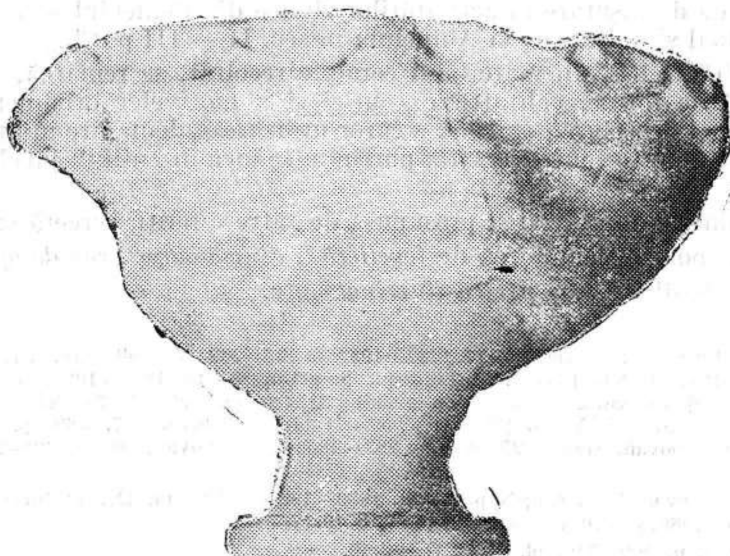

Fig. 1. Fructieră de tip 2, rebut.

de vopsea [12]. Buza este răsfrîntă, îngroşată în exterior şi uneori profilată. La suprafaţa exterioară a buzei se află un ornament format din linii incizate oblic (fig. 2/1, 3—5), sau poartă un ornament numai pe cele două margini ale buzei (fig. 3/1—6 ; 4/1—5) realizat la distanţe egale, în pasta moale înainte de ardere, cu ajutorul unui instrument ascuţit.

10 *Ibidem*, p. 116—118.

11 *Ibidem* , p. 116, pl. LXI, 748—751.

12 *Ibidem*.

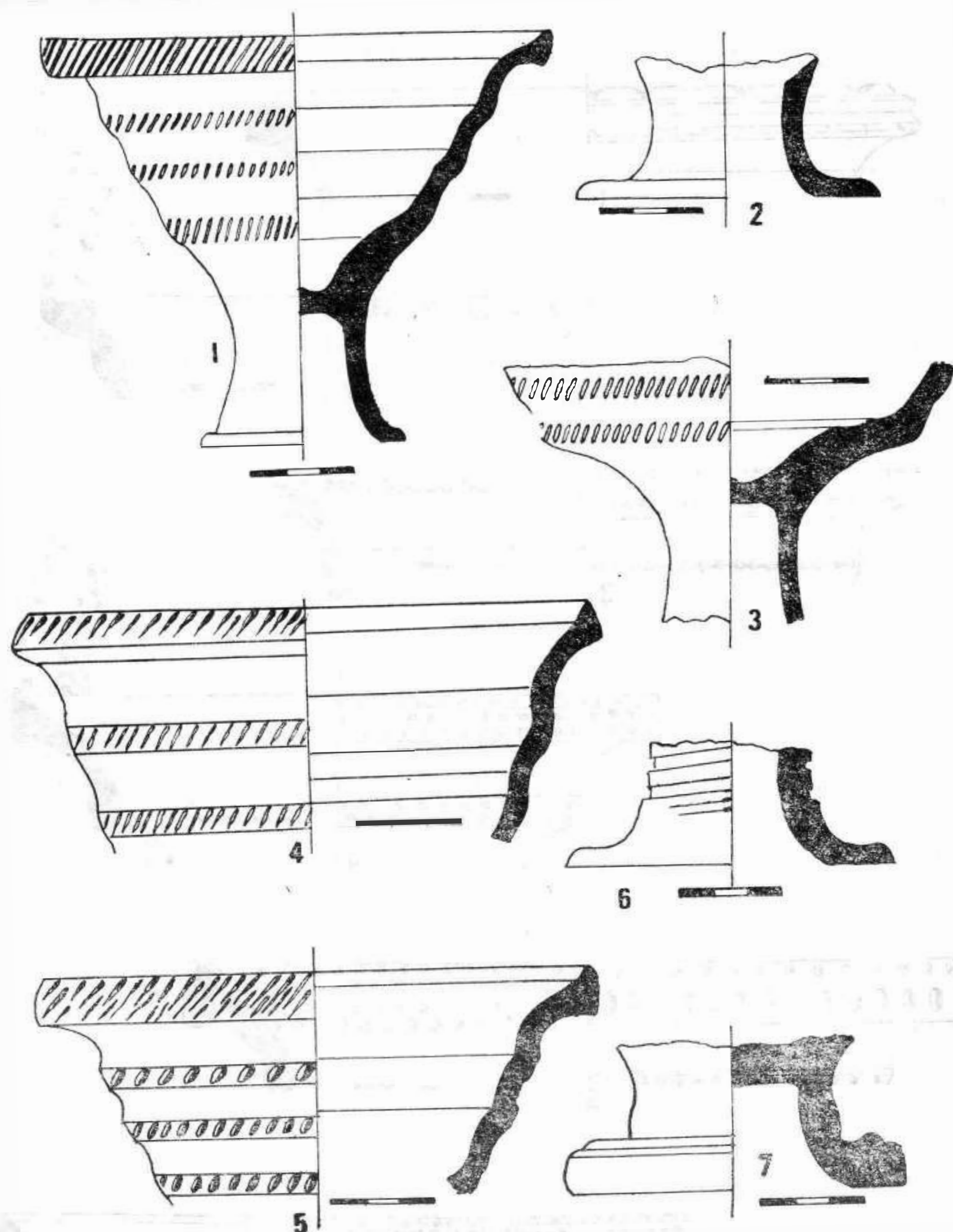

Fig. 2. 1 fructieră tip 1 ; 3 — 5 fragmente de fructieră tip 1 ; 2, 6, 7 picioare de fructieră fragmentare.

Corpul are formă de cupă mai mult sau mai puțin evazată și poate să fie înconjurat de două sau trei brîuri cu profil oval sau aplatizat, ornamentate cu incizii sau mici alveole.

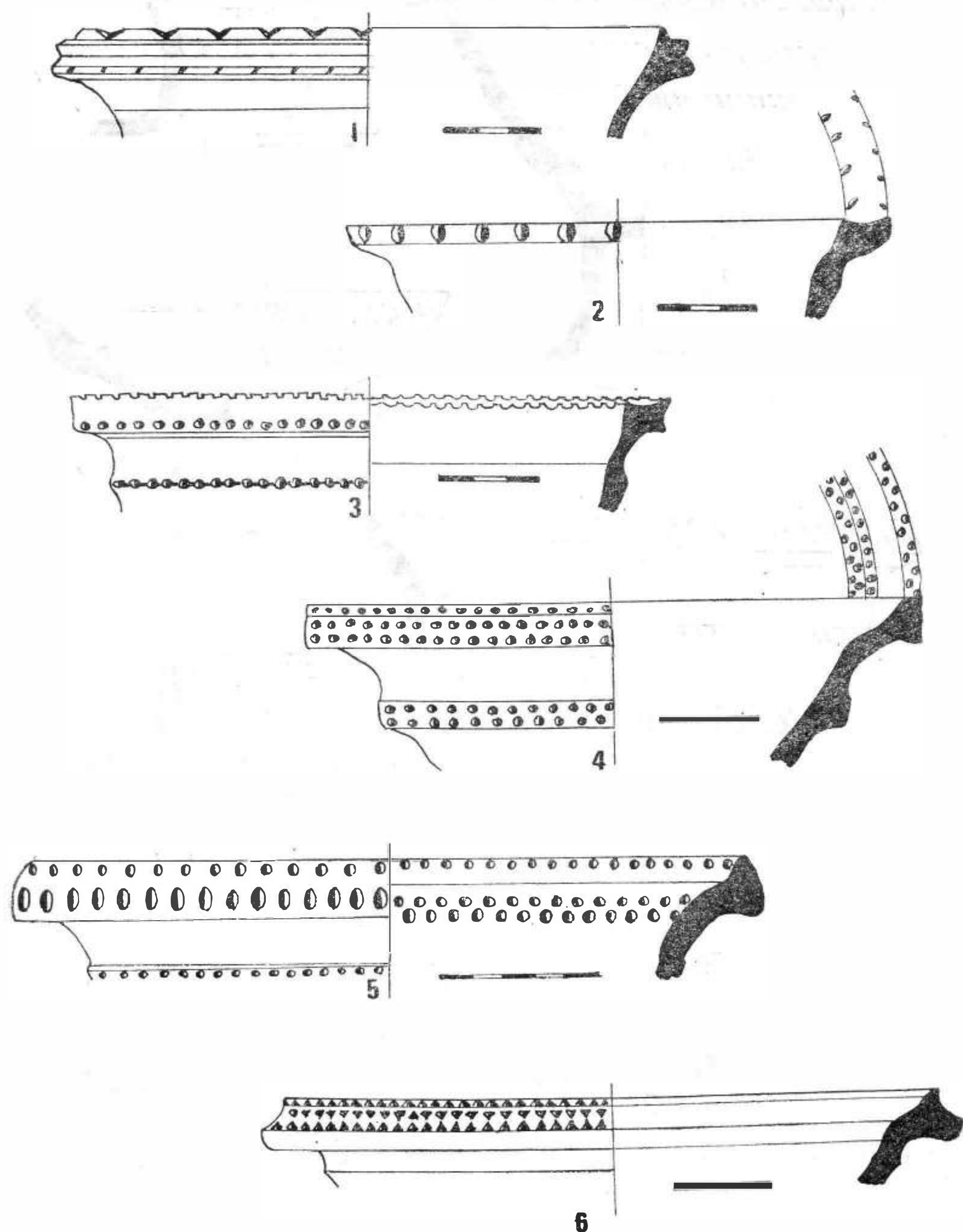

Fig. 3. 1—6 fragmente de fructieră tip 1.

Piciorul este înalt, profilat la talpă şi gol în interior (fig. 2/1). Înălţimea determinată, la exemplare care permit acest lucru, este de 12 cm. Exemplare aproape identice ca formă, decor şi înălţime sînt semnalate în literatura de specialitate ca provenind din castrul de la Mălăieşti [13], necropola de la Romula [14] şi castrul roman de la Buciumi [15], datate în primele decenii ale sec. II p. Ch., sau de la mijlocul acestui secol. Un exemplar fragmentar aparţinînd acestui *tip 1* (fig. 2/1) a fost descoperit într-un cuptor de ars ceramică din Ampelum a cărui activitate a fost datată pe la mijlocul sec. II p. Ch [16].

Tipul 2 (fig. 5/1—4 ; 6/1—4 ; 7/1—5), pastă fină şi densă sau grosieră, de culoare roşie-gălbuie, cărămizie sau cenuşie. Uneori miezul este cenuşiu, iar angoba pe care o poartă poate să fie de culoare cărămizie sau cenuşie, aspect condiţionat de modul de ardere a vaselor.

Buza este profilată şi decorată cu alveole realizate, la distanţe egale, prin strîngerea cu degetele a celor două margini cînd pasta era crudă (fig. 5/1—4). Uneori aceste alveole sînt decorate cu mici impresiuni de diferite forme (fig. 6/3—4 ; 7/1, 4). Forma corpului, în general, nu se deosebeşte prea mult de tipul 1, dar majoritatea au diametrul gurii mai mare şi mai evazat. Pe corp găsim aceleaşi brîuri al căror număr este variat şi au un profil mai puţin pronunţat, sînt ovale sau drepte şi poartă diferite ornamente realizate prin impresiuni sau sînt lise.

Piciorul este înalt, profilat şi gol în interior (fig. 5/1). Înălţimea vasului descoperit în stare întregibilă este de 16 cm.

Exemplare similare au fost semnalate la Stolniceni [17] în castrul roman de la Buciumi [18], Potaissa [19], Tibiscum [20] şi Romula [21]. Datarea utilizării lor, la unele după criterii stratigrafice [22], este propusă în prima jumătate a sec. III p. Ch.

Demn de reţinut este că într-un mormînt de incineraţie de la Ampelum [23], datat în prima jumătate a sec. III p. Ch., a fost descoperit un asemenea vas, utilizat ca vas de ofrandă (fig. 1 ; 5/1). O succintă analiză privind forma şi calitatea execuţiei acestui vas ne relevă că este un *rebut*, vasul fiind deformat în timpul uscării. Acest aspect ne determină să nu atribuim acestui gen de vas o utilizare consacrată numai unor practici funerare — *vas de ofrandă* — , ci mai degrabă o utilizare întîmplătoare în scopul de mai sus, condiţionată mai mult de aspectul economic, respectiv ca rebut s-a putut obţine la un preţ mai modest.

În continuare vom prezenta cele 31 de fragmente provenite de la fructiere aparţinătoare celor două tipuri semnalate la Ampelum.

[13] *Ibidem*, nota 697.
[14] *Ibidem*, nota 696.
[15] E. Chirilă şi colab., *op. cit.*, p. 50—51, pl. XXV, 1—6, 9—10 ; XXIV, 1, 4—6,
[16] I. T. Lipovan, AIIA Cluj-Napoca, 26, 1983—1984, p. 304, 310, pl. VIII, 3.
[17] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 116—117, pl. LXI, 752 ; LXII, 753—755.
[18] E. Chirilă şi colab., *op. cit.*, p. 50—51, pl. XXV, 7—8, 11 ; XVI, 3.
[19] A. Cătinaş, *op. cit.* p. 101, fig. 10 ; 11, 5—7.
[20] P. Bona şi colab., *op. cit.*, p. 200, pl. 17,1.
[21] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 117.
[22] *Ibidem.*
[23] I. T. Lipovan, ActaMN, 22—23, p. 506, 510, pl. I, 1.

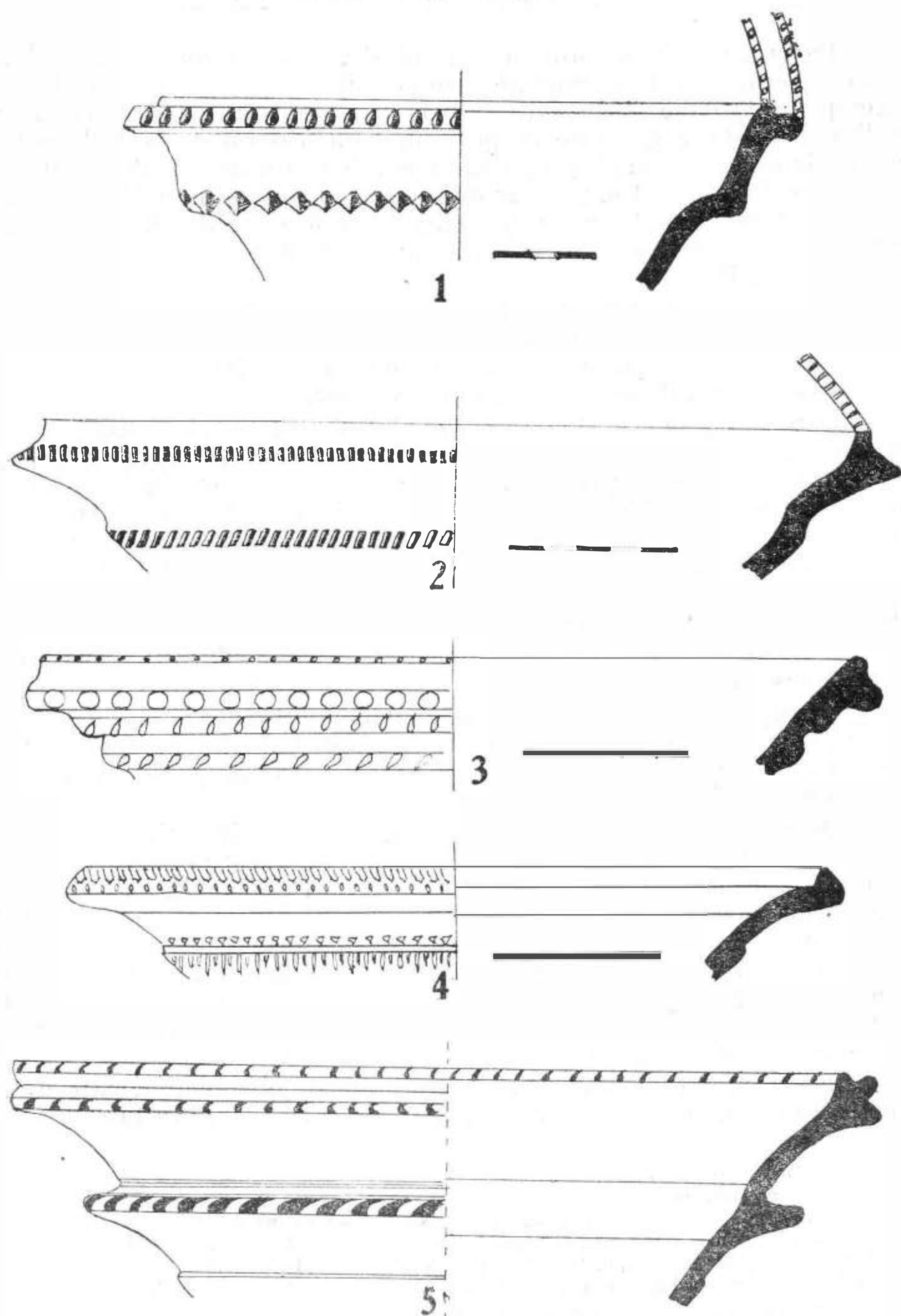

Fig. 4. 1—5 fragmente de fructieră tip 1.

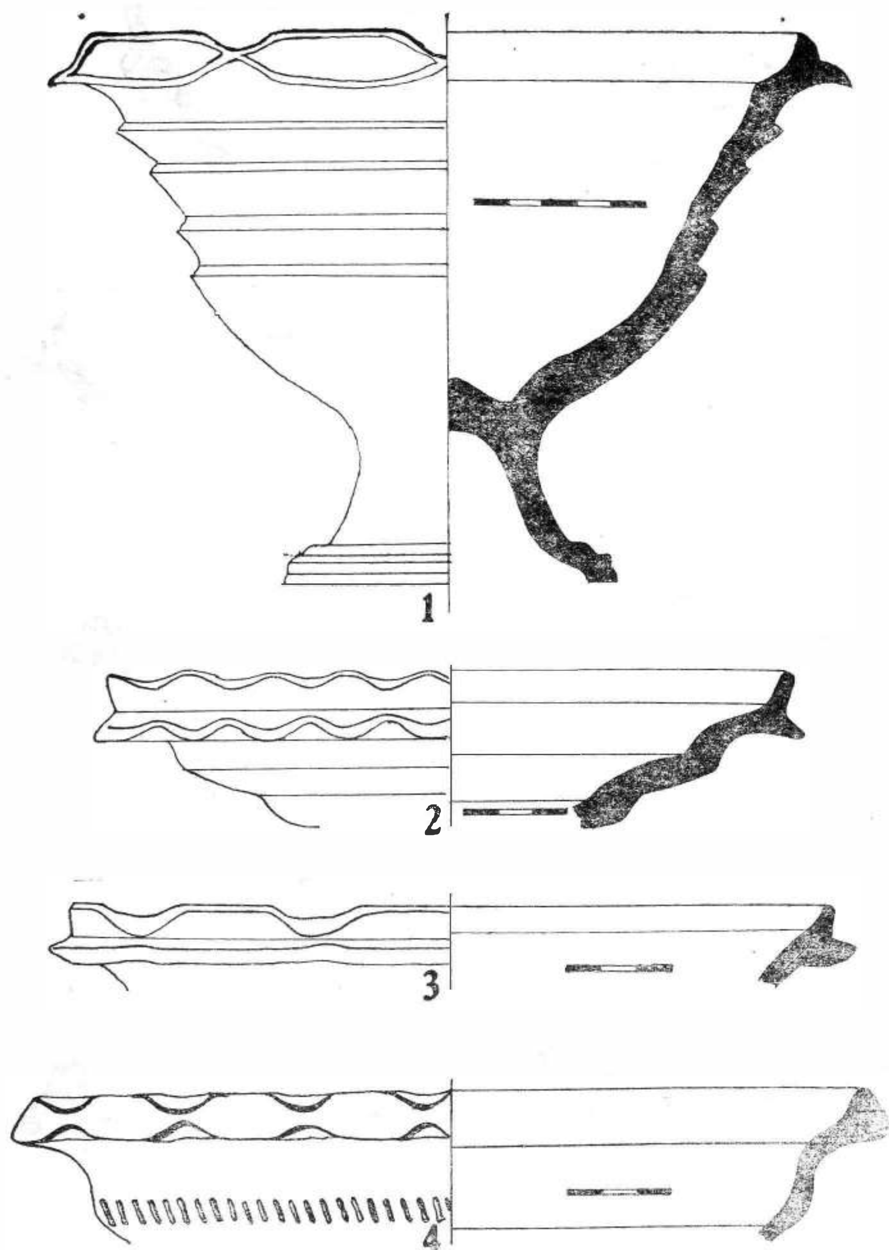

Fig. 5. 1 fructieră tip 2 ; 2—4 fragmente de fructieră tip 2.

1. *Fructieră fragmentară* (fig. 2/1) [24], pastă fină de culoare roză-cărămizie. Buza este dreaptă și ornamentată cu incizii oblice. Corpul are formă de cupă și este înconjurat de trei briuri în relief, crestate. Piciorul este înalt și gol în interior. S-a păstrat o porțiune din buză, corp și

[24] Idem, AIIA Cluj-Napoca, 26, 1983—1984, p. 308, pl. VIII, 3.

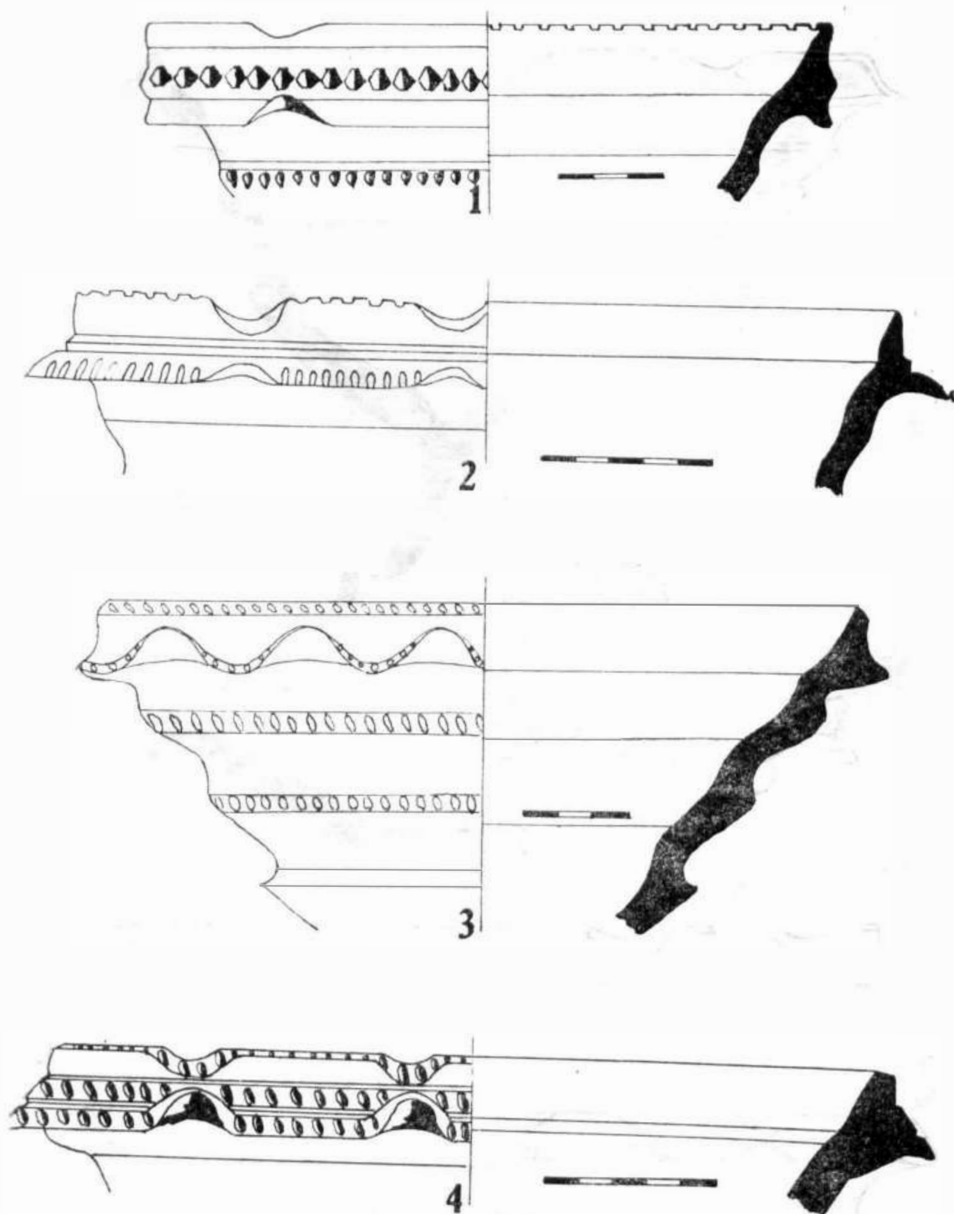

Fig. 6. 1—4 fragmente de fructieră tip 2.

piciorul vasului, s-a putut reconstitui grafic. A fost descoperită într-un context arheologic datat pe la mijlocul sec. II p. Ch.[25]. Dimensiuni : dg = 15 cm ; h = 12 cm ; df = 6 cm.

2. *Fructieră fragmentară* (fig. 2/3) — pastă zgrunțuroasă de culoare cărămizie, miezul cenușiu, angobă roză cărămizie. Corpul în formă de cupă cu pereții mai evazați, poartă două brîuri decorate cu incizii oblice. Dimensiuni = 7,5 × 13 cm. Descoperire întîmplătoare.

[25] *Ibidem*, p. 310.

3. *Fragment de fructieră* (fig. 2/2) — pastă fină de culoare cărămizie, miezul negru-cenușiu. Se păstrează parțial piciorul care este gol în interior și are o talpă lată pentru o mai bună stabilitate. Dimensiuni : h = 4 cm ; dt = 9 cm. Descoperire întîmplătoare.

4. *Fragment de fructieră* (fig. 2/4) — pastă grosieră de culoare cenușie închisă. Buza este dreaptă în partea exterioară și decorată cu incizii oblice. Corpul în formă de cupă poartă două brîuri crestate. Este un vas similar celui descris la nr. 1. Dimensiuni : dg= 16 cm. Descoperire întîmplătoare în zona de est a așezării.

5. *Fragment de fructieră* (fig.2/5) — pastă fină cărămizie. Buza dreaptă poartă un decor format din incizii oblice neuniforme. Corpul în formă de cupă poartă trei brîuri decorate cu impresiuni alveolare. Dimensiuni : dg = 16 cm. Descoperire întîmplătoare.

6. *Fragment de fructieră*, fig. 2, 6) — pastă fină, de culoare cărămizie, se păstrează parțial piciorul care este gol în interior. Piciorul poartă un decor incizat în spirală care se ridică spre cupa vasului. Dimensiuni : dt = 9,5 cm ; h = 3,25 cm. Descoperire întîmplătoare.

7. *Fragment de fructieră* (fig. 2/7), — pastă fină de culoare cenușie, se păstrează parțial piciorul cu talpa profilată și gol în interior. Dimensiuni : dt=10 cm ; h = 4 cm. Descoperire întîmplătoare în zona de nord-est a municipiului Ampelum.

8. *Fragment de fructieră* (fig. 3/1) — pastă zgrunțuroasă de culoare cărămizie, miez cenușiu, angobă cărămizie. Buza evazată și profilată, poartă un decor format din incizii și impresiuni. Dimensiuni : dg = 18 cm. Descoperire întîmplătoare.

9. *Fragment de fructieră* (fig.3/2) — pastă fină de culoare gălbuie roșcată. Buza ușor profilată poartă un decor format din mici alveole, atît pe partea superioară cît și pe fața exterioară. Dimensiuni : dg = 14 cm. Descoperire întîmpăltoare.

10. *Fragment de fructieră* (fig. 3/3) — pastă fină de culoare cărămizie, angobă gălbuie. Buza profilată este decorată cu mici crenelur și alveole. Pe corp poartă o mică profilatură decorată cu mici alveole legate între ele. Dimensiuni : dg = 16 cm. Descoperire întîmplătoare.

11. *Fragment de fructieră* (fig. 3/4) — pastă fină de culoare cărămizie, angobă cărămizie. Buza evazată și profilată poartă pe ambele fețe un ornament format din mici impresiuni circulare. Pe corp, sub buză, pe un brîu poartă două rînduri de impresiuni circulare. Dimensiuni : dg = 19 cm. Descoperire întîmplătoare.

12. *Fragment de fructieră* (fig. 3/5) — pastă zgrunțuroasă de culoare brună. Buza evazată și ușor bombată pe fața exterioară, poartă pe ambele fețe un decor format din alveole și impresisiuni circulare. Pe corp se păstrează un brîu decorat tot prin impresiuni circulare. Dimensiuni : dg = 22 cm. Descoperire întîmplătoare.

13. *Fragment de fructieră* (fig. 3/6) — pastă fină densă de culoare cărămizie gălbuie. Buza evazată și profilată poartă un ornament format din mici impresiuni triunghiulare. Dimensiuni : dg = 20 cm. Descoperire întîmplătoare.

14. *Fragment de fructieră* (fig. 4/1) — pastă fină de culoare cărămizie, buza profilată, iar pe corp poartă un brîu în relief. Buza are pe partea superioară un decor pe două rînduri format din mici impresiuni circulare, pe fața exterioară poartă alveole ovoide, iar pe brîu impresiuni de formă rombică. Dimensiuni : dg = 18 cm. Descoperire fortuită în zona de est a localității.

15. *Fragment de fructieră* (fig. 4/2) — pastă fină de culoare cărămizie-brună, gura evazată și buza profilată. Pe corp poartă o profilatură simplă. Ornamentul este format din impresiuni de formă rectangulară, drepte sau oblice executate pe partea superioară a buzei, pe fața exterioară și pe brîu. Dimensiuni : dg = 24 cm. Descoperire întîmplătoare.

16. *Fragment de fructieră* (fig. 4/3) — pastă zgrunțuroasă de culoare cărămizie, miezul pereților este negru. Buza și corpul vasului sînt profilate pe fața exterioară, poartă și un brîu. Ornamentul este format din impresiuni ovale și ovoide, mai mici și mai mari, drepte sau înclinate. Dimensiuni : dg = 24 cm. Descoperire fortuită într-o săpătură de fundație în partea centrală a municipiului Ampelum.

17. *Fragment de fructieră* (fig. 4/4) — pastă fină cu paiete de mica, avînd o culoare cărămiziegălbuie. Buza evazată, corpul ușor profilat, ornamente formate din impresiuni ovale, triunghiulare și rectangulare de diferite mărimi. Dimensiuni : dg = 22 cm. Descoperire fortuită în partea de est a așezării.

18. *Fragment de fructieră* (fig. 4/5) — pastă fină cărămizie, miezul pereților de culoare neagră. Buza profilată, poartă pe ambele fețe un decor format din incizii oblice. Corpul în formă de

cupă poartă un brîu puternic reliefat ornat cu incizii oblice. Dimensiuni : dg = 24 cm. Descoperire întîmplătoare in săpăturile pentru amplasarea unei conducte de apă, în anul 1988 în str. Tudor Vladimirescu.

19. *Fructieră fragmentată* (fig. 5/1) — pastă fină cenușie roșcată, angobă cărămizie. Buza răsfrîntă și profilată este decorată cu alveole realizate prin strîngerea cu degetele în timpul modelări. Corpul este în formă de cupă și profilat, piciorul este înalt, cu talpa profilată și gol în interior. Este un rebut din timpul uscării avînd corpul deformat. Dimensiuni : dg= 21 cm ; h = 16,2 cm ; dt = 9,7 cm. A fost descoperită pe vatra unui mormînt de incinerație [26] din Ampelum, datat în prima jumătate a sec. III p. Ch., a fost utilizat ca vas de ofrandă. Din cauza presiunii umpluturii mormîntului vasul s-a fragmentat, dar a fost recuperat în întregime și restaurat.

20. *Fragment de fructieră* (fig. 5/2) — pastă zgrunțuroasă de culoare cenușie, pe ambele fețe poartă o angobă cenușie închisă. Corpul vasului este tronconic, puternic evazat și profilat pe ambele fețe. Buza este răsfrîntă, profilată și decorată cu alveole dese realizate prin strîngerea cu degele a celor două margini în timpul modelării. Dimensiuni : dg = 20 cm. Descoperire întîmplătoare.

21. *Fragment de fructieră* (fig. 5/3) — pastă zgrunțuroasă de culoare cărămizie, miez cenușiu, angobă cărămizie. Buza profilată este decorată cu alveole rare realizate prin strîngerea cu degetele a marginilor buzei în timpul modelării. Dimensiuni : dg = 22 cm. Descoperire fortuită.

22. *Fragment de fructieră* (fig. 5/4) — pastă zgrunțuroasă de culoare gălbuie cu miezul cenuși-și cu impurități. Buza este răsfrîntă și îngroșată, decorată cu alveole. Corpul se pare că era în formă de cupă ușor profilat. Pe primul profil, de sub buză, poartă un decor format din impresuni oblice rectangulare. Dimensiuni : dg=24 cm. Descoperire întimplătoare în partea de sud a așezării.

23. *Fragment de fructieră* (fig. 6/1) — pastă fină cărămizie, angobă cărămizie. Buza este evazată și profilată, decorată cu alveole rare, iar pe marginea superioară, în interior, cu mici impresiuni executate la distanță egală. Pe profilul median al buzei se află un decor din impresiuni romboidale. Corpul în formă de cupă, ușor profilat, poartă un brîu aplatizat decorat cu impresiuni ovoide de dimensiuni mai mici. Dimensiuni : dg = 20 cm. Descoperire întîmplătoare în răvășirile de substrucții din str. Tudor Vladimirescu, în anul 1988.

24. *Fragment de fructieră* (fig. 6/2) — pastă fină de culoare cărămizie. Buza evazată și profilată este decorată pe marginea superioară cu mici creneluri executate la distanțe egale, iar pe partea inferioară cu impresiuni rectangulare. Ambele margini ale buzei sînt alveolate prin strîngerea lor la distanțe egale, cu degetele. Dimensiuni : dg = 24 cm. Descoperire întîmplătoare în aval de ITA—Zlatna.

25. *Fragment de fructieră* (fig. 6/3) — pastă fină densă de culoare cărămizie gălbuie. Buza profilată este decorată cu alveole numai pe latura inferioară, pe cea superioară poartă un șir de mici alveole înclinate spre stînga. Alveolele de pe latura inferioară poartă pe margine un șir de mici impresiuni. Corpul în formă de cupă este profilat, avînd pe primele două profile un decor format din impersiuni ovale înclinate spre stînga. Dimensiuni : dg= 22 cm. Descoperire întîmplătoare în ruinele răvășite al unui edificiu roman din zona ,,Ghiocei'' în primăvara anului 1987.

26. *Fragment de fructieră* (fig. 6/4) — pastă zgrunțuroasă de culoare cărămizie miezul cenușiu, angobă cărămizie. Buza îngroșată și profilată, poartă un decor format din alveole executate prin strîngere cu degetele la distanțe egale a celor două margini și trei rînduri de impresiuni ovale. Corpul masiv în formă de cupă. Dimensiuni : dg = 24 cm. Descoperire fortuită.

27. *Fragment de fructieră* (fig. 7/1) — pastă zgrunțuroasă de culoare cenușie negricioasă. Buza este profilată, iar cele două margini sînt ondulate și poartă un decor din mici impresiuni. Pe profilul median al buzei se află un decor format din impresiuni romboidale. Corpul în formă în formă de cupă cu pereții subțiri, poartă un brîu decorat cu impresiuni ovale. Dimensiuni : dg = 20 cm. Descoperire întîmplătoare.

28. *Fragment de fructieră* (fig. 7/2) — pastă grosieră cu granulații de cuarț, de culoare cărămizie gălbuie cu miezul pereților cenușiu. Angobă gălbuie. Buza dreaptă și îngroșată este decorată cu mici alveole așezate una lîngă alta, realizate prin strîngerea cu degetele a celor două margini de buze. Corpul în formă de cupă cu pereții drepți. Dimensiuni : dg =24 cm. Descoperire întîmplătoare.

29. *Fragment de fructieră* (fig. 7/3) — pastă zgrunțuroasă cenușie, angobă cenușie. Buza simplă este decorată cu alveole realizate prin presare cu degetele. Corpul în formă de cupă are pereții ușor profilați. Dimensiuni : dg = 20 cm. Descoperire întîmplătoare.

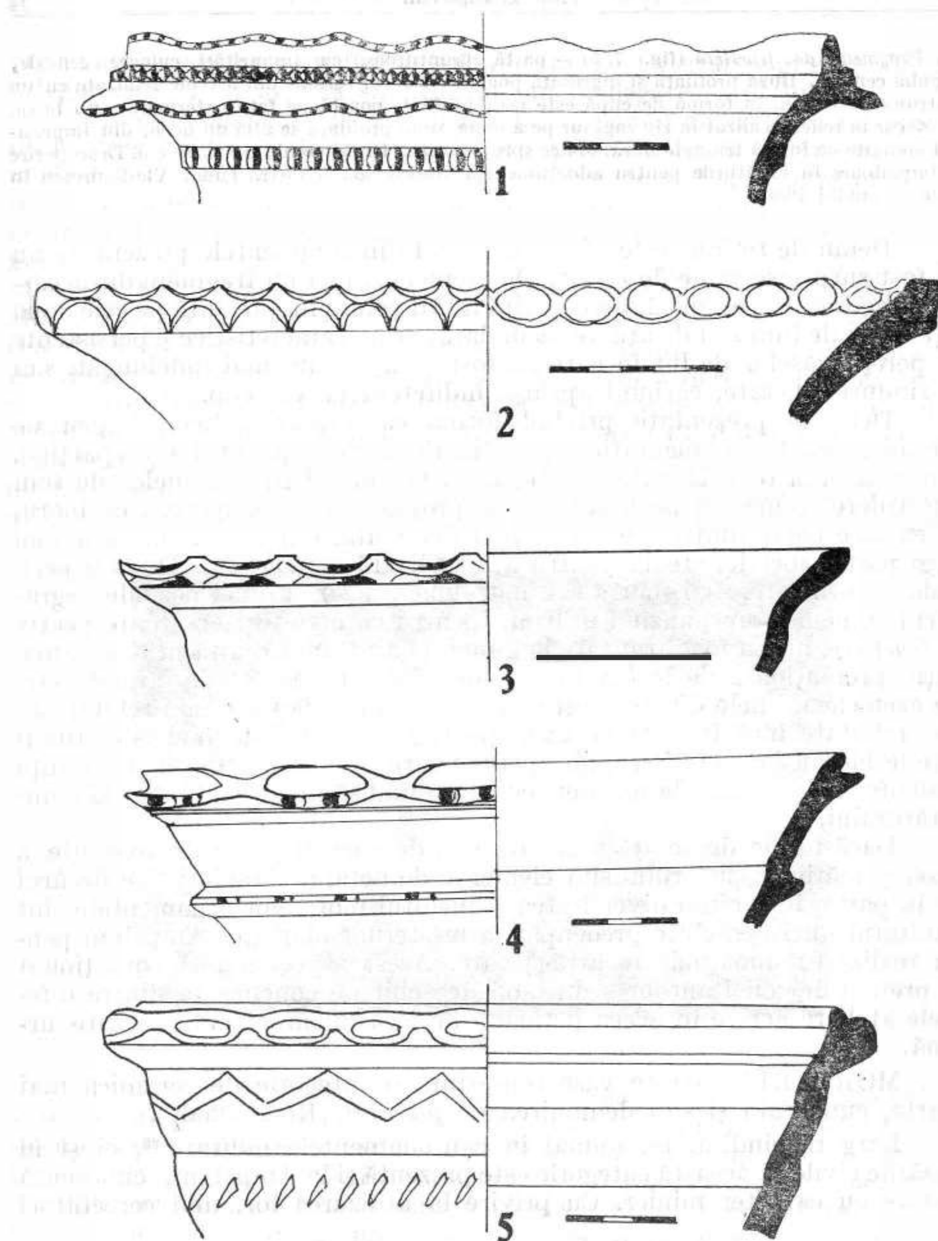

Fig. 7. 1—5 fragmente de fructieră tip 2.

30. *Fragment de fructieră* (fig. 7, 4) — pastă zgrunțuroasă, culoare cărămizie cu miezul cenușiu închis, cu impurități. Buza este profilată și decorată cu alveole realizate, la distanțe egale, prin metoda strîngerii cu degetele. Alveolele poartă pe marginea inferioară cîte două impresiuni circulare. Corpul este în formă de cupă și profilat, avînd pe primul profil un decor din impresiuni rare la distanțe egale. Dimensiuni : dg=20 cm. Descoperire întîmplătoare în perimetrul așezării.

31. *Fragment de fructieră* (fig. 7, 5) — pastă zgrunţuroasă cu impurităţi, culoare cenuşie, angobă cenuşie. Buza profilată şi îngroşată poartă un decor format din alveole realizate cu un instrument. Corpul în formă de cupă este uşor profilat, poartă pe faţa exterioară, sub buză, un decor în relief, realizat în zig zag, iar pe a doua zonă profilată se află un decor din impresiuni alungite de formă triunghiulară, oblice spre dreapta. Dimensiuni : dg = 20 cm. Descoperire întîmplătoare în săpăturile pentru aducţiune apă industrială din str. Tudor Vladimirescu în toamna anului 1986.

Demn de reţinut este că pe nici unul din fragmentele prezentate nu au fost surprinse urme de *vernis*. De asemenea, nici un fragment din această categorie de ceramică, descoperită la Ampelum nu prezintă pe cele două feţe urme de fum sau de ardere secundară, urme caracteristice şi persistente pe pereţii vaselor de lut în care au fost ţinuţi, timp mai îndelungat, sau în rînduri repetate, cărbuni aprinşi, indiferent cu ce scop.

Detaliile prezentate privind forma caracteristică acestui gen de ceramică, cu o ornamentaţie diversificată, indiferent cărui tip aparţine, care îi acordă o reală notă de eleganţă, precum şi lipsa urmelor de fum sau ardere secundară ne îndeamnă să propunem, ca o ipoteză de lucru, că ea face parte dintr-o categorie mai deosebită, dar accesibilă unor mai largi pături sociale, creată pentru a fi utilizată ca *fructieră*. După o perioadă de utilizare, mai scurtă sau mai lungă, în urma unei posibile degradări (?), nemaicorespunzînd utilizării pentru care au fost create, respectiv ca *fructiere*, nu au fost aruncate la gunoi, ci au primit o altă utilizare, mai puţin pretenţioasă de la caz la caz, de afumătoare, vas de ofrandă etc. De asemenea, unele dintre aceste vase, aşa după cum am mai relatat, au fost rebutate încă în faza de execuţie (fig. 1), suferind unele deformări care le făceau improprii scopului pentru care au fost create, în consecinţă fiind oferite la vînzare la un preţ redus, urmînd să fie utilizate la voia cumpărătorului.

Dacă forma deosebită a acestui gen de vase, tehnica de execuţie a buzei şi mărimea piciorului sînt elemente de detaliu caracteristice fiecărui tip în parte, în schimb diversitatea şi ineditul motivelor ornamentale sînt rezultatul unei deosebite preocupări a meşterilor olari din Ampelum pentru realizarea unor obiecte atrăgătoare. Acest aspect a fost condiţionat de pretenţiile solicitanţilor şi în mod deosebit de concurenţa dintre diferitele ateliere active în aceea perioadă în această importantă aşezare urbană.

MORTARIA. Aceste vase reprezintă o categorie de ceramică mai aparte, cunoscută şi sub denumirea de *pelves* [27] (Reiheschale).

Larg răspîndită, nu numai în cantonamentele militare [28], ci şi în aşezările civile [29], această categorie este prezentă şi la Ampelum, cunoscută aşezare cu caracter minier. Cu privire la utilizarea lor, unii cercetători

[26] Idem, ActaMN, 22—23, p. 506, 510, pl. I, 1.

[27] Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 46, pl. XVII/214—217; D. Tudor, OR⁴, p. 83—85, fig. 21.

[28] V. Christescu, *Viaţa economică a Daciei romane*, Piteşti, 1929, p. 69; Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 47; E. Chirilă şi colab. *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972, p. 52, pl. XXIX/6—7; XXX/7 — 8; D. Tudor, *op. cit.*; D. Tudor, M. Davidescu, Drobeta, 2, 1976, p. 69, 72, fig. 13. V. Culică, SCIV, 16, 1965, 2, p. 376, fig. 2.

[29] C. L. Băluţă, Apulum, 15, 1977, p. 244, cu bilbiografia mai veche; idem, Pontica, 14, 1981, p. 263, cu bibliografia citată; A. Cătinaş, Potaissa, 2, 1980, p. 108, fig. 19—20.

presupun că *mortaria* au fost întrebuințate la triturarea grăunțelor sau a legumelor [30], iar alții la smîntînitul sau închegarea laptelui [31].

Studiul fragmentelor descoperite la Ampelum ne arată că ele provin de la vase modelate dintr-o pastă zgrunțuroasă, densă și bine arsă, iar unele pot să fie modelate și dintr-o pastă mai fină. Forma este mai deosebită, de albioară, de diferite dimensiuni, pereții mai groși și puțin oblici în afară. Buza este lată, evazată, dreaptă sau concavă, purtînd pe ea o gură de scurgere, un deversor, de formă trapezoidală — *crestatum* — (fig. 8 ; 11/2, 4 ; 12/2 ; 13/3). În zona de inserție a buzei la pereții vasului se află incizat un șanț circular, care într-un anumit loc se desface delimitînd cele două margini ale gurii de scurgere. Cele mai multe fragmente poartă pe fața interioară, fixate în pasta crudă înainte de ardere, granule de cuarț de culoare albă puternic uzate. Culoarea vaselor este condiționată de procedeul de ardere aplicat, putînd să fie cărămizie de diferite nuanțe sau cenușie (fig. 13/2). De asemenea și la Ampelum au fost surprinse *mortaria* modelate dintr-o pastă mai fină (fig. 9/3 ; 10/4—5), fără granule de cuarț înfipte pe fața interioară, purtînd pe ambele fețe o vopsea roșie sau maronie, care amintește de tehnica sigillatelor.

Fig. 8. Fragment de *mortarium* — gura de deversare (*crestatum*).

Utilizarea acestor vase speciale la triturarea grăunțelor și a legumelor fierte ne este confirmată de o puternică uzură a granulor de cuarț de pe fața interioară a fragmentelor descoperite la Ampelum (fig. 9/1—4 ; 10/2 ; 11/3—5 ; 12/2 ; 13/1). Pentru smîntînit și închegarea laptelui sau alte activități culinare, au fost destinate vasele care au aceeași formă ca și precedentele, dar fără granule de cuarț pe fața interioară (fig.9/3 ; 10/4—5).

Unele *mortaria*, de o parte și de alta a gurii de scurgere, au aplicată pe buză o ștampilă care poartă numele producătorului [32]. Pe materialul salvat și prezentat în această contribuție nu au fost surprinse asemenea

[30] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 47 ; D. Tudor, *op. cit.*, p. 84 ; C. L. Băluță, Apulum, 15, 1977, p. 244.
[31] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 47 ; C. L. Băluță, *op. cit.*, p. 244
[32] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 47, notele 219 și 225 ; C. L. Băluță, *op. cit.*, p. 244, nota nr. 4.

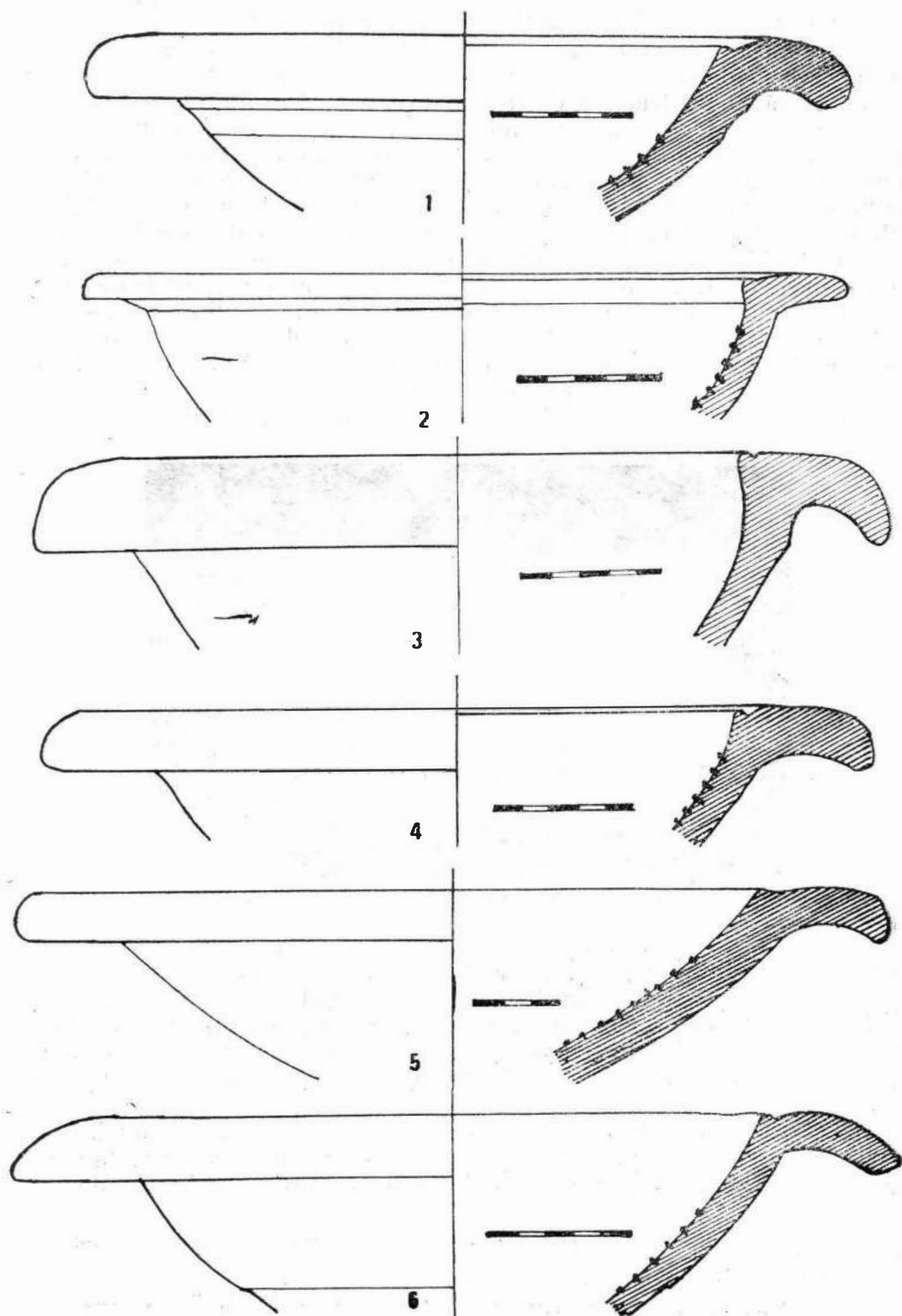

Fig. 9. 1, 2, 4–6 *mortaria* cu granule de cuarț; 3 fără granule de cuarț.

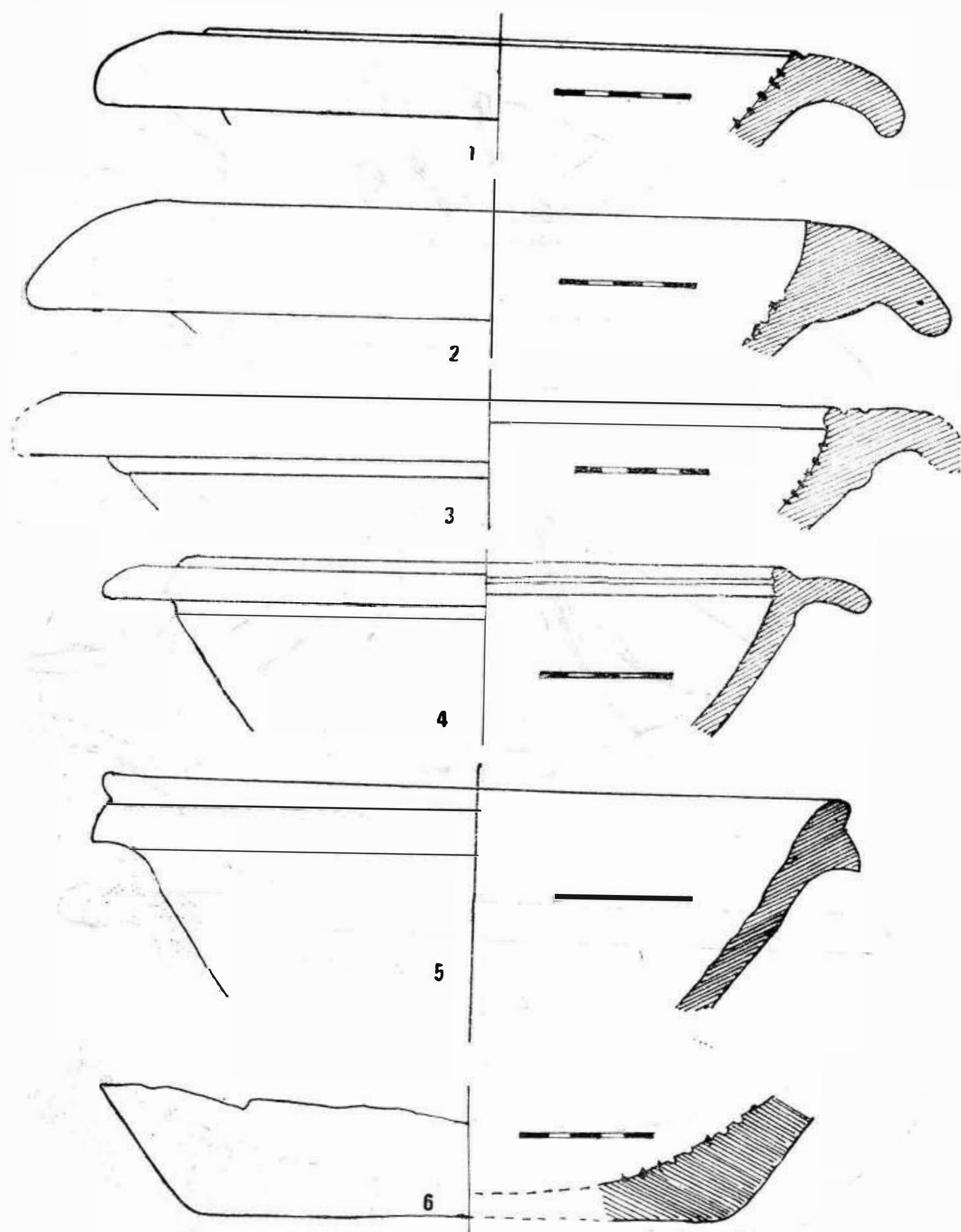

Fig. 10. 1—3, 6 *mortaria* cu granule de cuarţ; 4—5 fără granule de cuarţ.

ştampile. Prin anii 1975 — 1976 (?), cu ocazia răvăşirii unor substrucţii ale unor edificii romane din Ampelum, a fost descoperit un *mortarium* care poartă pe buză, la marginea gurii de deversare, ştampila producătorului

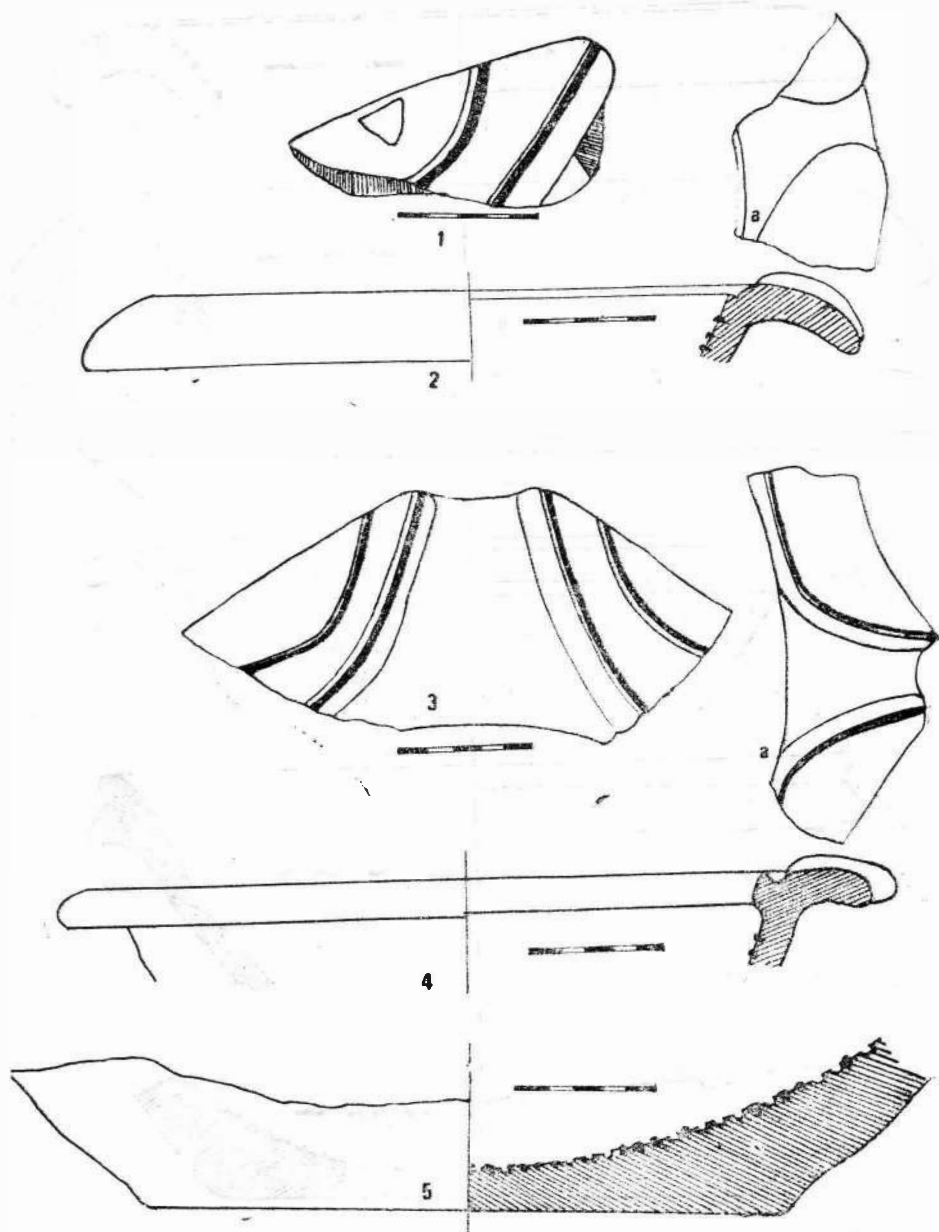

Fig. 11. 2, 4, 5 *mortaria* cu granule de cuarț ; 1, 2a, 3, 4a *crestelum* — gură de deversare.

Alexander Domitianus [33]. Acest *figulus sigillator* este originar de prin părțile Galatei Asiei Mici. Produsele ceramice realizate în *figlina* acestui

[33] IDR, II, 466—472; IDR, III/3, p. 380, fig. 275; Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 47, nota nr. 222; D. Tudor, *op. cit.*, p. 84, fig. 21.

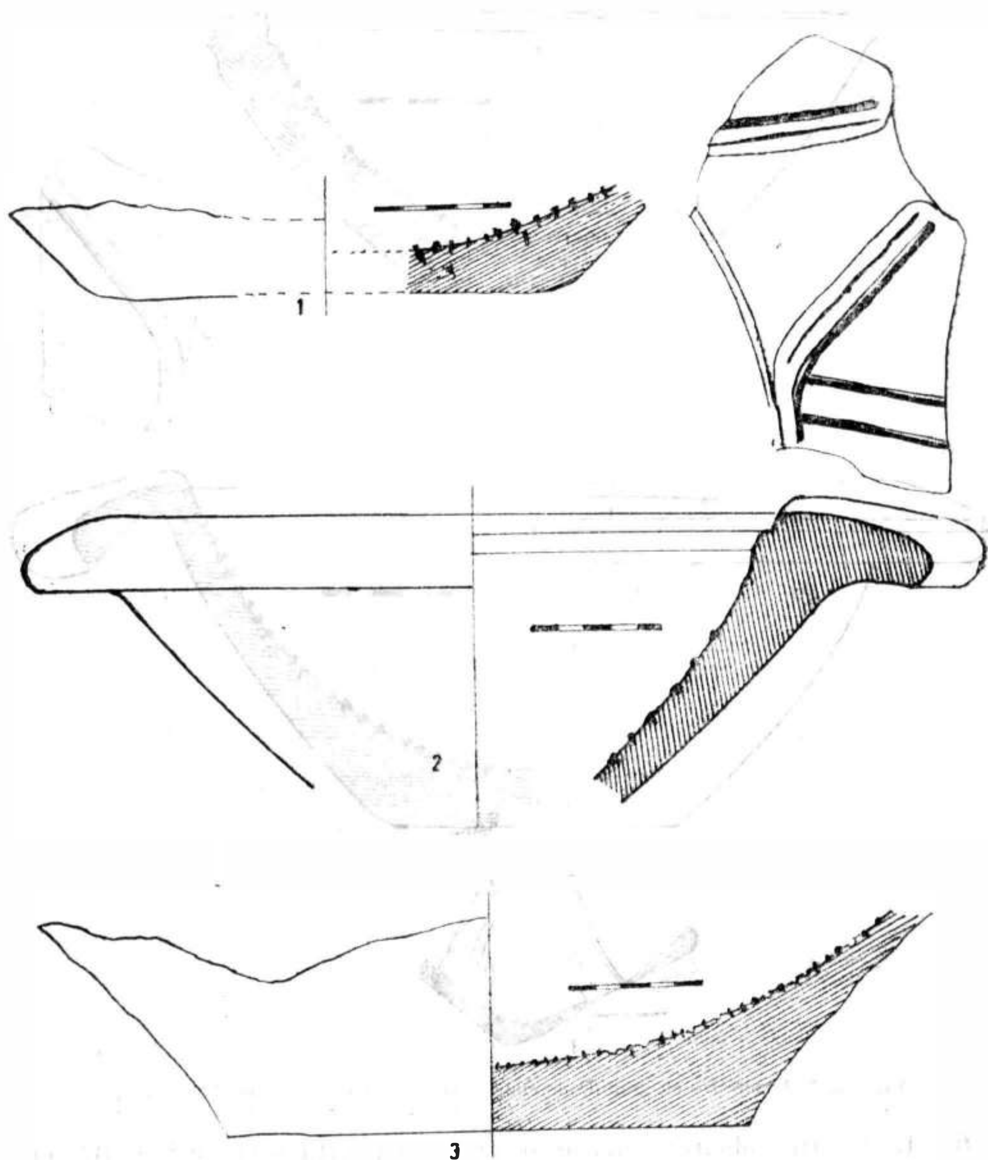

Fig. 12. 1—3 *mortaria* cu granule de cuarţ ; 2a *crestatum* — gură de deversare.

producător au fost semnalate şi la Durostorum, datate fiind în ultimele decenii ale sec. II p. Ch. [34].

Demn de reţinut este că la Ampelum, într-un cuptor de ars ceramică, aparţinînd lui *G(aius) Iulius Proclus* [35], a fost descoperit, împreună cu alte multe fragmente ceramice, un *mortarium* fragmentat dar întregibil

[34] C. L. Băluţă, *op. cit.*, p. 245—247, fig. 1 ; idem, Pontica, 14, 1981, p. 264.
[35] *Ibidem*.

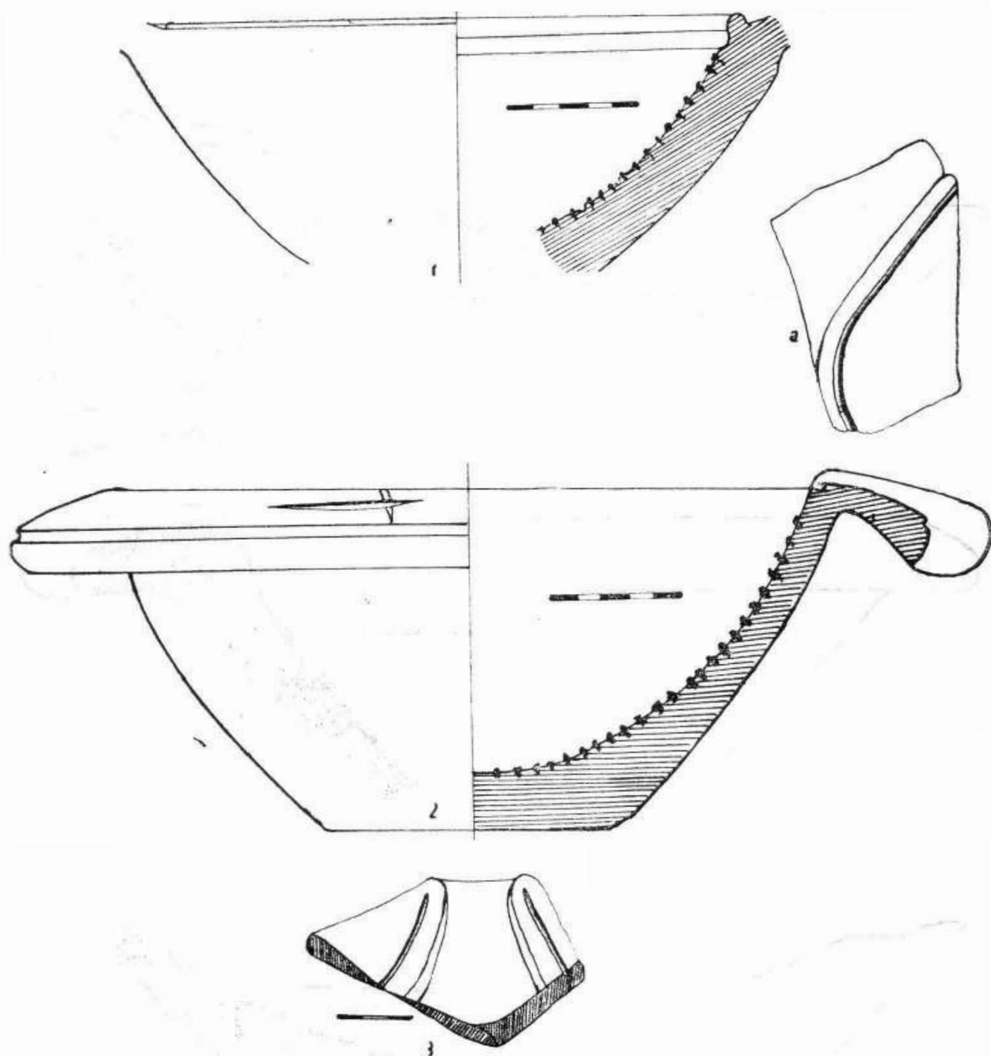

Fig. 13. 1, 2 *mortaria* cu granule de cuarț; 2a, 3 *crestatum* — gură de deversare.

(fig. 13/2). Are culoarea cenușie și pe buză poartă o cruce incizată, cu brațele inegale, brațul orizontal este mai scurt și are o poziție puțin oblică. Foarte probabil că această cruce incizată nu are nici o semnificație de natură religioasă, este doar o „marcă" de olar.

Activitatea atelierului ceramic — *figlina* — de la Ampelum a fost încadrată cronologic pe la mijlocul sec. II p. Ch.[36], aspect care ne relevă că, în perioada respectivă, aici se realiza și această categorie de ceramică — *mortaria* — , cu o largă utilizare în activitatea culinară a populației civile

[36] I. T. Lipovan, AIIA Cluj-Napoca, 26, 1983—1984, p. 301—317.

şi a militarilor din această aşezare urbană. Zona în care au fost cantonate unităţile militare din garnizoana de la Ampelum nu a fost încă identificată[37].

În continuare vom prezenta materialele descoperite, reconstituite grafic, parţial sau total, împreună cu unele consideraţiuni.

1. *Mortarium* (fig. 9/1) fragment, pastă sgrunţuroasă densă de culoare cărămizie, pe faţa interioară poartă mici granule de cuarţ alb puternic uzate. Buza este largă şi uşor răsfrîntă, lată de 5 cm, delimitată de gura vasului de o incizie circulară, gura de scurgere nu s-a păstrat. Dg = 18 cm. Descoperire fortuită în anul 1979 în zona de nord vest a oraşului antic.

2. *Mortarium* (fig. 9/2) fragment pastă zgrunţuroasă densă cărămizie, poartă pe faţa interioară mici fragmente de cuarţ de culoare albă, puternic uzate. Buza este orizontală cu lăţime de 4 cm. O incizie superficială delimitează buza de gura vasului. Dg = 20 cm. Descopeire întîmplătoare în partea estică a oraşului antic în anul 1979.

3. *Mortarium* (fig. 9/3) fragment, pastă fină cărămizie, pe ambele feţe poartă un vernis brun. Faţa interioară este lisă şi lucioasă, fără granule de cuarţ. Buza este arcuită, lată de 5 cm, separată de gura vasului printr-o incizie uşoară. Dg = 20 cm. Descoperire întîmplătoare lîngă UMMN — Zlatna în 1979.

4. *Mortarium* (fig. 9/4) fragment, pastă zgrunţuroasă densă cărămizie. Buza uşor arcuită, lată de 4,5 cm, separată de gura vasului de o incizie circulară pe faţa interioară poartă granule de cuarţ alb puternic erodate. Dg = 20 cm. Descoperire fortuită într-un şanţ pentru pozarea unei conducte de apă industrială în str. T. Vladimirescu (incinta oraşului antic), în anul 1986.

5. *Mortarium* (fig. 9/5) fragment, pastă zgrunţuroasă densă de culoare cărămizie. Pe faţa interioară poartă granule de cuarţ alb. Buza uşor arcuită, lată de 5 cm. Dg = 22 cm. Descoperire fortuită în anul 1980 în partea de nord a oraşului antic.

6. *Mortarium* (fig. 9/6) fragment, pastă zgrunţuroasă, densă, cărămizie. Pe faţa interioară poartă granule de cuarţ. Buza uşor arcuită, lată de 4,5 cm, separată de gura vasului de o şănţuire. Dg = 22 cm. Descoperire întîmplătoare în partea de est a oraşului antic cu ocazia amplasării unor stîlpi metalici de înaltă tensiune în vara anului 1982.

7. *Mortarium* (fig. 10/1) fragment, pastă densă zgrunţuroasă cărămizie, cu miezul cenuşiu, pe faţa interioară granule de cuarţ. Buza uşor arcuită, lată de 5 cm, separată de gura vasului printr-o incizie. Dg = 22 cm. Descoperire fortuită în zona „Ghiocei" în toamna lui 1983.

8. *Mortarium* (fig. 10/2) fragment , pastă densă zgrunţuroasă cărămizie, pe faţa interioară poartă urme de granule de cuarţ, precum şi cîteva granule uzate. Buza arcuită este puternic îngroşată în zona de prindere de gura vasului, lată de 6,5 cm. Dg = 24 cm. Descoperire fortuită în toamna anului 1985.

9. *Mortarium* (fig. 10/3) fragment, pastă densă zgrunţuroasă cărămizie, pe faţa interioară granule mărunte de cuarţ alb. Buza uşor arcuită, lată de 4 cm, separată de gura vasului de două incizii paralele. Dg = 26 cm. Descoperire fortuită în grădina „Almăşan" în toamna anului 1984.

10. *Mortarium* (fig. 10/4) fragment, pastă fină cărămizie, poartă pe ambele feţe un vernis maroniu, suprafaţa interioară lisă, fără granule de cuarţ. Buza uşor arcuită, lată de 2,5 cm, este separată de gura vasului de o uşoară depresiune circulară. Dg = 22 cm. Descoperire fortuită în substrucţiile răvăşite în partea de vest a oraşului antic în anul 1985.

11. *Mortarium* (fig. 10/5) fragment, pastă zgrunţuroasă cărămizie, miezul cenuşiu deschis, suprafaţa interioară uşor ondulată, fără granule de cuarţ. Buza scurtă şi ascuţită, lăţimea de 1,5 cm; dg = 16 cm. Foarte probabil că vasul a fost utilizat la închegarea laptelui sau la alte activităţi culinare. Descoperire fortuită în săpăturile din str. T. Vladimirescu în toamna anului 1987.

12. *Mortarium* (fig. 11/2) fragment, pastă zgrunţuroasă albă-gălbuie cu miezul cenuşiu. pe aţa interioară mici granule de cuarţ, pe faţa exterioară poartă urme de vopsea roşie. Buza

[37] *Ibidem*, p. 310.

este ușor arcuită, lată de 3,5 cm, este despărțită de gura vasului de o șănțuire, poartă o gură de deversare cu o deschidere de 2 cm. Dg. = 22 cm. Descoperire fortuită din anul 1986.

13. *Mortarium* (fig. 12/2) fragment, pastă zgrunțuroașă densă de culoare cărămizie cu miezul cenușiu deschis. Pe fața interioară poartă granule albe de cuarț puternic uzate. Buza este puternică, ușor arcuită, lată de 7 cm, este despărțită de gura vasului de o șănțuire realizată pentru susținerea unui capac. Deversorul păstrat are o deschidere de 4 cm, iar marginile sînt decorate cu linii incizate. Dg = 23 cm. Descoperire întîmplătoare în zona din str. T. Vladimirescu, în aval de fosta ITA — Zlatna în toamna anului 1987.

14. *Mortarium* (fig. 13/2) fragmentar, pastă fină densă cenușie. Buza lată de 4,5 cm, este ușor aplecată în afară și despărțită de gura vasului de o incizie circulară, aceasta se prelungește pe cele două margini ale gurii de deversare. Pe fața interioară poartă multe granule de cuarț de culoare albă, înfipte în perete înainte de uscarea vasului. Este un rebut. A fost descoperit în anul 1984, într-un cuptor de ars ceramică împreună cu alte multe obiecte de lut rebutate. A fost surprins în stare fragmentară dar întregibil. Dimensiunea: dg = 20 cm; h = 11 cm; df = 9 cm. Nu poartă ștampila producătorului, dar pe buză se află incizat un semn cruciform.

15. *Mortarium* (fig. 11/3) fragment, pastă zgrunțuroasă cărămizie. Este gura de deversare a unui *mortarium* care avea, foarte probabil, Dg = 24 cm. Pe mica porțiune de perete, care s-a păstrat, lîngă gura de deversare se observă cîteva urme ale unor granule de cuarț care au căzut, precum și cîteva granule puternic uzate. Dimensiuni: 20 × 10 × 2,5 cm. A fost descoperit întîmplător în toamna anului 1986 în noua albie a pîrîului „Valea Rudelor".

16. *Mortarium* (fig. 11/1) fragment, pastă fină cărămizie cu miezul cenușiu. Este partea stîngă a unei guri de deversare, decorată cu incizii puternice. Dimensiuni: 16 × 6 × 3 cm. Descoperit întîmplător în vara anului 1987 în str. T. Vladimirescu, în șanțul unei conducte de apă.

17. *Mortarium* (fig. 13/1) fragment pastă zgrunțuroasă, densă, de culoare cărămizie cu miezul cenușiu. Este un fragment din peretele unui vas care, spre deosebire de cele prezentate anterior, are o grosime uniformă. Pe fața interioară poartă granule de cuarț puternic uzate. Nu s-a păstrat buza și nici fundul vasului. Provine de la un *mortarium* cu dg = 21 cm, avînd d = 19 × 11 × 25 cm. Descoperire întîmplătoare în zona „Ghiocei" în primăvara anului 1989.

18. *Mortarium* (fig. 12/1) fragment, pastă fină densă roșie cărămizie, provine de la fundul unu *mortarium* puternic uzat. Pe fața interioară, in perete, se păstrează granule de cuarț uzate ș urmele celor căzute în timpul utilizării. Provine, foarte probabil, de la un *mortarium* cu dg = = 35 cm și df = 18 cm. Descoperire fortuită într-o săpătură din incinta ITA — Zlatna în toamna anului 1988.

19. *Mortarium* (fig. 10/6) fragment, pastă zgrunțuroasă cărămizie cu miezul cenușiu. Pe fața interioară se păstrează cîteva granule de cuarț și multe urme ale unor granule căzute. Provine de la un *mortarium* cu df = 20 cm, iar gura cu dg = 37 cm. Descoperire întîmplătoare în vara anului 1986, în noua albie a pîrîului „Valea Rudelor".

20. *Mortarium* (fig. 12/3) fragment, pastă fină albă-gălbuie, suprafața interioară cu multe granule de cuarț uzate și urmele granulelor căzute. Fața exterioară, atît cît s-a păstrat, este ușor ondulată. Fundul este drept și are diametrul de 20 cm. Provine, foarte probabil, de la un vas cu dg = 45 cm. Descoperire întîmplătoare, lîngă substrucțiile răvășite ale unui edificiu roman, în fosta grădină „Almășan" în toamna 1985.

21. *Mortarium* (fig. 11/5) fragment, pastă zgrunțuroasă cărămizie-gălbuie, densă. Pe fața interioară poartă granule albe de cuarț puternic uzate prin frecare și urmele unor granule căzute. Provine de la un *mortarium* cu df = 24 cm, iar diametrul gurii, foarte probabil de 46 cm, un vas destul de mare. Descoperirea fortuită în vara anului 1986.

22. *Mortarium* (fig. 13/3) fragment, pastă omogenă densă de culoare cărămizie cu miezul cenușiu. Fragmentul provine de la o gură de deversare, de formă trapezoidală. D = 5,5 × 9,8 × 1,4 cm. Descoperire fortuită în materialul provenit din noua albie a pîrîului „Valea Rudelor", în amonte de fosta ITA — Zlatna, în primăvara anului 1989.

În final, venim cu precizarea că informațiile oferite de către materialul prezentat sînt succinte și trunchiate. Acest aspect se datorește numărului mic de piese (22) cu care se operează, starea de conservare precară, lipsa unor ștampile, precum și caracterul aleator a descoperirii lor. Cele mențio-

nate creează suficiente dificultăţi cu privire la realizarea unei clasificări tipo-cronologice, precum şi la stabilirea provenienţei lor, respectiv din import sau producţie locală. Numai cele două piese, aceea cu ştampilă [38] şi aceea executată în *figlina* ampelensă, ne oferă unele informaţii cu privire la originea şi încadrarea lor cronologică. Pentru celelalte 20 fragmente de *mortaria*, din lipsa informaţiilor amintite, ne rezumăm doar a propune încadrarea producerii şi utilizării lor în limitele sec. II — III p. Ch., respectiv în perioada celor 17 decenii de stăpînire romană pe aceste meleaguri, avînd o posibilă origine din import sau au fost executate în unele ateliere din provincie.

Prezentarea fragmentelor surprinse în ruinele municipiului Ampelum a fost efectuată în intenţia de a le introduce în circuitul ştiinţific, făcînd astfel cunoscută producerea şi utilizarea lor în această aşezare.

Considerăm că un studiu comparativ al întregului material aparţinînd acestor categorii de ceramică descoperite în provincia Dacia, coroborat cu rezultatul unor analize de laborator, vor oferi informaţii relevante cu privire la originea şi a încadrării lor cronologice.

VASES À FRUITS ET *MORTARIA* D'AMPELUM

RÉSUMÉ

Parmi les diverses trouvailles dues aux recherches de terrain et de sauvetage d'Ampelum (auj. Zlatna, dép. d'Alba, Roumanie) on a découver beaucoup de céramique romaine des IIe — IIIe s. ap. J.C. On retient pour l'analyse présente deux catégories, dont 31 fragments de vases à fruits (ou encensoirs) partagés en deux typs formels et 22 fragments de *mortaria* importés ou travaillés sur place.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Vase à fruits, type 2, rebut.
Fig. 2.1 vase à fruits type 1 ; 2, 6, 7 pieds de vases à fruits fragmentaires ; 3—5 fragments du type 1.
Fig. 3.—4. Fragments du type 1.
Fig. 5. Vases à fruits du type 2 ; 2—4 fragments du type 2.
Fig. 6—7. Fragments du type 2.
Fig. 8. Fragment de *mortarium*, la bouche de déversement (*crestatum*).
Fig. 9. 1—2, 4—6 *mortaria* à granules de quartz ; 3 sans granules de quartz.
Fig. 10. 1—3, 6 *mortaria* à granules de quartz ; 4, 5 sans granules de quartz.
Fig. 11. 2, 4, 5 *mortaria* à granules de quartz ; 1, 2a, 3, 4a *crestatum*.
Fig. 12. 1—3 *mortaria* à granules de quartz ; 2a *crestatum*.
Fig. 13. 1—2 *mortaria* à granules de quartz ; 2a, 3 *crestatum*.

[38] IDR, III/3, p. 281.
Materialele arheologice prezentate în această contribuţie au fost recoltate de către semnatarul acestor rînduri şi donate Muzeului „Unirii" din Alba Iulia.

O NOUĂ STATUIE-PORTRET DESCOPERITĂ LA APULUM

VASILE MOGA, MIHAI BLĂJAN

În cursul anului 1987, cu prilejul săpării unei pivniţe în grădina imobilului de pe strada Viilor nr. 18 din Alba Iulia, aflată în antichitate la limita estică a necropolei oraşului Apulum (necropola de pe „Podei”, între Cetate şi Partoş) [1], a apărut fortuit un complex funerar alcătuit dintr-un sarcofag paralelipipedic, alături de care s-a găsit o statuie, căzută cu capul spre nord, ce face obiectul atenţiei noastre.

Conform informaţiilor furnizate de descoperitor [2] în anul 1988 (dată la care piesa a intrat în patrimoniul Muzeului Unirii), rezultă că mormîntul a ieşit la iveală la adîncimea de 1,50m. Sarcofagul cu baza şi capacul din cărămizi late, prinse cu lut, conţinea în interior doar oase răvăşite, dovadă că el fusese violat încă în vechime. Din păcate, în momentul cînd am fost anunţaţi, sarcofagul era distrus în totalitate, aşa cum se întîmplă, de cele mai multe ori, în cazul unor asemenea descoperiri accidentale, cînd cărămizile din componenţa acestor vestigii antice primesc o cu totul altă destinaţie decît aceea pentru care au fost comandate.

Din apropierea cutiei sarcofagului s-a recuperat statuia din marmură albă, de Bucova, care în actuala stare de conservare are următoarele dimensiuni : înălţimea totală 1,57 m, lăţimea (maximă) 0,45 m, înălţimea capului-portret 0,27 m, prezentînd cîteva deteriorări în regiunea obrazului, apoi la mîini, ce au fost smulse şi lipsesc, precum şi la partea inferioară a picioarelor. Oricum, cu toate aceste lipsuri datorate, după toate probabilităţile momentului în care complexul a fost răvăşit, iar statuia îndepărtată de pe soclul ei original şi abandonată, piesa reprezintă un concludent exemplu al artei provinciale romane. Ea prezintă un personaj masculin, în puterea vîrstei, înveşmîntat într-o tunică scurtă, cu pliuri bine reliefate în masa de marmură, pînă deasupra genunchilor. Peste tunică este fixată mantaua propriu-zisă, prinsă pe umărul drept cu un buton circular şi „aruncată” peste umărul stîng. Tunica este încinsă, la nivelul şoldurilor, cu o curea (*cingulum*) lată de 4—4,5 cm ale cărei capete trec printr-o pafta (diametrul exterior 11,5 cm). Tipici pentru aceste statui sînt, în continuare, butonii aflaţi de-o parte şi alta a paftalei, pe centura din piele, iar, ca un amănunt, capătul curelei este introdus printr-o verigă (gaică) reliefată pe şoldul drept. Pe şoldul opus, printr-un inel doar sugerat de sculptorul antic, personajului îi atîrnă un *gladius*, a cărui teacă are la capătul inferior nelipsita buterolă, aici de formă circulară. Remarcăm faptul că statuia fusese fixată pe un piedestal, astăzi rupt, şi că pe aceeaşi latură stîngă a monumentului se păstrează o scobitură lungă de 0,66 m şi adîncă de 4 cm ce pare să sugereze că aici (la partea stîngă) era lipit un alt monument(?). Spre această opinie ne conduce chiar modul de realizare al statuii ce pare să nu respecte întru totul „canoanele” proporţiilor corpului uman, fiind mai mult alungită pe verticală, cu trupul subţire şi îngustat

[1] D. Protase, Apulum, 12, 1974, p. 134—158.
[2] Informaţiile le deţinem de la proprietarul imobilului, Aurel Macarie.

nefiresc. Prezența amintitei scobituri ar indica, eventual, ideea că alături de reprezentarea centrală s-ar mai fi putut găsi și un alt monument, poate mai mic ca dimensiuni(deci mai ușor ca greutate) care în momentul răvășirii complexului funerar a fost dezlipit (rupt) și dus în altă parte.

Fig. 1. Statui-portret descoperite la Apulum.

Capul, desprins la descoperire, înfățișează un portret masculin cu privirea ridicată în sus, avînd ochii prevăzuți cu pupilă mobilă. Masa capilară, redată sumar, este sugerată prin ușoare cioplituri de daltă.

Ne aflăm în fața unei noi statui de tip „cazon" [3], creație artizanală a unui meșter pietrar local influențat de portretistica și statuaria romană din timpul împăratului Gallienus. Statui identice sînt semnalate la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (statuie acefală, 102×46×29 cm, păstrată în muzeul din Lugoj) [4] și una aparținînd cu certitudine aceluiași atelier de pietrari de la Apulum. Cînd afirmăm acest lucru ne gîndim la statuia din marmură a unui ofițer (1,92 × 78cm) redat în aceeași ipostază, statuie mai veche descoperită la Alba Iulia, ilustrînd tipologic răspîndirea în arta provincială din Dacia a statuariei de factură militară [5].

În ceea ce privește portretul personajului, mai avem de făcut o observație. Maniera de execuție a calotei craniene, cu detalii în realizarea obrazului, a ochilor și a coafurii, este apropiată de un portret imperial din marmură, atribuit de M. Gramatopol [6] lui Gallienus, descoperit în anul 1912 într-un mare edificiu cercetat pe teritoriul *Coloniei Aurelia Apulensis*.

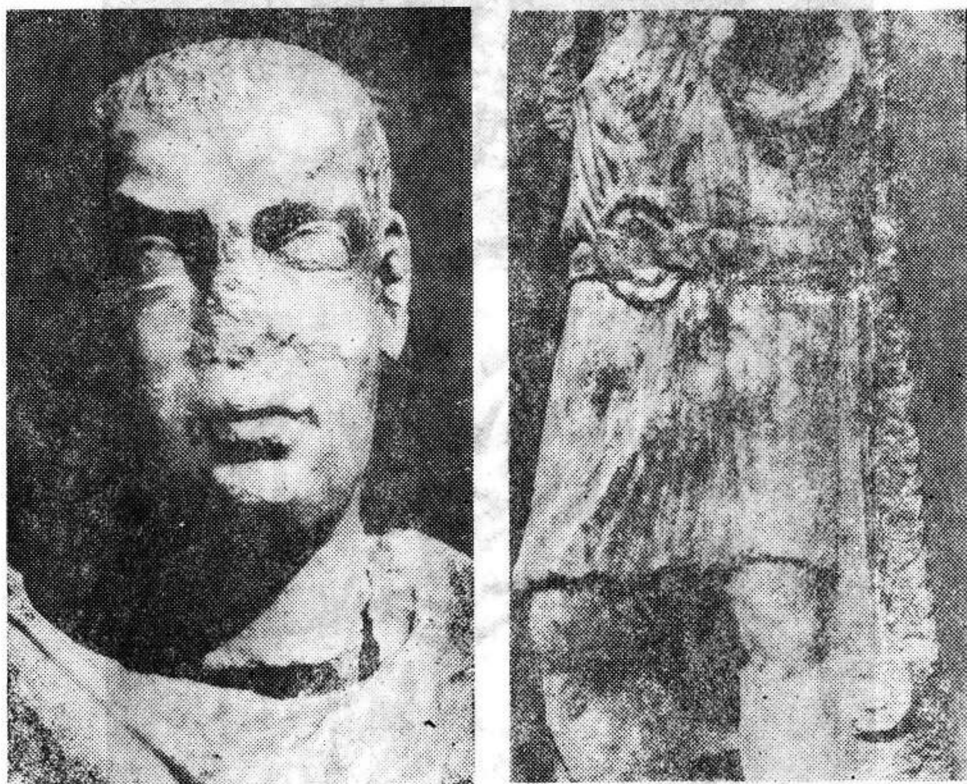

Fig. 2. Statuie-portret descoperită la Apulum (detaliu).

[3] N. Hannestad, *Monumente publice ale artei romane*, II, București, 1989, p. 258.

[4] D. Isac, Banatica, 2, 1973, p. 126, 127, pl. V, M; Pentru detaliile privind echipamentul militar, vezi L. Petculescu, Acta MN, 20, 1983, p. 456, 466, fig. 6.

[5] D. Radu, Apulum, 7, 1968, 1, p. 438–441, fig. 2–3; vezi și considerațiile sumare asupra acestei statui la M. Gramatopol, *Portretul roman in România*, București, 1985, p. 235–236.

[6] M. Gramatopol, Apulum, 13, 1975, p. 195–197; idem, *Portretul*..., p. 163–166.

Create după modele ale statuilor imperiale din veacul al III-lea al erei noastre, asemenea monumente militare, înfățișînd, de obicei, cadre superioare din ierarhia armatei romane, sînt răspîndite în provinciile dunărene, inclusiv în Dacia, locul lor de plasare fiind, de cele mai multe ori, în necropole și, în cazul celor ce reprezentau împărați sau membri ai familiei imperiale, în castre sau în locurile publice din orașe.

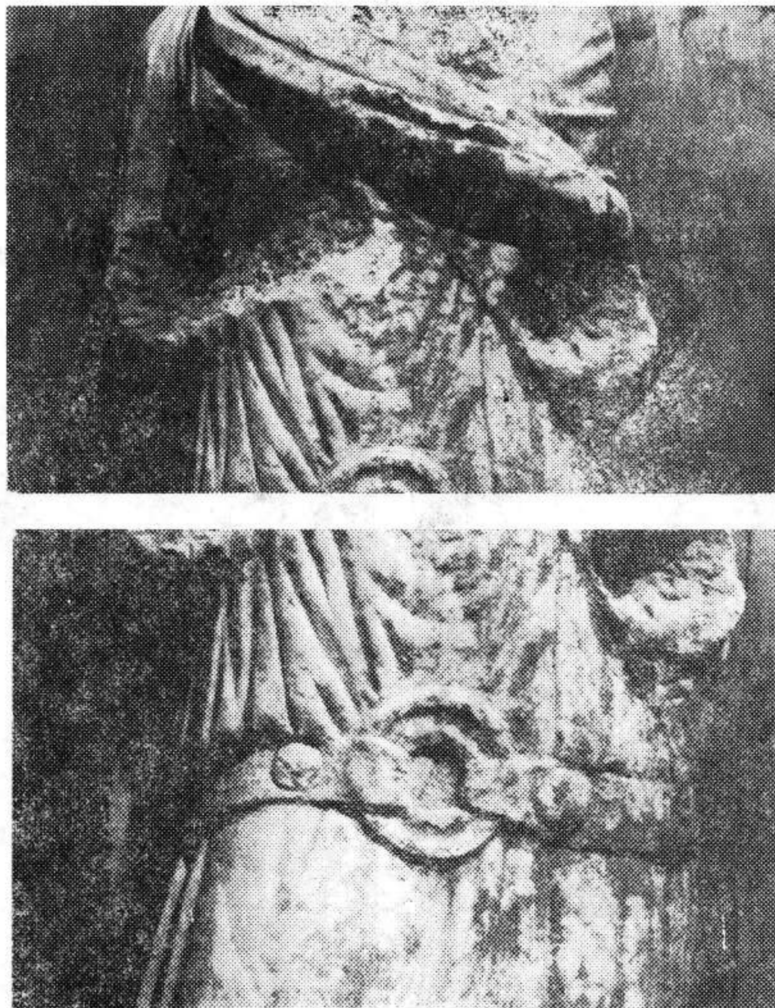

Fig. 3. Statuie-portret descoperită la Apulum (detaliu)

Alături de statuile militare, considerate după modul de realizare ca fiind exemplare de artizanat provincial, alte statui și portrete reprezentînd împărați, cetățeni cu funcții administrative importante (așa-numitele statui togate) ori statui funerare feminine au fost comandate atelierelor de la Apulum. Ele erau plasate în cele două centre urbane dezvoltate în jurul castrului Legiunii a XIII-a Gemina, în castru (vezi și mărturia epi-

grafică CIL, III, 7794) și, în fine, în necropolele orașului. Noua statuie descoperită la Apulum confirmă această idee. Cel reprezentat ar fi putut să îndeplinească o misiune în cadrul corpului ofițeresc al unității militare cantonate la Apulum, a decedat în puterea vîrstei și i s-a comandat, conform uzanțelor, monumentul funerar.

NOUVELLE STATUE-PORTRAIT DÉCOUVERTE À APULUM

RÉSUMÉ

Il s'agit d'un monument du type des statues militaires, création artisanale d'un sculpteur local d'Apulum (Alba Iulia). C'est une illustration de l'art romain provincial de la Dacie du IIIe siècle.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1 – 3. Statue-portrait découverte à Apulum.

ATELIERE PENTRU PRODUCEREA CAHLELOR ÎN MOLDOVA MEDIEVALĂ

PARASCHIVA VICTORIA BATRARIUC

Întîlnite în locuințele coloniștilor sași din Transilvania încă de la sfîrșitul sec. XIII [1], sobele din cahle au fost folosite în mediul românesc, în reședințe voievodale de la mijlocul sec. XIV [2]; spre sfîrșitul aceluiași veac, acest sistem de încălzire începe să se generalizeze [3], mai mult chiar, acum apare și soba din cahle cu decor figurativ [4].

Cele mai vechi cahle din Moldova au fost descoperite în construcția din lemn de la Curtea Domnească din Suceava, din timpul domniei lui Petru I Mușat [5], la Tîrgu Neamț, într-o locuință distrusă în urma evenimentelor din iarna anului 1395 [6], și la Baia, în locuințe datate la sfîrșitul sec. XIV și începutul celui următor [7]. Sînt forme simple : cahle-oală, pateliforme, triunghiulare, convexe, unele dintre ele decorate cu motive geometrice, folosite la realizarea unor sobe compuse dintr-un corp din lut în care au fost încastrate un număr redus de asemenea cahle.

Descoperirile arheologice fac dovada că, la sfîrșitul sec. XIV și în primii ani ai celui următor (1391—1408), se producea o ceramică de bună calitate, atît din punctul de vedere al pastei din care era lucrată, cît și a tehnicii de ardere [8].

Cunoștințele tehnice acumulate acum de o serie de meșteri olari ca și folosirea unui anumit tip de cuptor de ars vase, cu un postament (ciupercă) astfel modelat încît să se obțină cele mai bune soluții de dirijare a aerului în vederea unei coaceri uniforme [9], au permis apariția în unele orașe din Moldova a unor ateliere în care se produceau și cahle, alături de ceramică de uz comun, arsă oxidant. Atît vasele de uz comun cît și cahlele sînt lucrate la roata rapidă, din aceeași pastă cu mult nisip cu granulație

[1] R. Popa și Gh. Baltag, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 44.

[2] R. Popa, SCIV, 24, 1873, 4, p. 671—679; N. Constantinescu, *Curtea de Argeș (1200—1400). Asupra începuturilor Țării Românești*, București, 1984, p. 137—139, fig. 65.

[3] Datînd de la sfîrșitul sec. XIV sînt sobele de la Rîmnicu Vîlcea (El. Busuioc, Buridava, 3, 1979, p. 24—28), Hobaia-Suslănești (D. V. Rosetti, BMI, 2, 1972, p. 29, 36, fig. 9, 10), Curtea de Argeș (L. Bătrîna și A. Bătrîna, CA, 4, 1981, p. 166—167, fig. 14/1—3; idem, CA, 5, 1982, p. 103, pl. VII), Polata-Bîrsești (V. Rădulescu și I. Cămui, CA, 7, 1986, p. 108, fig. 4/1; 6/1—2).

[4] N. Constantinescu și arh. C. Ionescu, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 57—73, fig. 8.

[5] L. Chițescu, CA, 1, 1975, p. 247, fig. 5/1—5.

[6] Cercetări inedite, materialul se păstrează în colecțiile Complexului Muzeal Piatra Neamț. O mențiune la L. Bătrîna și A. Bătrîna, Suceava, 11—12, 1984—1985, p. 148, nota 3.

[7] E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, I, Iași, 1980, p. 24—30, fig. 101—117.

[8] El. Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova (secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1975, p. 15—16.

[9] În anul 1977 la Baia au fost descoperite două cuptoare pentru ars ceramică, datate în prima jumătate a sec. XV. În aceste cuptoare se producea atît ceramică roșie cît și cenușie (în primul cuptor ceramica roșie reprezenta 21,5% din totalul vaselor, iar în cuptorul al doilea proporția era de 70%). Diferența de culoare a vaselor aflate în același cuptor se datora tirajului de aer care atingea sau nu piesele respective, realizarea unei olării arse uniform datorîndu-se atît progresului înregistrat la construirea cuptorului cît și priceperii meșterului olar în dirijarea aerului, cf. E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *op. cit.*, p. 186—187, notele 477 și 478.

SCIVA, tomul 43, nr. 2, București, aprilie—iunie 1992, p. 207—224

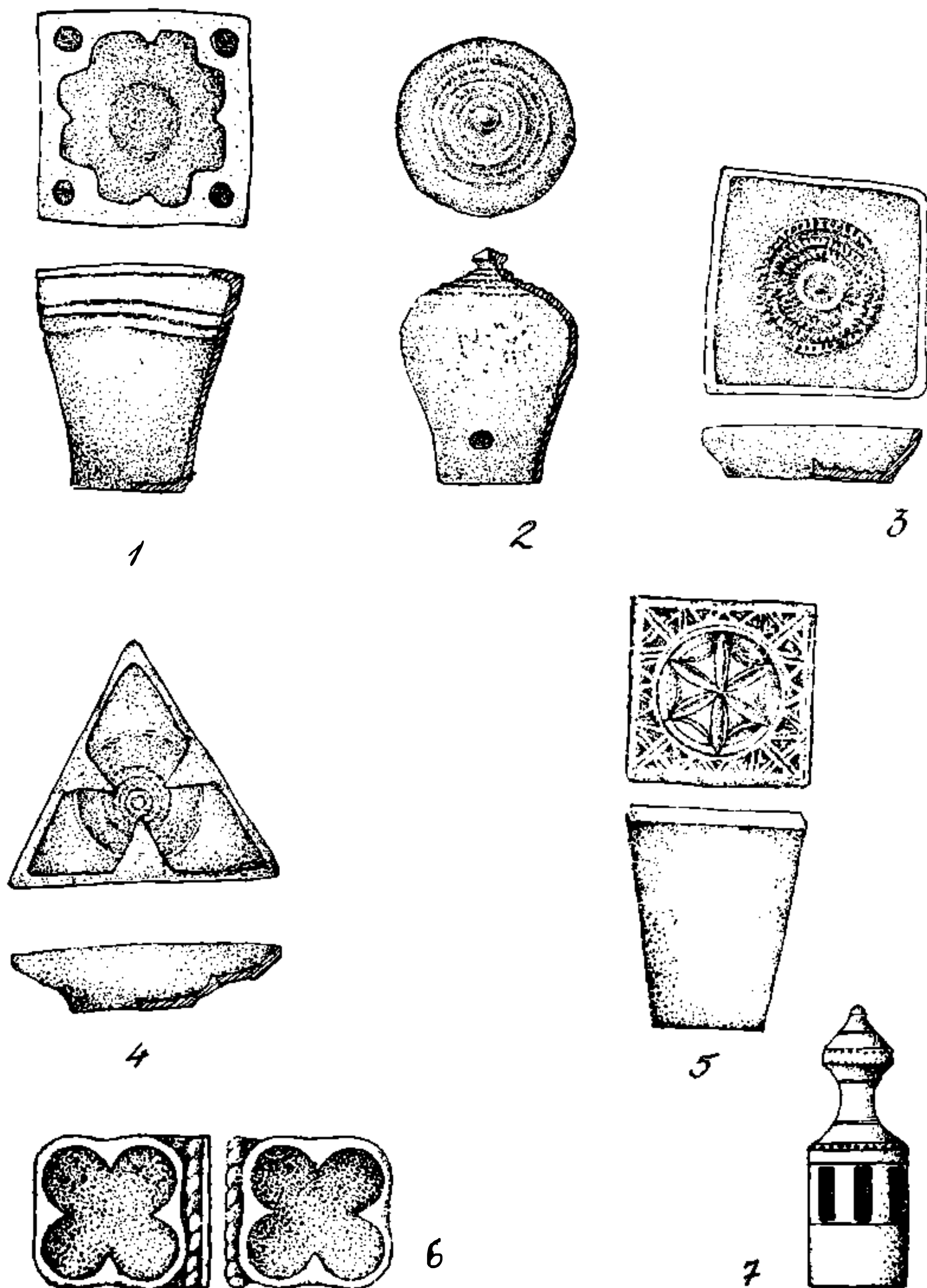

Fig. 1. Cahle descoperite la Baia (1— 4) şi la Orhei (5 — 7).

mare în compoziție, bine frămîntată, omogenă, aspră la pipăit și sînt arse oxidant [10]. De remarcat că o serie de elemente de decor sînt comune celor două categorii ceramice : striurile concentrice, crestăturile, alveolele întîlnindu-se atît în ornamentica vaselor de uz casnic, cît și a cahlelor pateliforme.

Cercetările arheologice nu au dus la descoperirea în Moldova, pînă în prezent, a unor ateliere datînd de la sfîrșitul sec. XIV, despre care să

1.

2.

3

4

Fig. 2. Cahle produse în ateliere orășenești (1—3) și periferice (4).

[10] De remarcat că în Moldova nu au fost descoperite cahle cenușii, așa cum au fost găsite, de exemplu, în cetatea Budei și datate în sec. XIV, vezi I. Holl, BR, 18, 1958, p. 279.

avem certitudinea că produceau ceramică ornamentală, deși se știe că din vremea lui Petru I Mușat încep să se folosească atît cahlele cît și discurile și cărămizile smălțuite în decorarea unor biserici [11].

Analizînd unele detalii de obținere a decorului — lustruirea sau pictarea cu culoare roșie — ajungem la concluzia realizării în același centru de olărie atît a ceramicii de uz comun cît și a cahlelor. Este cazul ceramicii de uz comun și a cahlelor-oală de la Sighișoara, cu decor lustruit, considerate a fi produsele aceluiași centru de olărie care activa la sfîrșitul sec XIII [12], sau a vaselor și cahlelor de la Rîmnicu Vîlcea și Hobaia-Suslănești, cu decor pictat cu vopsea roșie, lucrate într-un centru de olărie de la Curtea de Argeș [13].

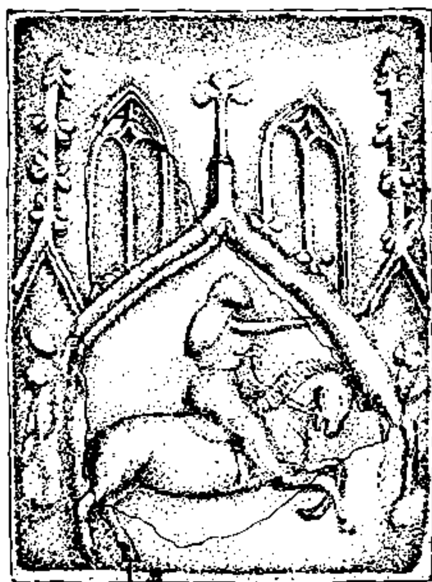

Fig. 3. Cahle produse în ateliere orășenești.

Într-un cuptor de ars oale descoperit la Tîrgoviște, lîngă Biserica Tîrgului și datat în primele decenii ale sec. XV, au fost găsite, alături de diverse tipuri de vase de uz comun, și fragmente de cahle-disc folosite la coronamentul sobei, ceea ce probează faptul că atît vasele de uz comun cît și cahlele erau produse în același atelier [14]. În sprijinul ipotezei elaborării în același atelier a cahlelor și a ceramicii de uz comun vin și rezultatele analizelor efectuate prin activarea cu electroni a unor probe ceramice pre-

[11] C. Nicolescu, *Omagiu lui George Oprescu*, București, f. a., p. 373—394; M. D. Matei, E. I. Emandi, SCIA, 32, 1985, p. 10.

[12] R. Popa și Gh. Baltag, *op. cit.*, p. 47.

[13] El. Busuioc și D. Vîlceanu, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 509.

[14] I. Chicideanu, Valachica, 9, 1977, p. 519, fig. 4/1—3.

levate de la Baia din locuințe și cuptoare, mai cu seamă probele 101, 102, 103, 105 [15].

Ceea ce trebuie deci subliniat este faptul că, în sec. XV aceleași ateliere produceau ceramică de uz casnic, nesmălțuită, cît și smălțuită, ca și diferitele categorii ale ceramicii monumentale. În acest sens pledează atît argumentele privitoare la calitatea pastei, cît și motivele ornamentale comune întîlnite pe vase, cărămizi pavimentare, cahle [16]. O specializare strictă, în sensul existenței unor ateliere care să lucreze numai ceramică de uz casnic și a altora numai pentru ceramica ornamentală, nu credem să fi existat, deoarece o anumită grupă de produse, și anume ceramica monumentală, nu era necesară mereu, în cantități atît de mari, încît să justifice existența unor ateliere speciale. Nimeni nu refăcea ornamentația ceramică a unei biserici periodic, în funcție de noi curente decorative, după cum nimeni nu își reînnoia mereu sobele, după cerințele modei. Un studiu recent, bazat pe cercetări arheologice ca și pe informații de arhivă, referitor la un castel din Polonia, Bolesławiec pe Prosna, a arătat că în perioada gotică durata de funcționare a unei sobe era de circa 45—55 de ani, iar odată cu Renașterea înlocuirea sobelor vechi începe să se producă mai frecvent, la circa 30 de ani [17]. Presupunem că, în cazul orașelor din Moldova, casele și implicit sobele erau refăcute în urma distrugerilor datorate unor calamități naturale, cît și unor incendii sau războaie și că de cele mai multe ori era reconstruit mereu același tip simplu de sobă, după cum o demonstrează situația observată în locuințele de la Suceava, descoperite în zona străzii Curții Domnești [18].

Încă de la sfîrșitul secolului trecut, la Stupca, la circa 20 km de Suceava, au fost descoperite cuptoare în care se ardeau cahle nesmălțuite, identice cu cele găsite în Cetatea de Scaun a Sucevei [19].

Dacă la Suceava descoperirile arheologice nu au permis decît emiterea unor ipoteze în legătură cu prezența în zona „Parc" a unor cuptoare rectangulare de mari dimensiuni, cu două camere, una de ardere a vaselor și a doua pentru foc, în care se puteau arde cahle și conducte pentru canalizare [20], în schimb la Orheiul Vechi [21] și la Iași [22] au fost găsite chiar urmele materiale ale unor ateliere care produceau ceramică monumentală.

[15] E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *op. cit.*, p. 262—263.

[16] Compară în acest sens motivul decorativ întîlnit pe o cărămidă pavimentară (K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895—1904*, București, 1913, p. 66, fig. 46/a), o farfurie (P. V. Batariuc, Suceava, 11—12, 1984—1985, p. 50, fig. 3/5) și pe cahlele cu decor realizat în tehnicile sgraffito și champlevé din componența sobei din „casa domniei" (R. Popa, M. Mărgineanu Cârstoiu, *Mărturii de civilizație medievală românească. O casă a domniei și o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ștefan cel Mare*, București, 1979, fig. 41—43).

[17] M. Zemiga, Acta Archaeologica Lodziensia, 33, 1987, p. 94—95.

[18] P. V. Batariuc, M. Andronic, *Descoperiri arheologice la Suceava — contribuții la cunoașterea topografiei orașului medieval*, în mms.

[19] K. A. Romstorfer, *op. cit.*, p. 77.

[20] M. Nicorescu, SCIV, 16, 1965, 1, p. 103, fig. 5/1—2. S-a emis ipoteza că locuința descoperită pe strada Petru Rareș ar aparține unui meșter olar care lucra pentru nevoile curții domnești, cf. M. D. Matei și E. Emandi, SCIVA, 28, 1977, 4, p. 573—574 și M. D. Matei, *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții (Suceava pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1989, p. 96—97.

[21] D. G. Smirnov, Izvestija, 31, 1956, 4, p. 57—87.

[22] N. N. Pușcașu, V. M. Pușcașu, RMM-MIA, 2, 1983, p. 35. Al. Andronic, E. Neamțu, S. Cheptea, ArhMold, 9, p. 109, 113, 116—117; A. Andronic, *Iașii pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*, Iași, 1986, p. 38—39.

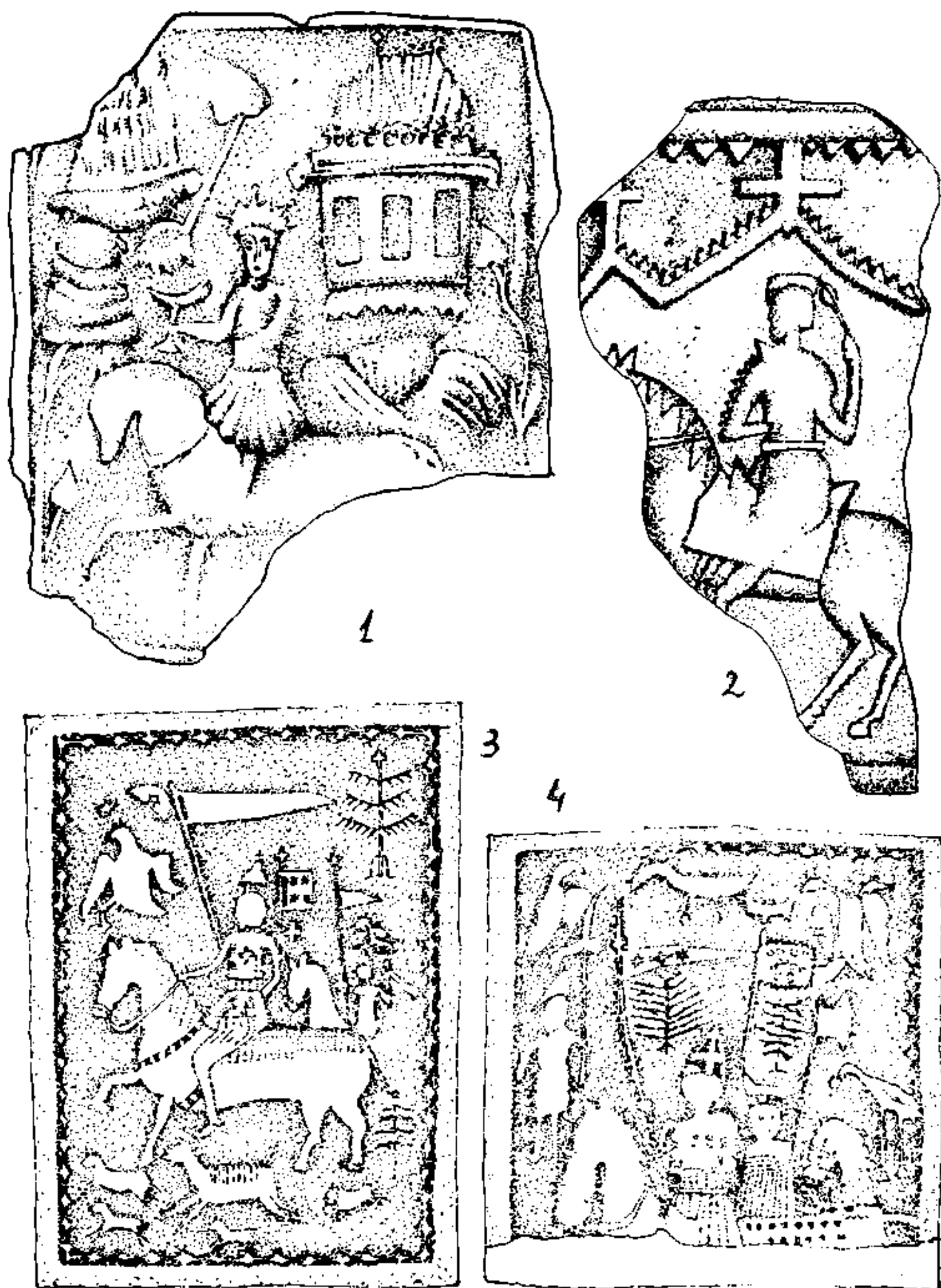

Fig. 4. Cahle produse în ateliere periferice.

La Orheiul Vechi, la circa 150 m est de cetate, a fost descoperit un atelier [23] de mari dimensiuni (8,80 × 8,40 m) cu două etape de funcţionare, datînd din a doua jumătate a sec. XV şi din primele decenii ale celui următor [24]. În atelierul din prima fază de funcţionare lucrau, după aprecierea descoperitorului, un număr de circa 12 oameni, iar în atelierul din faza a doua, opt-zece oameni [25]. În atelierul care funcţiona doar în anotimpul călduros, încetîndu-şi activitatea în luna octombrie [26] şi unde se produceau cahle-oală, pateliforme, cahle de colţ şi coronament ca şi cahle cu decor geometric, au fost descoperite piese în diverse stadii de prelucrare ca şi piese finite [27].

În zona ansamblului mănăstiresc Sfîntul Sava din Iaşi a fost găsită o locuinţă-atelier de mari dimensiuni, cu cel puţin două încăperi, construită din grinzi de lemn acoperite cu lut. Alături se afla o platformă de circa 350 m² special amenajată, unde se găseau grupate cinci cuptoare pentru ars oale. Acest atelier, care şi-a început activitatea în deceniul trei al sec. XV şi va funcţiona pînă în a doua decadă a veacului următor, producea obiecte de serie mare, vase şi cahle (fig. 4/1), iar descoperirea unor crăiţe-tripod şi a unui lingou de plumb probează că aici se lucrau şi obiecte smălţuite [28].

Tot la Iaşi, pe frontul sudic al străzii Costache Negri — peste drum de complexul de la Sfîntul Sava — s-au găsit vestigiile unui cuptor rectangular de mari dimensiuni, prevăzut cu grătar, cuptor în care se ardeau vase smălţuite şi cahle, datînd de la mijlocul sec. XV [29]. Alte şapte cuptoare şi două vetre deschise pentru prăjit plumb au funcţionat în a doua jumătate a sec. XV în aceeaşi zonă, la circa 160 m de cuptorul menţionat mai sus [30]. Şi tot pe strada Costache Negri, pe frontul nordic, peste drum de turnul de intrare în mănăstirea Barboi, a funcţionat în a doua jumătate a sec. XV şi la începutul celui următor un alt cuptor pentru ars oale şi cahle [31]. Faptul că în zona străzii Costache Negri au fost găsite numeroase cuptoare de ars oale indică existenţa aici a unui cartier al olarilor, similar cu cel din Piaţa Unirii [32].

Din analiza tehnicii de lucru, a repertoriului ornamental şi a execuţiei, se poate deduce prezenţa, în sec. XV, a mai multor categorii de ateliere care funcţionau în oraşele din Moldova şi care executau ceramică [33].

O prima grupă de ateliere o formau cele orăşeneşti care lucrau pentru orăşeni înstăriţi şi pentru micii boieri, executînd în marea lor majoritate cahle nesmălţuite, cele mai frecvente, mai ieftine se pare, decît cele smăl-

[23] Lipsa unui sistem de încălzire; vatră, cuptor, sobă, l-au făcut pe descoperitor să sublinieze faptul că aici a funcţionat doar un atelier ceramic, cf. D. G. Smirnov, *op. cit.*, p. 77.

[24] *Ibidem*, p. 75—77.

[25] *Ibidem*, p. 87.

[26] *Ibidem*, p. 77.

[27] *Ibidem*, p. 87, fig. 3, 2.

[28] N. Puşcaşu, V. M. Puşcaşu, *op. cit.*, p. 35—36.

[29] *Ibidem*, p. 36.

[30] *Ibidem*.

[31] *Ibidem*, p. 37.

[32] Al. Andronic, *op. cit.*, p. 38—39.

[33] Ipoteze despre existenţa mai multor categorii de ateliere care produceau cahle în Moldova au fost formulate de M. Ispir, SCIA, seria AP, 29, 1982, p. 16 şi M. D. Matei, *op. cit.*, p. 109.

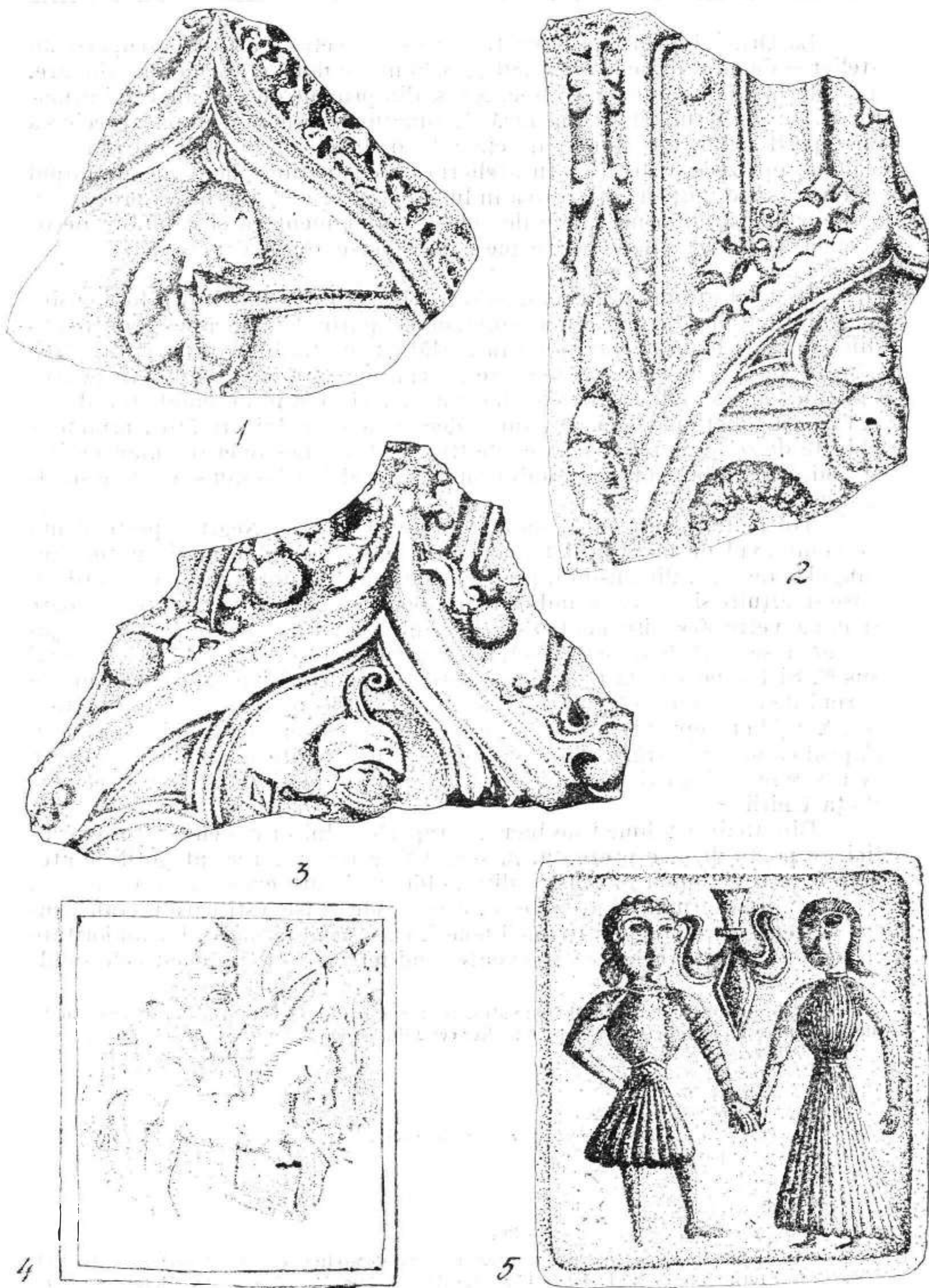

Fig. 5. Cahle produse în atelierul care lucra pentru Domnie (1 — 3,5) şi în ateliere orăşeneşti (4).

ţuite [34]. Execuţia artistică a cahlelor produse în aceste ateliere vădeşte acea „standardizare" a obiectului de serie: detaliile nu sînt evidente (fig. 2/1, 2), trădînd îndelungata folosire a aceluiaşi tipar, ceea ce treptat are ca rezultat pierderea din acurateţea motivului ornamental, iar defectele de imprimare nu mai sînt retuşate (fig. 2/2, 3). În cazul reelaborării unor subiecte sau variante iconografice se renunţă la detalii, amănuntele anatomice şi de costum sînt reduse, tratarea subiectului este simplificată, mişcarea în cele mai multe cazuri este nefirească (fig. 3/1).

Acest tip de atelier a funcţionat în toate oraşele din Moldova, produsele lui fiind descoperite la Baia, în locuinţele L IV şi L V, [35] la curţile domneşti de la Suceava [36], Iaşi, [37] Bacău [38], Vaslui [39], Hîrlău [40], Cotnari [41], în locuinţele unor orăşeni de la Suceava [42], la curţile boiereşti de la Spătăreşti [43] sau Dumeştii Noi [44].

Discutînd despre realizarea artistică a unor cahle găsite la Baia — cele şase piese provenind din L V şi ilustrînd scena odihnei regelui Ladislau din ciclul tematic al legendei sfîntului cu acelaşi nume — cu tot caracterul lor de unicat în coroplastica românească, descoperitorii subliniază stîngăciile de execuţie artistică, „care trădează formaţia modestă, dar laborioasă, dar laborioasă, de artist popular a celui sau a celor ce le-au modelat"[45].

La Suceava, în cadrul atelierelor orăşeneşti, presupunem existenţa unui atelier care executa comenzi pentru domnie şi s-a avansat ipoteză că acest atelier lucra sub directa supraveghere a voievodului însuşi [46], ori pentru mari boieri de felul lui Luca Arbore, Ioan Tăutu, ori Gavril Trotuşan [47], atunci cînd necesităţile o cereau. În rest, produsele sale nu se deosebeau de ale celorlalte ateliere din oraş. Acest atelier este cel care producea creaţii originale de tipul stemei dinastice a Moldovei — varianta cu îngerii pseudo-tenanţi cu faţa rotundă [48] (fig. 6/1) — sau recompunea variante iconografice la vechi teme central-europene, precum Sfîntul Gheorghe omorînd balaurul (fig. 6/2), perechea de îndrăgostiţi (fig. 5/5), cîntăreţul din cimpoi şi dansatorii, Melusina, unele teme fiind preluate şi

[34] Conform informaţiilor păstrate în registrele de socoteli ale Sibiului, preţul unei sobe varia între 2,5—5 florini, iar pentru smălţuire se prevăd separat încă 0,20 florini, cf. H. Fabini, *Sibiul gotic*, Bucureşti, f. a., p. 40 şi nota 196.

[35] L. Bătrîna şi A. Bătrîna, *op. cit.*, p. 147—161, fig. 1—8; idem SCIVA, 41, 1990, 2, p. 165—181, fig. 4, 7—12.

[36] P. V. Batariuc, Suceava, 10, 1983, p. 245—247, pl. 2/1, 2; III/2; IV/5; V/1; M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de Scaun şi Curtea domnească din Suceava*, Bucureşti, 1988, fig. 25, 27.

[37] Al. Andronic, E. Neamţu şi D. Marin, ArhMold, 5, p. 241—246, fig. 47—51.

[38] I. Antonescu, Carpica, 2, 1969, p. 336—338, fig. 11, 12; Al. Artimon, RMM-MIA, 2, 1987, p. 11—12, fig. 11—12.

[39] R. Popescu, RMM-MIA, 1, 1981, fig. 6, 8—15.

[40] Corina Nicolescu, *Arta în epoca lui Ştefan cel Mare*, în volumul *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964, fig. 35, 37, 39.

[41] B. Slătineanu, Revista Fundaţiilor Regale, 5, 1938, nr. 10, p. 108—11, fig. 14—15.

[42] M. D. Matei şi E. Emandi, SCIVA, 28, 1977, 4, p. 568—572, fig. 7/1—2; 8/2; 9/1—2.

[43] L. Bătrîna, O. Monoranu şi A. Bătrîna, CA, 8, 1986, p. 92, 94, fig. 5/1.

[44] M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Bold şi D. Marin, ASU, Iaşi, 1, 1955, 1—2, p. 21—22, fig. 6/1, 3.

[45] L. Bătrîna şi A. Bătrîna, *op. cit.*, p. 179.

[46] Al. Andronic, AIIA, Iaşi, 17, 1980, p. 733.

[47] P. V. Batariuc, *Cahle descoperite în cuprinsul unor curţi boiereşti din judeţul Suceava*, comunicare prezentată la sesiunea Muzeului Moldovei, Iaşi, 10—12 decembrie 1990.

[48] R. Popa, M. Mărgineanu Cârstoiu, *op. cit.*, p. 46, fig. 22.

Fig. 6. Cahle produse în atelierul care lucra pentru Domnie.

produse și de alte categorii de ateliere, orășenești sau periferice, atît fără modificări, cît și remodelate, în variante simplificate (fig. 2/4).

Pentru crearea modelelor acestor cahle într-un singur atelier pledează o serie de trăsături stilistice, aerul comun, de familie, dat de bărbia, nasul și pomeţii proeminenţi, pe care îl regăsim la Sfîntul Gheorghe, la cei doi îndrăgostiţi, la dansatori, la îngerii pseudo-tenanţi din stema Mol-

dovei, la Melusina și chiar la Manticora[49]. De fapt aceleași trăsături stilistice apar și pe unele din discurile ornamentale contemporane, unde intilnim teme decorative identice : Melusina, Manticora, îngerii pseudo-tenanți [50], ceea ce pledează pentru producerea acestei categorii de obiecte în același atelier. De la acest atelier care lucra pentru domnie se răspîndesc motivele și tiparele pentru asemenea cahle în întreaga Moldovă. Este concludent cazul cahlelor cu stema dinastică a Moldovei, variantă utilizată în componența sobei din „casa domniei" [51] de la Suceava, creată în atelierul ce lucra pentru domnie, care a servit drept model pentru cahle cu subiect similar descoperite în mai multe orașe din Moldova, la curțile domnești din Iași [52], Vaslui [53], Bacău [54], Hîrlău [55], Cotnari [56]. Varianta simplificată prezenta tenanții cu fața prelungă, părul lung și drept, iar o serie de amănunte ca lambrechinii, soarele și luna, figurați antropomorf, au dispărut. De remarcat că ambele variante sînt strict contemporane [57], din „deceniul nouă al sec. XV, dar că prototipul se întlnește la Suceava [58] și Iași [59], iar celelalte sînt răspîndite în întreaga Moldovă.

În cazul atelierului care lucra pentru domnie execuția artistică ilustrează meșteri cu o mare măiestrie, atît în ceea ce privește detaliile, care sînt minuțios evidențiate (fig. 5/1—3), chiar prin operații speciale precum modelarea, incizia și excizia, cît și în ceea ce privește cromatica. În cazul preluării unor motive decorative central-europene, cum sînt cele legate de componența „sobei cu cavaleri" de la Buda, sau unele reprezentări hagiografice ori heraldice, se constată intervenții minime, legate de execuția tehnică și mai puțin de motivul decorativ propriu-zis [60].

Unele cahle, cum sînt cele cu decor realizat în tehnicile sgraffito și champlevé (fig. 7/2) ca și cele traforate, impresionează atît prin dimensiuni (52 × 23 cm), tehnica de execuție (fig. 7/1), acuratețea detaliilor, cît și prin varietatea cromatică, pe o singură piesă întîlnindu-se mai multe nuanțe sau culori de smalț, ceea ce contribuie la sporirea efectului decorativ [61]. Asemenea cahle au fost descoperite pînă în prezent numai la Suceava, în complexe legate de domnie : Cetatea de Scaun [62], Curtea Domnească [63], „Casa Domniei" de pe Cîmpul Șanțurilor [64] și sînt un argument în plus pentru existența în acest oraș, principala reședință a voievozilor Moldovei.

[49] *Ibidem*, p. 139 ; P. V. Batariuc, Suceava, 13—14, 1986—1987, p. 152—153.
[50] Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 325, fig. 363, 364, 368—370.
[51] R. Popa, M. Mărgineanu Cârstoiu, *op. cit.*, fig. 22.
[52] Al. Andronic, E. Neamțu și D. Marin, *op. cit.*, fig. 50—51.
[53] Al. Andronic și colab, Acta Moldaviae Meridionalis, 1, 1979, p. 108, fig. 5/1.
[54] I. Antonescu, *op. cit.*, fig. 11/3 ; 12/1, 4 ; Al. Artimon, *op. cit.*, fig. 11/1.
[55] M. Berza, SCIA, 1—2, 1955, fig. 13.
[56] B. Slătineanu, *op. cit.*, fig. 15.
[57] St. S. Gorovei, *Recueil du XI-e Congres International des Sciences Généalogiques et Héraldiques, Liège, 29 mai — 2 juin, 1972*, Braga, 1973, p. 268—269 ; L. Bătrîna, A. Bătrîna, AIIA. Iași, 24, 1987, 1, p. 103.
[58] R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, fig. 22.
[59] Al. Andronic, E. Neamțu și D. Marin, *op. cit.*, fig. 49.
[60] Compară în acest sens cahlele cu cavaleri din palatul regal de la Buda, care au fața traforată (I. Holl, *op. cit.*, fig. 89) cu cahle de la Cetatea de Scaun a Sucevei, cu fața plină și decor în relief (P. V. Batariuc, *op. cit.*, fig. 2/1—3).
[61] R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, fig., 37, 51, 63.
[62] R. Gassauer, BCMI, 28, 1935, fasc. 86, fig. 7.
[63] P. V. Batariuc, Suceava, 10, 1983, p. 251—252.
[64] R. Popa M. Mărgineanu Cârstoiu, *op. cit.*, fig. 36—38.

a unui atelier care lucra în mod special pentru nevoile domnului și ale marilor boieri [65].

1 2

Fig. 7. Cahle produse în atelierul care lucra pentru Domnie.

[65] Recent s-a avansat ipoteza că proprietarul casei datînd din sec. XV, care a fost descoperită pe strada Petru Rareș din Suceava era tocmai meșterul care lucra pentru nevoile domniei, cf. M. D. Matei, *op. cit.*, p. 97.

Presupunem că acest atelier a funcţionat în ultimele două decenii ale sec. XV şi pînă la începutul celui următor, după cum o probează cahlele descoperite la curtea logofătului Gavril Trotuşan de la Părhăuţi [66].

Considerăm produse ale atelierului care lucra pentru domnie cahlele folosite în componenţa sobei din „casa domniei" [67], după cum produse ale aceluiaşi atelier constituie cea mai mare parte a cahlelor găsite la Cetatea de Scaun [68] şi Curtea Domnească [69]. Trebuie însă spus că, la Cetatea de Scaun ca şi la Curtea Domnească, a fost găsită o mare cantitate de cahle care trădează acea impersonalizare a produsului de serie, vădind numeroase imperfecţiuni [70], fiind deci lucrate în ateliere obişnuite, orăşeneşti. Explicaţia prezenţei acestor cahle poate fi legată de nevoia executării într-un timp dat a mai multor sobe. Cererea neobişnuit de mare de cahle a impus necesitatea cumpărării unor piese produse în toate atelierele din oraş, indiferent de calitatea şi execuţia artistică.

O altă categorie de ateliere, mai frecvente, erau cele care executau cahle-oală, pateliforme, triunghiulare, convexe, unele dintre ele decorate cu motive geometrice, des întîlnite în locuinţele orăşenilor de la Baia [71] şi Suceava [72]. Aceleaşi ateliere executau şi unele cahle cu decor figurativ, cu modele mult vehiculate în epocă, în general teme sau variante iconografice create în ateliere orăşeneşti sau în cel care lucra pentru domnie, executate într-o nouă interpretare, mult simplificată, care însă cîştigă în reprezentare prin renunţarea la detalii, prin stilizări şi stîngăcii, degajînd un aer naiv, amintind de arta populară. Este cazul cahlelor cu scena uciderii balaurului de către Sfîntul Gheorghe, descoperite la Suceava în două puncte, unul din zona străzii 6 Noiembrie şi al doilea la Şipot (fig. 2/4), care are ca model cahla similară din componenţa sobei din „casa domniei" (fig. 5/2, 3). O situaţie asemănătoare în cazul cahlelor de la Curtea Domnească de la Vaslui, care ilustrează o vînătoare domnească [73] (fig. 4/3, 4), inspirată de o cahlă de la Dejuţiu (judeţul Covasna) [74]. Din acelaşi tip de ateliere provin şi cahlele cu leul „rampant" de la Iaşi [75] şi Piatra Neamţ [76], avînd ca sursă de inspiraţie leul boemian din stema lui Sigismund de Luxemburg de pe cahlele descoperite în cetatea Buda [77], ca şi cahlele reprezentîndu-l pe

[66] P. V. Batariuc, *Cahle descoperite în cuprinsul unor curţi boiereşti din judeţul Suceava*, comunicare prezentată la sesiunea Muzeului Moldovei, Iaşi, 10—12 decembrie 1990.

[67] R. Popa, M. Mărgineanu Cârstoiu, *op. cit.*, p. 132 se consideră cahlele descoperite în „casa domniei" exemplare mai puţin reuşite, dar imperfecţiunile constată la punerea în operă a pieselor, la montarea lor în carcasa de lut şi nu la realizarea lor artistică.

[68] K. A. Romstorfer, *op. cit.*, pl. V; P. V. Batariuc, Suceava, 13—14, 1986—1987, fig. 2/1—3.

[69] B. Mitrea şi colab., SCIV, 6, 1955, 3—4, fig. 30; P. V. Batariuc, Suceava, 10, 1983, pl. IV/1; V/2.

[70] M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de Scaun şi Curte Domnească din Suceava*, Bucureşti, 1988, fig. 25, 27.

[71] E. Neamţu, V. Neamţu, S. Cheptea, *op. cit.*, p. 128—137, fig. 101—109; *ibidem*, II, Iaşi, 1984, p. 233—239, fig. 102—106.

[72] P. V. Batariuc, M. Andronic, *op. cit.*

[73] R. Popescu, Acta Moldaviae Meridionalis,1,1979, fig. 1, 2.

[74] Benkö E. Ughy I., *Székelykeresztúri kályhacsempék*, Bucureşti, 1984, fig. 17.

[75] N. N. Puşcaşu, V. M. Puşcaşu, *op. cit.*, fig. 14, 15.

[76] E. Neamţu, MemAntiq,1, 1969, p. 234, fig. 4/2.

[77] I. Holl, *op. cit.*, fig. 58.

magul Balthasar oferind mir dintr-un ciboriu [78] (fig. 4/1), ori cele cu Iisus pe cruce [79], produse în atelierul din zona mănăstirii Sfîntul Sava din Iași.

Aceste ateliere, pe care le întîlnim în toate orașele din Moldova [80] și pe care le putem califica drept ateliere periferice sau populare, executau cahle de mare serie, de un farmec naiv, pentru cea mai mare parte a orășenilor ca și pentru nevoile unor săteni înstăriți [81].

O altă categorie o formau atelierele mănăstirești, care lucrau toate obiectele din lut necesare comunității monastice respective : oale, veselă, cahle, cărămizi ornamentale și pavimentare etc.

Din descoperiri făcute la vechea mănăstire a Humorului s-a văzut că aici exista un atelier unde se realiza ceramică smălțuită de foarte bună calitate [82]. S-a observat că obștea monastică se interesa de buna calificare a meșterilor săi [83], care cu probabilitate au lucrat și cahlele necesare unei sobe găsite aici, cahle simple ori decorate cu motive geometrice [84]. Presupunem existența unui atelier de ceramică și la mănăstirea Putna, deși cercetările arheologice nu au dus încă la identificarea lui [85], atelier care producea toate speciile ceramice. Un amănunt pledează în favoarea existenței la Putna a unui atelier ceramic, și anume o anumită culoare de smalț — o nuanță de verde deschis — care se întîlnește, atît pe vesela smălțuită, pe cea smălțuită și decorată în tehnicile sgraffito și champlevé, cît și pe discurile și butonii ornamentali, culoare de smalț care nu se mai întîlnește nicăieri în Moldova [86].

În prima jumătate a sec. XVI se continuă producerea în atelierele orășenești a cahlelor cu decor în relief sau traforate, cu un bogat repertoriu decorativ, după cum o demonstrează descoperirile de la Arbore sau Todirești [87]. Se preferă cahle dreptunghiulare, mari, acoperite cu angobă albă de diverse nuanțe, ca și cahle smălțuite în verde, brun sau roșu drojdie de vin.

În a doua jumătate a sec. XVI apar, sub influență central-europeană, cahlele-tapet cu motive ornamentale preluate de la țesăturile italiene. Cahlele cu decor figurativ se împuținează [88], fiind frecvent folosite, conform gustului vremii, cahlele cu decor vegetal și mai ales geometric [89].

În sec. XVII încep să fie aduse din Polonia așa numitele „cahle polono-lituaniene" [90] decorate cu motive vegetale, dar nelipsind nici reprezentările zoomorfe, acoperite cu smalț policrom, care le individualizează : albastru ultra-marin, albastru ceruleum, verde de peruzea, galben sulf, alb. Motivele decorative de pe „cahlele polono-lituaniene", mai cu seamă

[78] N. N. Pușcașu, V. M. Pușcașu, *op. cit.*, pl. XVI.
[79] *Ibidem*, fig. 24
[80] vezi *supra*, notele 71, 72, 73, 75, 76, 78, 79.
[81] Fragmente de cahle oală au fost descoperite în vatra fostului sat Rusciori, sat dispărut în sec. XVII, plasat lîngă actualul sat Mitocul Dragomirnei. Cercetări inedite ale autorului.
[82] El. Busuioc și P. V. Batariuc, SCIVA, 35, 1984, p. 170—183, fig. 3, 4.
[83] *Ibidem*, p. 176.
[84] El. Busuioc, Suceava, 5, 1978, fig. 2—6.
[85] Gh. I. Cantacuzino, Al. Rădulescu, SCIVA, 25, 1974, 4, p. 527—544.
[86] Material inedit, aflat în colecțiile Muzeului Bucovinei, Suceava.
[87] P. V. Batariuc, *Cahle descoperite în cuprinsul unor curți boierești din județul Suceava*, comunicare prezentată la sesiunea Muzeului Moldovei Iași, 10—12 decembrie 1990.
[88] E. Neamțu, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 309—313, fig. 1.
[89] Al. Andronic, E. Neamțu și D. Marin, *op. cit.*, fig. 52/1—5 ; 53, 56—58.
[90] E. Neamțu, SCIV, 21, 1970, 4, p. 697—703, pl. I.

cele vegetale, au fost preluate de meșterii olari autohtoni, întîlnindu-se numeroase variante prelucrate și simplificate (fig. 8/2, 4) față de originale [91]. Tot acum, în sec. XVII, se continuă producerea cahlelor decorate cu motive heraldice [92], scene din viața de curte [93] (fig. 8/1), povestiri hagiografice [94].

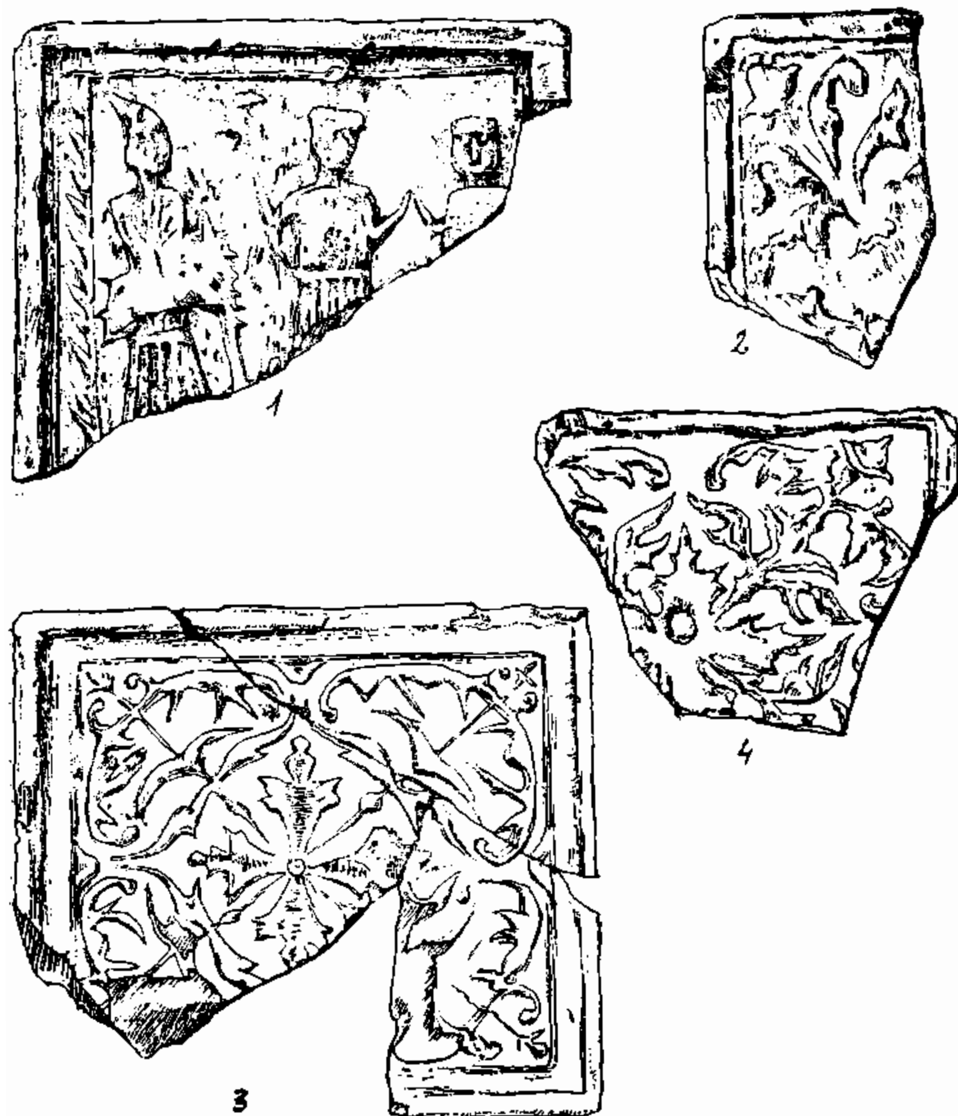

Fig. 8. Cahle din secolul al XVII-lea.

[91] Al. Andronic, E. Neamțu și D. Marin, *op. cit.*, fig. 54—55, 59—60; P. V. Batariuc, Suceava, 8, 1981, p. 112, pl. 2/1—3.

[92] Al. Andronic, *op. cit.*, fig. 50; N. N. Pușcașu, V. M. Pușcașu, *op. cit.*, fig. 36, 38.

[93] R. Gassauer, *op. cit.*, fig. 23.

[94] P. V. Batariuc, Suceava, 6—7, 1979—1980, p. 663—665, fig. 1.

Se cunosc exemplare acoperite cu smalţ verde şi brun, în cele mai dese cazuri aşternut fără un strat de angobă şi mai ales cahle nesmălţuite, cele mai frecvente. În cazul cahlelor nesmălţuite se constată degradarea motivului decorativ, imperfecţiuni şi neglijenţe în execuţie, lipsa finisării. Din punct de vedere tehnic, cahlele se caracterizează printr-un relief plat şi printr-o îndelungată folosire a tiparelor, ceea ce are ca rezultat ştergerea motivului decorativ.

Are de suferit şi calitatea reprezentării, observîndu-se mai ales în cazul cahlelor cu decor figurativ lipsa de măiestrie în execuţia desenului [95] (fig. 8/1), nerespectarea proporţiilor [96], mişcarea nefirească a personajelor. Toate observaţiile de mai sus indică o producţie masivă, de serie mare, calitatea fiind sacrificată în favoarea cantităţii. Cererea de cahle este remarcabilă, concluzie la care ne conduce şi cantitatea deosebit de mare descoperită din această categorie de piese ca şi răspîndirea lor, chiar şi în mediul rural [97].

Presupunem, ca şi pentru sec. XVI, existenţa a două categroii de ateliere: ateliere orăşeneşti, care produceau cahle smălţuite, mai îngrijit lucrate [98], pentru comanditari înstăriţi (domnie, mari boieri) şi ateliere periferice sau populare, care executau marea masă a cahlelor nesmălţuite, cu numeroase imperfecţiuni, destinate clientelei de rînd, recrutată dintre orăşeni şi chiar dintre ţăranii înstăriţi [99].

Altă problemă care se pune este aceea a originii etnice a meşterilor care au creat modelele şi tiparele pentru cahle şi care au executat cahlele descoperite în Moldova.

Studiind numeroasele fragmente de cahle descoperite pe teritoriul comunei Ilişeşti, în zona fostului sat Săsciori pe Costîna, sat dispărut în cursul sec. XVIII, profesorul Rudolf Gassauer emitea ipoteza că locuitorii lui, germani la origine — Săsciori < saşi — erau olari şi lucrau cahle pentru nevoile domniei, drept care au fost scutiţi de diverse obligaţii [100]. De fapt, Gassauer considera întreaga cantitate de cahle descoperită la Suceava şi implicit în Moldova, drept rezultatul muncii coloniştilor germani [101]. Aceste idei au fost combătute de Barbu Slătineanu, care în toate lucrările sale considera cahlele descoperite în ţările române drept un produs al meşterilor autohtoni [102].

De fapt, la stadiul actual al cercetărilor este deosebit de dificil a stabili cu precizie originea etnică a meşterilor şi nu sînt de exclus ambele

[95] *Ibidem.*

[96] R. Gassauer, *op. cit.*, fig. 23.

[97] R. Popovici, MemAntiq, 9—11, 1977—1979, p. 268, fig. 7; idem, *Unele consideraţii asupra aşezării rurale medievale de la Negreşti-Neamţ (sec. XIV—XVII)*, comunicare prezentată la sesiunea Institutului de Arheologic, Iaşi, 28 iunie — 1 iulie 1990.

[98] Al. Andronic, E. Neamţu şi D. Marin, *op. cit.*, fig. 62; N. N. Puşcaşu, V. M. Puşcaşu, *op. cit.*, fig. 37.

[99] Descoperiri inedite, făcute cu ocazia cercetărilor de teren la Todireşti ,,La ziduri'', Ilişeşti ,,La curte'', Liteni ,,Silişte'', Arbore ,,La curte'', Vornicenii Mari ,,Tabla scurtă'', Frătăuţii Vechi ,,La cimitir'', informaţii Mugur Andronic şi Emil I. Emandi, cărora le mulţumim şi pe această cale, pentru ajutorul dat.

[100] R. Gassauer, *Südost-Forschungen*, 1/2, 1941, p. 1—6.

[101] Idem, BCMI, 28, 1935, fasc. 86, p. 151.

[102] B. Slătineanu, BCMI, 30, 1937, 93, p. 135—142.

interpretări, pentru că olari se puteau recruta atît din rîndurile autohtonilor cît și ale coloniștilor.

Dacă ne gîndim că dispoziții canonice interziceau ortodocșilor să practice sculptura figurativă, am fi înclinați să credem că aceștia erau excluși de la producerea cahlelor istoriate. Mai trebuie menționat faptul că cel puțin în sec. XVI, o dată cu Reforma, în orașele săsești din Transilvania se cerea ca ucenicul să fie de origine germană, o altă condiție fiind aceea a apartenenței la una din confesiunile reformate a tînărului[103], ceea ce, firește, îngreuna mult situația moldovenilor plecați să învețe o meserie.

Pe de altă parte, din sec. XVII-lea datează o serie de cahle cu inscripții în limba română, cu caractere chirilice, care probează originea română a meșterilor care le-au creat. Asemenea cahle au fost descoperite în Moldova[104], Țara Românească[105] și Transilvania[106]. Semnificativă în acest sens este cahla de la Tîrgoviște reprezentînd acvila bicefală— emblema cantacuzină— și inscripția: „aceste tipare le-au săpat Drăgoi tîmplar"[107].

De fapt spiritul în care au fost elaborate modelele pentru marea majoritate a cahlelor este spiritul gotic, central european, care se lasă întrevăzut în arhitecturile reprezentate, în costumele inspirate de moda burgundă, în predilecția pentru embleme, proprie Europei apusene, sau pentru animale reale și mai ales pentru cele fantastice și monstruoase, preluate de arta gotică din cea romantică, ba chiar în tratarea unor teme decorative, precum perechea de îndrăgostiți, frecventă în tapiserii, pictură, fildeșuri istoriate.

O serie de teme decorative europene, precum cele din grupa „sobei cu cavaleri", unele motive religioase ca Bunavestire, Madona tronînd sau însemne heraldice, au ajuns în Moldova aduse din zona centrală a continentului, poate în urma unor călătorii întreprinse de tineri moldoveni în Transilvania sau Ungaria pentru a învăța o meserie sau pentru a-și face călătoria de calfă[108] și a obține certificatul necesar promovării ca meșter.

Considerăm că este mai puțin important a se determina cu precizie originea etnică a meșterilor, cît a se stabili locul unde au fost produse cahlele și este incontestabil că ele au fost lucrate la cererea unor comanditari autohtoni, în Moldova, după gustul acestora. Prin interferența a numeroase influențe — bizantine, orientale, occidentale — în Moldova apare și se dezvoltă o artă a lutului, cu caractere specifice, care se individualizează față de produsele europene similare.

[103] Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 264—265.

[104] P. V. Batariuc, *op. cit.*, p. 663—665, fig. 1.

[105] M. Golescu, Buletinul Muzeului Militar Național, 5, 9—10, 1941—1942, p. 53—54, fig. I, II.

[106] B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească și originile ei*, București, 1958, p. 103, fig. 93.

[107] *Ibidem*, fig. 114.

[108] Călătoriile calfelor erau prilej pentru a cunoaște noi tehnici de lucru și noi modele decorative și concludent este un caiet cu desene cu motive ornamentale care a aparținut unui argintar clujean, din sec. XVIII, și care conține schițe după diverse produse de orfevrărie făcute în o serie de orașe din Europa centrală începînd cu secolul XVI, Cf. M. Bunta, Acta MN, 19, 1982, p. 398—399.

ATELIERS POUR LA PRODUCTION DE CARREAUX CÉRAMIQUES DANS LA MOLDAVIE MÉDIÉVALE

RÉSUMÉ

L'article relance la discussion sur le sujet intéressant et généreux des découvertes de carreaux céramiques à poêle produits en Moldavie aux XIVe — XVIe siècle, en essayant de relever l'existence de différences, de séries, d'emprunts. On en conclut qu'il s'agit là d'un art céramique à caractères spécifiques, individualisés par rapport aux produits européens similaires.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Carreaux céramiques à poêle découverts à Baia (1—4) et à Orhei (5—7).
Fig. 2. Carreaux produits dans des ateliers urbains (1—3) et suburbains (4).
Fig. 3. Carreaux produits dans des ateliers urbains.
Fig. 4. Carreaux produits dans des ateliers suburbains.
Fig. 5. Carreaux provenant de l'atelier produisant pour les besoins de la Cour (1—3, 5) et dans d' ateliers urbains (4).
Fig. 6, 7. Carreaux produits dans les ateliers de la Cour.
Fig. 8. Carreaux du XVIIe siècle.

AL XII-LEA CONGRES AL UNIUNII INTERNAȚIONALE DE ȘTIINȚE PRE- ȘI PROTOISTORICE

Sub înaltul patronaj al președintelui Václav Havel, al prim-ministrului slovac Ján Čarnogurský și al ministrului slovac al culturii Ladislav Snopko, în zilele de 1—7 septembrie 1991 s-au desfășurat la Bratislava lucrările celui de-al XII-lea Congres al Uniunii Internaționale de Științe Pre- și Protoistorice (UISPP). Răspunderea pentru pregătirea și conducerea lucrărilor și, deci, președinția congresului i-au fost încredințate, încă de la trecutul congres UISPP de la Mainz (1986), profesorului B. Chropovský, directorul Institutului de Arheologie din Nitra. Organizarea concretă a revenit unui comitet, condus de dr. Juraj Pavúk, care s-a achitat în cele mai bune condiții de misiunea sa. În chip special România datorează acestui comitet faptul că a putut participa cu aproape patruzeci de cercetători *. În adevăr, la solicitarea Institutului de Arheologie din București, Comitetul de organizare a făcut un remarcabil gest de generozitate, hotărînd să suporte taxa de participare și cheltuielile de cazare pentru un număr de douăzeci de români. Grație acestui ajutor colegial România s-a numărat printre țările cele mai bine reprezentate la congresul de la Bratislava și a avut astfel ocazia să-și facă din nou remarcată prezența în arheologia europeană.

Din punctul de vedere al participării, acest congres nu a fost un succes deplin. Raportat la numărul înscrierilor (1020), numărul celor prezenți efectiv la Bratislava (625 participanți din 36 țări) este relativ mic. S-a remarcat slaba participare, de fapt cvasi-absența cercetătorilor din pe atunci încă existenta U.R.S.S. sau din Iugoslavia, aflată în pragul războiului civil. Dacă în aceste cazuri explicația este evidentă, mai greu de înțeles este slaba reprezentare a unei țări bogate și stabile politic cum este Germania. Oricum, în condițiile date, important este faptul că acest congres a avut loc, prin efortul financiar și organizatoric al unei țări care nu este scutită de dificultățile tranziției și prin solidaritatea comunității arheologice internaționale. Și în ciuda faptului că după congresele „concurente" de la Southampton și Mainz această solidaritate a fost greu pusă la încercare. Importante sînt, înainte de toate, cele 535 comunicări prezentate la congres în cadrul a 15 secții delimitate pe criterii cronologice, geografice și tematice: I. Metodologie; II. Metode științifice în arheologie; III. Paleoliticul; IV. Epipaleoliticul și mezoliticul în Europa; V. Neoliticul în Asia Anterioară și în Europa; VI. Neoliticul tîrziu, eneoliticul, epoca bronzului; VII. Epoca bronzului în Europa; VIII. Epoca fierului în Europa; IX. Epoca romană; X. Arheologia și istoria Evului Mediu; XI. Regiunea mediteraneană: arheologie, istorie, economie, ecologie; XII. Popularea Africii, Asiei și Australiei; XIII. Popularea Americii; XIV. Artă și religie; XV. Protecția patrimoniului cultural: arheologia și prezentul.

La rîndul lor, secțiile au fost divizate în subsecții, pe aceleași criterii cronologice, geografice sau tematice. Unele teme au fost dezbătute în cadrul unor colocvii speciale.

Spațiul nu ne permite aici să dăm o listă a comunicărilor susținute de participanții români. Ne vom mulțumi să subliniem o prezență românească mai consistentă în secțiile III, V, VI și, în special, în secțiile VIII (numeroase contribuții dedicate Daciei preromane) și IX. Mai trebuie notat că, la invitația Comitetului de Organizare, lucrările secțiilor VIII și IX au fost conduse de M. Babeș și, respectiv, I. Ioniță.

În sălile Universității Tehnice Slovace, unde s-au desfășurat lucrările congresului, a fost organizată o bogată expoziție de cărți de specialitate, prezentate de diferite edituri și insti-

* La Congresul UISPP de la Bratislava au participat următorii specialiști din România: A. Vulpe, Maria Comșa, E. Comșa, Corneliu N. Mateescu, M. Cârciumaru, M. Șimon, M. Babeș, G. Trohani, V. Nițulescu, Alexandra Comșa (București), M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor, Silvia Teodor, Al. Andronic, V. Mihăilescu-Bîrliba, I. Ioniță, S. Sanie, V. Spinei, V. Chirica, D. Monah, D. Marin, A. László, N. Ursulescu, M. Alexianu, N. Zugravu (Iași), I. H. Crișan, Gh. Lazarovici, Zoia Kalmar (Cluj-Napoca), H. Ciugudean (Alba Iulia), Fl. Medeleț (Timișoara), I. Nemeti (Carei), M. Brudiu (Galați), R. Alaiba (Vaslui), G. Simion (Tulcea), P. Hașotti, V. Lungu și T. Chera (Constanța).

S C I V A, tomul 43, nr. 2, București, aprilie — iunie 1992, p. 225—226.

luţii ştiinţifice din Europa. Din păcate, exceptînd publicaţiile ieşene aduse de dl. V. Chirica, ţara noastră nu a fost prezentă în această expoziţie.

Tot cu ocazia congresului, gazdele au organizat mai multe expoziţii speciale, de mare interes pentru participanţi, şi anume: *Tumulii în Slovacia* (la Muzeul Naţional Slovac), *Germanii în Slovacia* (la Muzeul arheologic al Muzeului Naţional Slovac) şi *Celţii la Dunărea Mijlocie* (la cetatea-muzeu Devín). Congresiştii au avut de asemenea prilejul să viziteze expoziţia permanentă a Hrad-ului din Bratislava, care cuprinde între altele o excepţională colecţie de tezaure din preistorie pînă în Evul Mediu. Lăsînd de o parte excursiile de cinci zile ce au precedat congresul şi care, oricum, erau inaccesibile ca preţ pentru mulţi, merită amintită aici excursia de o zi oferită tuturor participanţilor la congres. În funcţie de interesul ştiinţific particular, ei au putut opta pentru unul dintre cele nouă itinerarii planificate. Au fost vizitate cele mai importante staţiuni arheologice dintr-o zonă destul de largă din jurul Bratislavei, între care Dolní Věstonice, Piešťany, Smolenice, Pohansko, Dúbravka, Devín, Rusovce (Gerulata), Nitra, Mikulčice şi Nové Vozokany. În mai multe din aceste puncte săpăturile erau în curs sau erau astfel pregătite pentru ca vizitatorii să capete o imagine clară a siturilor şi a inventarului lor arheologic. Trebuie aici subliniată organizarea şi dotarea acestor şantiere, care pentru Ceho-Slovacia este ceva obişnuit, dar care pentru vizitatorii români apărea ca un deziderat încă îndepărtat.

Congresul de la Bratislava a prilejuit, totodată, şi desfăşurarea mai multor reuniuni ale organelor conducătoare ale UISPP: Consiliul Permanent (format din 270 membri din peste o sută de ţări) şi Comitetul Executiv (alcătuit din 15 membri). Componenţa celor două organe a fost reînoită prin alegeri. De menţionat, în ceea ce priveşte România, în primul rînd alegerea d-lui A. Vulpe ca membru al Comitetului Executiv. De asemenea, în locul d-nei Maria Comşa şi al d-lui prof. M. Petrescu-Dîmboviţa, care au trecut în rîndul membrilor onorifici, în Consiliul Permanent au fost aleşi din partea României d-nii Dan Gh. Teodor şi M. Babeş. Între alte probleme, Consiliul Permanent a avut a decide asupra locului de desfăşurare a viitorului congres al UISPP. Concurînd alături de Italia şi Israel, şansele ţării noastre erau desigur mici, încă de la început. A întrunit majoritatea sufragiilor Italia, astfel că cel de-al XIII-lea Congres al UISPP va avea loc în 1996 la Bologna. În calitate de preşedinte al UISPP pentru următorii cinci ani şi al viitorului congres a fost ales reprezentantul acestei ţări, prof. Radmili. În funcţia, extrem de importantă, de secretar general al UISPP a fost realés prof. Jacques Nenquin, de la Universitatea din Gand.

Congresul de la Bratislava, primul care a avut loc după prăbuşirea regimurilor totalitare din centrul şi estul Europei şi după sfîrşitul războiului rece, este un prilej dătător de speranţă. Nu mai puţin, el trebuie să fie pentru arheologia românească ocazia unei considerări lucide a handicapului pe care îl are de recuperat. Să sperăm că dificultăţile materiale, previzibile pentru încă o perioadă de timp, vor putea fi compensate prin tenacitate şi seriozitate, prin efortul de modernizare a cercetării şi, nu în ultimul rînd, prin ajutorul pe care colegii din ţări cu mare prestigiu în domeniul arheologiei îl oferă cu generozitate.

M. B.

|MIHAI SIMON|

(1954—1992)

La 10 februarie 1992 a dispărut fulgerător colegul nostru Mihai Simon. Cu cîteva zile înainte tocmai împlinise 38 de ani.

Născut la 1 februarie 1954 la Vulcan (jud. Hunedoara), Mihai Simon și-a făcut școala primară și secundară la Petroșani. Studiile universitare urmate la Facultatea de Istorie a Universității din București (1975—1979) au coincis cu anii de ucenicie pe tărîmul arheologiei, petrecuți mai ales pe șantierele de la Miercurea Ciuc și Ostrovul Corbului (jud. Mehedinți) conduse de dr. Petre Roman. Absolvind în mod strălucit facultatea cu o teză de licență consacrată „Eneoliticului dezvoltat din zona carpato-balcanică", Mihai Simon și-a efectuat stagiatura ca profesor la o școală din București, apoi ca muzeograf la Muzeul Județean din Miercurea Ciuc. Calitățile sale l-ar fi impus încă de la absolvire Institutului de Arheologie, însă barierele legislative de atunci erau de netrecut, astfel că abia în 1984 Mihai Simon a avut posibilitatea să se prezinte la concurs și să fie angajat ca arheolog stagiar la institutul nostru. Venea cu o experiență deja remarcabilă pentru tinerețea sa : pe lîngă șantierul de la Ostrovul Corbului, unde a continuat să lucreze în perioada de stagiatură (1981—1983), mai efectuase săpături la Șeinoiu, jud. Călărași (1979—1981) și participase și la alte șantiere arheologice. Glasul său începuse deja să se facă ascultat la sesiunile de comunicări de specialitate.

Începînd din 1984 ca arheolog stagiar (cercetător din 1991, în urma unui concurs) la Institutul de Arheologie, Mihai Simon a întreprins săpături în așezările gumelnițene de la Șeinoiu (1984) și Măriuța, jud. Călărași (1984—1989), a colaborat la cercetările de la Grădiștea Coslogeni, jud. Călărași (1986—1987), ocupîndu-se îndeosebi de orizontul Boian I (Bolintineanu), și a participat și la alte săpături : Valea Mare— Oltenița, Budești (jud. Călărași), Greaca (jud. Giurgiu).

S C I V A, tomul 43, nr. 2, București, aprilie—iunie, 1992, p. 227—231

Intensa activitate de teren a fost dublată de o muncă de documentare plină de acribie. El, care mînuia măiestru nu numai şpaclul, ci şi instrumentele de desenat, într-o asemenea măsură încît, în planşele prezentate ca ilustraţie, la numeroasele comunicări susţinute la institut şi aiurea (de la Bucureşti la Călăraşi şi pînă la Bratislava, unde a participat în 1991 la Congresul de ştiinţe pre- şi protoistorice) sau în revistele în care şi-a publicat studiile, obiectul arheologic prindea viaţă — triumfa, aş putea spune; el, care, în iubirea-i pătimaşă, simţea mereu chemarea terenului — n-a avut niciodată vacanţe sau concedii, ci numai campanii — , el a fost dintre aceia care, studiind obiectul, căutau să afle cît mai multe despre oamenii care îl vor fi mînuit. De aceea nimic din ştiinţele omului nu putea să-i fie străin : de la arheologie la antropologie, de la istorie la sociologie, de la istoria religiilor la etnologie. Lucrările sale — o foarte mică parte din ceea ce avea pregătit să ne dăruiască — stau chezăşie pentru varietatea preocupărilor lui Mihai Simon.

Astfel, încă din articolul scris în timpul anilor de studiu cu privire la faza Hîrşova a culturii Gumelniţa, Mihai Simon a argumentat pe baza observaţiilor din aşezări din Muntenia, Dobrogea şi Bulgaria că nivelul stabilit în *tell*-ul neo-eneolitic de la Hîrşova între ultima fază Boian (V) şi primul nivel Gumelniţa (I) aparţine culturii Gumelniţa. Tot culturii Gumelniţa, ca o variantă „pontică" a acesteia, îi va atribui Mihai Simon ulterior şi aspectul cultural Varna, definit de Henrietta Todorova. O altă contribuţie propune ca originea aspectului cultural Stoicani-Aldeni să fie pusă pe seama „contactului dintre comunităţile Gumelniţa A_1 şi Precucuteni III, rezultînd un aspect de sinteză al cărui început se poate plasa la mijlocul fazei Gumelniţa A_1". Acelaşi interes pentru cronologie şi sincronisme îl vădeşte Mihai Simon şi în studiul închinat aşezării Sălcuţa de pe Ostrovul Corbului, care „prin cele două etape ale sale, completează evoluţia culturii Sălcuţa, făcînd nemijlocit legătura cu Sălcuţa IV — Herculane — Cheile Turzii".

Alte studii, rămase, din nefericire, sub o formă preliminară, sînt consacrate aspectelor de rit şi ritual şi simbolisticii culturilor neo-eneolitice. Un amplu studiu dedicat motivisticii ornamentale în aria culturii Gumelniţa — adevărată lucrare de maturitate a lui Mihai Simon — a rămas pe masa sa de lucru, ca, de altfel, şi un imens material documentar ce urma într-o bună zi să se constituie într-un repertoriu arheologic al judeţului Călăraşi, ca şi lucrarea de doctorat *in nuce*, ca şi eşafodajul monografiei cercetărilor de la Şeinoiu şi Măriuţa, ca şi schiţa unui amplu codice standardizat al formelor de vase preistorice, ca şi multe altele . . .

Ştiu de toate acestea nu numai din comunicările ştiinţifice ale mult prea de timpuriu dispărutului iubit prieten. Ştiu mai ales din discuţiile pe care le purta mereu cu noi, cei care l-am îndrăgit şi apreciat. El privea mereu în viitor şi ne împărtăşea toate gîndurile sale. Fire deschisă şi veselă, el era bunătatea întruchipată — în primul rînd pentru soţia sa, distinsă cercetătoare în domeniul chimiei, şi cele două fiice, eleve, dar şi pentru toţi ceilalţi din jur.

Nimeni, niciodată, nu a bătut la uşa cabinetului său de lucru fără ca ea să nu i se fi deschis. Doar soarta nedreaptă a vrut ca acum să nu mai răspundă acolo nimeni.

ALEXANDRU AVRAM

BIBLIOGRAFIE

1. *Cu privire la noțiunea de „faza Hîrșova" a culturii Gumelnița*, SCIVA, 30, 1979, 3, p. 359—365.
2. *Cu privire la relația dintre „cultura" Varna și cultura Gumelnița*, SCIVA, 34, 1983, 4, p. 305—319.
3. *Unele probleme ale aspectului cultural Stoicani-Aldeni*, SCIVA, 37, 1986, 1, p. 5—28.
4. *Un fenomen de unitate în ceramica geto-dacică: originea și evoluția ceștilor cu două toarte*, Symposia Thracologica, 5, 1987, p. 130.
5. *Reprezentarea simbolică a piciorului uman în aria culturii Gumelnița*, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, 3—4, 1987, p. 29—34 (în colaborare cu Done Șerbănescu).
6. *Așezarea sălcuțeană de la Ostrovul Corbului, jud. Mehedinți*, SCIVA, 40, 1989, 2, p. 107—145.
7. *Înmormîntări rituale de cîini din așezarea daco-romană de la Ostrovul Corbului*, Symposia Thracologica, 7, 1989, p. 405—406.
8. *Despre trei topoare de piatră din epoca bronzului*, Symposia Thracologica, 8, 1990, p. 105—106 (în colaborare cu Mircea Munteanu).
9. *Importurile Stoicani-Aldeni din așezarea gumelnițeană de la Măriuța, jud. Călărași*, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, 5—6, 1992 (sub tipar).

H. L. DIBBLE, A. MONTET-WHITE (sub red.), *Upper Pleistocene Prehistory of Western Eurasia*, University Museum Monogragh 54 — University Museum Symposium Series, vol. I, University of Pensylvania, Philadelphia, 1988, 462 p., 195 fig.

Abordarea problematicii diverse și complexe a paleoliticului în deceniile postbelice a fost marcată de inițierea proiectelor cercetării interdisiciplinare: în același timp, introducerea statisticilor în studiul inventarelor litice și-a adus contribuția la dezvoltarea unor căi foarte diferite de înțelegere a lumii paleolitice. Creditul promovării acestor schimbări a revenit unor personalități ale științei arheologice, precum F. Bordes, A. Leroi-Gourhan, H. Movius ș.a., șefii marilor șantiere ale timpului, pe care s-au format noi generații de preistoricieni.

Larga proliferare a săpăturilor, atît în aria franco-cantabrică, Europa Centrală și de Est, cît și în bazinul Mediteranei orientale a adus la lumină date variate, abundente și valoroase, colectate sistematic. Metodologia și tehnicile cercetării moderne aplicate curent au deschis perspective noi în rezolvarea problemelor specifice. Nu este însă mai puțin adevărat că s-a conturat necesitatea vehiculării prompte a informațiilor legate de cercetările efectuate în diferite arii geografice, dezbaterea și înțelegerea modelelor interpretative adoptate. Pe această linie se înscrie editarea volumului prezentat acum, urmarea organizării, în ianuarie 1987, sub ausipciile Muzeului Universității Pennsylvania, Philadelphia, a simpozionului cu tema: „Preistoria pleistocenului superior al Eurasiei vestice". El a reunit specialiști consacrați și tineri cercetători din 9 țări (America de Nord și Europa) propunîndu-și drept obiectiv fundamental examinarea diversității datelor, metodologiilor și modelelor interpretative impuse de recentele cercetări asupra paleoliticului mijlociu și superior.

Cele 28 articole și studii (= comunicări) din sumarul volumului sînt grupate în trei părți. Prima se deschide cu lucrarea lui L. G. Freeman et al., care se referă la săpăturile întreprinse în așezarea cantabrică magdalenian-timpurie de peșteră El Juyo (p. 3—39); urmează discuția lui L. G. Straus asupra rezultatelor obținute în Abri Dufaure — Pirineii francezi (p. 41—59). Siturile paleoliticului superior în aer liber (grupul Neuvic — Solvieux) fac obiectul atenției lui J. R. Sackett (p. 61—84). De analiza inventarelor litice din peșterile și adăposturile de pe teritoriul localității La Chaise de Vouthon se ocupă A. Debénath (p. 85—92). Cercetările lui M. Otte în peștera Sclayn (Belgia) furnizează un exemplu de ocupație musteriană a unui peisaj de platou din nordul Europei (p. 95—124). M. Lanzinger și M. Cremaschi au investigat una din puținele așezări aurignaciene în aer liber din Alpii Dolomitici (Italia) obținînd date importante despre tehnologia litică (silex) corelate cu elemente de strategia aprovizionării cu materie primă (p. 125—139). V. Gábori-Csánk face cunoscute rezultatele săpăturilor într-un punct (Budapesta — Farkasrét) unde se exploata silexul pe parcursul paleoliticului mijlociu (p. 141—143).

Partea a doua include lucrări legate de problematica paleoliticului mijlociu; ea debutează cu discuția lui H. Laville asupra cronostratigrafiei așezărilor din regiunea Périgord, ca și a relațiilor dintre sedimentele terestre, marine și seriile de date absolute recent publicate (p. 147—160). Urmează alte patru studii (N. Rolland, H. L. Dibble, A. J. Jelinek, S. Beyries) despre aspectele variabilității inventarelor litice în musterianul de pe teritoriul francez; ele aruncă noi lumini asupra unor probleme aflate în discuție de mulți ani și demonstrează o dată în plus conexiunea organică a factorilor tehnologic, tipologic și funcțional. Tot aici se atinge o altă chestiune importantă, cea a naturii comportamentului neandertalienilor în comparație cu Homo sapiens fossilis (p. 161 — 223). Ph. G. Chase și H. Müller-Beck se referă în lucrările lor la aspectele paleoeconomici (vînătoare/colectare de cadavre animale) și ecosistemul paleoliticului mijlociu în bazinul superior al Dunării (p. 225—254). M. F. Baumler procedează la examinarea detaliată a secvențelor procesului tehnologic de reducerea nucleului pe baza materialelor din așezarea de la Zobište — Iugoslavia (p. 255—274) iar A. E. Marks discută diversele aspecte ale comportamentelor tehnologice în musterianul și paleoliticul superior din regiunea Negev, Israel (p. 275—285). Noile descoperiri și datele cronologiei absolute din siturile Asiei Centrale „sovietice" fac obiectul

articolelor semnate de M. Gábori şi R. S. Davis (p. 287—301).

Partea a treia (paleolitic superior) se deschide cu tentativa de integrare a datelor climatice din Franţa şi Grecia pe durata ultimei perioade glaciare, datorată lui W. R. Farranda (p. 305—319). J. F. Simek şi L. M. Snyder studiază diversitatea inventarelor faunistice în siturile périgoridiene, modulele prezentate avînd implicaţii generale (p. 321—332). Alte două lucrări se ocupă de modelele analizei utilajului litic (C. R. Ferring: variabilitatea industriei litice în Levant, p. 333—348; A. Montet-White: un model al gestiunii materiei prime în aşezările din Europa Centrală, p. 361—373). J. Kozlowski abordează, dintr-o perspectivă interregională, una dintre problemele majore ale paleoliticului european, respectiv continuitatea şi cezura între musterian şi paleoliticul superior din centrul continentului nostru (p. 349—360). Colectivele de cercetare europene au stabilit şi desfăşurat programe pe termen lung, direcţionate pe elucidarea formelor particulare de adaptare a comunităţilor umane din pleistocenul tîrziu într-o arie geografică dată; studiul lui G. Bosinski privind bazinul Rinului exemplifică elocvent rezultatele pe care această manieră de abordare le poate furniza (p. 375—386). Metodele statistice aplicate inventarelor siturilor din paleoliticul superior au fost dominate mult timp de cercetările din sud-vestul Franţei. La preeminenţa acestei regiuni în investigaţiile asupra paleoiticului, încă manifestă, au contribuit hotărîtor datele foarte numeroase, întregistrate detaliat. Unele articole vizează reevaluarea statisticilor întocmite pentru zona Périgord; J.-Ch Rigaud oferă interpretarea revizuită a locuirii gravettiene aici (p.387—396) iar M. Lenoir discută sedimentologia şi variabilitatea tehno-tipologică a etapei magdaleniene timpurii în regiunea Gironde (p. 397—410). D. de Sonneville-Bordes se referă la ariile culturale în paleoliticul superior, avînd ca punct de plecare cazul sud-vestului Franţei (p. 411—412). J. R. Sackett subliniază unele aspecte ale diversităţii culturilor paleoliticului superior, în legătură cu ceea ce el numeşte „punctul de vedere Périgord-centric" (p. 413—426). De altfel, datele compatibile şi disonanţele Périgord/Europa Nordică şi Centrală au stat curent în atenţia participanţilor; aşa cum au reliefat însă M. Otte, G. Bosinski şi J. Kozlowski în lucrările şi intervenţiile lor, preistoria europeană a pleistocenului superior trebuie să fie abordată la scara întregului continent.

Foarte utilă se dovedeşte includerea la finalul fiecărei lucrări a discuţiilor purtate pe marginea ei, ce aduc puncte de vedere noi şi clarificări. Volumul este completat cu o bogată ilustraţie şi bibliografie (aproape 780 titluri) privind aspectele tratate în studiile publicate. Nu în ultimul rînd amintim condiţiile grafice excepţionale în care s-au tipărit actele simpozionului de la Philadelphia, care devin, prin înalta lor ţinută ştiinţifică, un punct de referinţă între sursele informaţionale asupra paleoliticului mijlociu şi superior european.

Corneliu Beldiman

L. GEREVICH (sub red.), *Towns in medieval Hungary*, Akademiai Kiadó, Budapesta 1990, 151 p., 89 figuri

Apărut recent la Budapesta, volumul conţine cinci studii semnate de specialişti consacraţi, dedicate problemelor începuturilor urbanizării şi dezvoltării urbane în Ungaria medievală.

D. Gabler, E. Szönyi şi P. Tomka, ocupîndu-se de *Aşezarea istorică a Györului (Arrabona) în perioada Imperiului roman şi în Evul Mediu*, îşi structurează studiul în şase părţi: 1) Arrabona în timpul cuceririi romane, în care scot în evidenţă elementul celtic de dinainte de cucerirea romană; 2) Arrabona în primul secol, cu accent pe organizarea militară a aşezării create de romani; 3) Arrabona în prima jumătate a sec. II, în care se insistă asupra fortificaţiilor şi unităţilor militare staţionate aici: 4) Arrabona de la războaiele marcomanice pînă în sec. IV unde se încearcă identificarea construcţiilor antice în funcţie de topografia oraşului de azi; 5) Arrabona în perioada tîrzie a Imperiului roman, care se referă la construcţiile din vremea lui Constantin şi la decăderea aşezării în vremea migraţiilor, în special în epoca avară; 6) Györ în evul mediu, care cuprinde reînceputul vieţii urbane în sec. X în formulă maghiară şi implicaţiile arhitecturale şi spirituale ale ordinelor monahale ale benedictinilor şi mai tîrziu al franciscanilor, ce s-au stabilit aici pînă în sec. XIII.

Studiul se bazează atît pe izvoare scrise antice şi medievale, dar mai ales pe săpăturile arheologice începute în anul 1955 şi care au continuat, cu mici întreruperi, pînă în deceniul trecut.

L. Gerevich, coordonatorul volumului, şi-a ales ca subiect: *Ridicarea oraşelor din Ungaria de-a lungul Dunării*. Transdanubia a fost a

articolelor semnate de M. Gábori şi R. S. Davis (p. 287—301).

Partea a treia (paleolitic superior) se deschide cu tentativa de integrare a datelor climatice din Franţa şi Grecia pe durata ultimei perioade glaciare, datorată lui W. R. Farranda (p. 305—319). J. F. Simek şi L. M. Snyder studiază diversitatea inventarelor faunistice în siturile périgoridiene, modulele prezentate avînd implicaţii generale (p. 321—332). Alte două lucrări se ocupă de modelele analizei utilajului litic (C. R. Ferring: variabilitatea industriei litice în Levant, p. 333—348; A. Montet-White: un model al gestiunii materiei prime în aşezările din Europa Centrală, p. 361—373). J. Kozlowski abordează, dintr-o perspectivă interregională, una dintre problemele majore ale paleoliticului european, respectiv continuitatea şi cezura între musterian şi paleoliticul superior din centrul continentului nostru (p. 349—360). Colectivele de cercetare europene au stabilit şi desfăşurat programe pe termen lung, direcţionate pe elucidarea formelor particulare de adaptare a comunităţilor umane din pleistocenul tîrziu într-o arie geografică dată; studiul lui G. Bosinski privind bazinul Rinului exemplifică elocvent rezultatele pe care această manieră de abordare le poate furniza (p. 375—386). Metodele statistice aplicate inventarelor siturilor din paleoliticul superior au fost dominate mult timp de cercetările din sud-vestul Franţei. La preeminenţa acestei regiuni în investigaţiile asupra paleoiticului, încă manifestă, au contribuit hotărîtor datele foarte numeroase, întregistrate detaliat. Unele articole vizează reevaluarea statisticilor intocmite pentru zona Périgord; J.—Ch Rigaud oferă interpretarea revizuită a locuirii gravettiene aici (p.387—396) iar M. Lenoir discută sedimentologia şi variabilitatea tehno-tipologică a etapei magdaleniene timpurii în regiunea Gironde (p. 397—410). D. de Sonneville-Bordes se referă la ariile culturale în paleoliticul superior, avînd ca punct de plecare cazul sud-vestului Franţei (p. 411—412). J. R. Sackett subliniază unele aspecte ale diversităţii culturilor paleoliticului superior, in legătură cu ceea ce el numeşte „punctul de vedere Périgord-centric'' (p. 413—426). De altfel, datele compatibile şi disonanţele Périgord/Europa Nordică şi Centrală au stat curent în atenţia participanţilor; aşa cum au reliefat însă M. Otte, G. Bosinski şi J. Kozlowski în lucrările şi intervenţiile lor, preistoria europeană a pleistocenului superior trebuie să fie abordată la scara întregului continent.

Foarte utilă se dovedeşte includerea la finalul fiecărei lucrări a discuţiilor purtate pe marginea ei, ce aduc puncte de vedere noi şi clarificări. Volumul este completat cu o bogată ilustraţie şi bibliografie (aproape 780 titluri) privind aspectele tratate în studiile publicate. Nu în ultimul rînd amintim condiţiile grafice excepţionale în care s-au tipărit actele simpozionului de la Philadelphia, care devin, prin înalta lor ţinută ştiinţifică, un punct de referinţă între sursele informaţionale asupra paleoliticului mijlociu şi superior european.

Corneliu Beldiman

L. GEREVICH (sub red.), *Towns in medieval Hungary*, Akademiai Kiadó, Budapesta 1990, 151 p., 89 figuri

Apărut recent la Budapesta, volumul conţine cinci studii semnate de specialişti consacraţi, dedicate problemelor începuturilor urbanizării şi dezvoltării urbane în Ungaria medievală.

D. Gabler, E. Szönyi şi P. Tomka, ocupîndu-se de *Aşezarea istorică a Györului (Arrabona) în perioada Imperiului roman şi în Evul Mediu*, îşi structurează studiul în şase părţi: 1) Arrabona în timpul cuceririi romane, în care scot în evidenţă elementul celtic de dinainte de cucerirea romană; 2) Arrabona în primul secol, cu accent pe organizarea militară a aşezării create de romani; 3) Arrabona în prima jumătate a sec. II, în care se insistă asupra fortificaţiilor şi unităţilor militare staţionate aici: 4) Arrabona de la războaiele marcomanice pînă în sec. IV unde se încearcă identificarea construcţiilor antice în funcţie de topografia oraşului de azi; 5) Arrabona în perioada tîrzie a Imperiului roman, care se referă la construcţiile din vremea lui Constantin şi la decăderea aşezării în vremea migraţiilor, în special în epoca avară; 6) Györ în evul mediu, care cuprinde reînceputul vieţii urbane în sec. X în formulă maghiară şi implicaţiile arhitecturale şi spirituale ale ordinelor monahale ale benedictinilor şi mai tîrziu al franciscanilor, ce s-au stabilit aici pînă în sec. XIII.

Studiul se bazează atît pe izvoare scrise antice şi medievale, dar mai ales pe săpăturile arheologice începute în anul 1955 şi care au continuat, cu mici întreruperi, pînă în deceniul trecut.

L. Gerevich, coordonatorul volumului, şi-a ales ca subiect: *Ridicarea oraşelor din Ungaria de-a lungul Dunării*. Transdanubia a fost a

nceputul statului medieval maghiar regiunea cea mai dezvoltată și este de presupus, autorul o afirmă chiar ca fiind un fapt indiscutabil, că urbanizarea a fost propagată pornind din această zonă. Prima capitală și principala așezare medievală cu trăsături urbane a apărut pe malul drept al Dunării în cea mai fortificată parte a anticului limes roman.

Acționind dintotdeauna pe arterele ce uneau apusul cu răsăritul, de-a lungul Dunării au apărut orașe în punctele cheie, la vaduri și la intersecțiile drumurilor. Bratislava (Pozsony), Györ, Visegrad, Vác, Esztergom și Buda sînt orașe ce prezintă similitudini de plan și topografie. Fără Dunăre și rolul ei această regiune periferică n-ar fi evoluat niciodată spre un stat medieval puternic, capabil să facă față presiunii forțelor care ulterior au atacat Europa centrală în cel mai vulnerabil punct al acesteia.

În cazul Pannoniei se cunosc planurile orașelor romane, fiind descoperite în vecinătatea lor și necropolele corespunzătoare. În ciuda faptului că o serie de construcții roamne au fost refăcute sau au servit ca material de consrucție în sec. XI — XIII și în pofida faptului că așezările urbane medievale s-au suprapus în general celor antice, dar fără a le respecta topografia, autorul consideră improbabilă supraviețuirea unei populații antice în aceste arii ale habitatului premaghiar. După opinia noastră, este un punct de vedere discutabil și oricum pretindu-se la nuanțări ale situațiilor

A. Kralovánszky semnează *Așezările istorice Veszprém și Székesfehervar în Evul Mediu*, studiu care se bazează atît pe surse scrise în evidențierea rolului celor două orașe aflate la intersecția unor drumuri comerciale, dar mai ales pe cercetările arheologice prevalent personale efectuate asupra unor obiective, în special castele și biserici, din cele două orașe. Accentul cercetărilor cade pe sec. XI — XIII, existînd însă și referiri la perioade mai tîrzii și, desigur, prezentîndu-se începuturile vieții urbane la Veszprém și Székesfehervár în sec. X.

Imre Holl își valorifică sintetic îndelungata serie a campaniilor arheologice în studiul *Dezvoltarea și topografia Sopronului în Evul Mediu*. Asemănător metodologic studiului precedent, bazat tot pe argumente istorice și arheologice, autorul prezintă specificul orașului, insistînd asupra construcțiilor ce se suprapun peste cele romane și asupra întinderii așezării pe parcursul evului mediu.

A. Kubinyi se ocupă de *Urbanizarea în partea central-estică a Ungariei medievale*. În marea cîmpie situată la est de Dunărea Mijlocie, au fost analizate două tipuri de așezări medievale. Primul tip corespunde orașelor regale și episcopale (Eger, Vác, Szeged) și datează după opinia autorului încă de la crearea statului, adică din sec. XI în timp ce orașele-tîrguri reprezintă o a doua categorie, începîndu-și existența aproximativ trei secole mai tîrziu (Gyöngyös, Nyibátor, Miskolc, Ráckeve, Szer).

Între cele două tipuri de așezări se pare că ar exista o mare diferență primul tip incluzînd orașele regale libere și așezările episcopale, ce arată mult mai urbanizat la prima vedere decît orașele-tîrguri. Înflorirea ambelor tipuri poate fi stabilită pentru sec. XIV—XV atît pe baza izvoarelor narative cît și a săpăturilor arheologice, care au dovedit că, în această perioadă, are loc o lărgire sistematică și deloc întîmplătoare a bisericilor parohiale semn de prosperitate și creștere a populației.

Dificultățile în clasificarea acestor orașe sînt date de insuficiența cercetărilor arheologice, în ceea ce privește orașele-tîrguri, sursele scrise neoferind suficiente distincții între cele două tipuri de așezări urbane.

Cele cinci studii scot în evidență rolul arheologiei în clarificarea așezărilor dintr-un spațiu care timp de cîteva secole a separat romanitatea acestei părți a Europei de barbarii din nord și de nomazii estici. Regatul maghiar a concentrat între anumite limite, la hotarul dintre milenii, diferitele regiuni ale Dunării Mijlocii, fiind, în același timp, coridorul prin care anterior popoarele nomade au migrat și, de asemenea, aria unde aspirațiile politice estice și vestice ale creștinismului s-au ciocnit.

Rețeaua orașelor din Ungaria medievală planurile și arhitectura lor au fost considerabil influențate de regiunea în care se aflau. Astfel sudul Germaniei și-a pus amprenta asupra vestului Pannoniei, orașele din nord au suferit o influență slavo-germană amintind de orașele estice ale „Sfîntului Imperiu roman" și bineînțeles orașele din sud au venit în strîns contact cu lumea bizantină, apărînd la date timpurii în punctele drumurilor ce legau Balcanii de nordul Italiei și de coasta dalmată.

Din această perspectivă lucrarea are o importanță ce depășește istoria strictă a Ungariei, fiind o reală contribuție la istoria civilizației urbane central-europene în ansamblul ei.

De subliniat sînt și condițiile grafice de excepție în care a apărut volumul, studiile fiind ilustrate de prezența vechilor planuri ale orașelor, construcțiilor reprezentative, ale hărților zonale și a numeroase stampe și gravuri de epocă bine reproduse și inserate în text.

Adrian Ioniță

Castrum Bene 1989, *Várak a 13 században*, *A magyar várépités fénykora*, (Burgen im 13. Jahrhundert, Die Blütezeit des ungarischen), (Burgenbaus) Gyöngyös, 1990, 316 p., 159 figuri

Volumul, plănuit a deveni publicaţie periodică, reuneşte 25 de comunicări care au fost prezentate în cadrul unei conferinţe organizate în februarie 1989 la Gyöngyös lîngă Mátrafüred.

Colocviul a avut ca temă îndeosebi cercetările de arheologie medievală efectuate de istorici, arhitecţi şi istorici de artă asupra temei comune : ,,Castelele din sec. XIII". Subiectul a fost abordat în limite cronologice atît de strînse tocmai în intenţia adîncirii sub aspecte multiple, cît mai exhaustiv, dorindu-se soluţionarea problemei în mod detaliat.

Alegerea locului desfăşurării acestor colocvii nu este întîmplătoare, la Mátrafüred cercetările începînd încă din 1982, prin importante săpături arheologice vizînd fortificaţii şi castele distruse deja din sec. XV. ,,Castrum Bene" este un reprezentant semnificativ al castelului maghiar, în cazul său cercetarea dispunînd de izvoare scrise cu descriere amănunţită făcută în anul 1301, fiind deci posibilă reconstrucţia exactă. Volumul preia ca titlu numele acestui castel, ,,Castrum Bene" fiind în apropiere de muzeul din Mátrafüred unde s-au ţinut colocviile. S-a ţinut seama şi de meritul iniţiativei locale în declanşarea acţiunii, sub conducerea lui J. József Szabó, ulterior la organizarea conferinţei s-au adăugat specialiştii Muzeului castelului ,,István Dobó" din Eger, istoricii muzeelor din Budapesta şi, bineînţeles, inspectoratul teritorial pentru protecţia monumentelor.

Materialele prezentate acoperă în cea mai mare parte problematica cetăţilor din Ungaria actuală. Volumul începe cu studiul lui István Feld, *Cercetările efectuate pînă acum asupra castelului maghiar de la sfîrşitul sec. XIII*, reprezentînd o privire generală asupra stadiului cercetărilor în acest domeniu.

Urmează apoi comunicări mai amănunţite privind contribuţiile arheologice în cercetarea cetăţilor de pe teritoriul actual al Ungariei: László Vándor, *Începutul construcţiei cetăţilor din regiunea comitatelor Zala*; Gyula Siklósi, *Începutul castelelor regale. Palatele din Székesfehérvár*; Matyás Szöke, Gergely Buzás, *Cetatea inferioară de la Visegrad în sec. XIII*; Miklós Horler, *Ioaniţii şi începutul tipului de castele ungureşti*; József Izsóf, *Cercetările arheologice asupra castelului de la Şintana*; Juan Cabello, *Cercetările arheologice în castelul de la Sztrahora*; Katalin Bodnár, Juan Cabello, *Zagyvafö*; Csaba László, *Castelul Hédervár*; Zsuzsa Miklós, *Ipolydamásd-Zuvár*; Judit Gádor, *Castelul din Szanda*; Gábor Kiss, Endre Tóth, *Cetatea Sorkifalud-Zalad din epoca arpadiană*; József Deneş, *Cetatea arpadiană de la Gór Kápolnadomb*; Zoltán Simon, *Castelul ,,Kisvár" din Mátraszölös*; Istvan Vörös, *Urmele luptelor din cetatea Mátraszölös-Kisvar din sec. XIII*; şi bineînţeles studiul lui J. József Szabó, *Săpăturile arheologice în ,,Castelul Bene" din Gyöngyös-Mátrafüred, 1982—1989.*

Nu numai rapoartele strict arheologice au făcut obiectul discuţiilor participanţilor ci şi cele pur istorice cum ar fi: Béla Pálmány, *Eforturile neamului Kacsis pentru cucerirea cetăţilor şi pentru dominţie în teritoriul Nógrád în etapa sec. XIII — XIV*; şi György Sándorfi, *Castelele oglindite în scrieri. Castelele din teritoriu: Comitatul Borsod.*

În cadrul colocviului şi-au găsit locul în context şi comunicările asupra castelelor din afara teritoriului statului Ungar. Au fost prezentate astfel: József Déneş, ; *Castelele din Munţii Matra în epoca arpadiană"*; Michal Slivka, *Începutul construcţiei de castele din zona răsăriteană a Slovaciei*; Petr Chotěbor, *Contribuţii la fixarea formei arhitectonice în Boemia în sec. XIII*; Pavel Kouřil Zdeněk Měřinský, Miroslav Plaček, *Castelele morave şi sileziene din centrul Europei în sec. XIII*; Matthias Untermann, *Castelele din sec. XIII din SV Germaniei, din Alsacia şi din NV Elveţiei în lumina noilor cercetări arheologice.*

Desigur abordînd problema castelelor pe o arie atît de vastă, nu puteau lipsi nici cetăţile din Ardeal. Acestea îşi găsesc reflectarea în studiul lui Elek Benkő intitulat *Cetăţile de piatră ,,timpurii" din Răsărit.*

Sînt cuprinse aici un număr de 14 fortificaţii: Eremitu, (Mureş), Praid, Vărşag, Firtuşu, Odorheiul Secuiesc, Sindominic, Racu, Ciceu, Jigodin, Băile Tuşnad (Harghita), Biesad (Alsosolyomko şi Vapavara), Olteni, Saciova (Covasna), care constituie aşa-zisul ,,Limes transilvanicus" (K. Horedt). Acestea sînt dispuse în două şiruri, aflîndu-se la altitudini cuprinse între 600—1300 m, în zonele deja amintite. Dimensiunile şi forma acestora sînt condiţionate de relief, aflate pe creste şi vîrfuri de deal unde se valorifică la maximum poziţiile natural fortificate ale terenului. Cea mai mică cetate este cea de la Sindominic, aflată la altitudinea de 835 m şi avînd dimensiunile 57/22 m, iar cea mai mare cea de la Băile Tuşnad, la altitudinea de 1083 m şi cu dimensiunile 300/180 m. O parte din aceste fortificaţii au fost cercetate de Székely Zoltán, care a scos la iveală fragmente ceramice cu decor în val, decor cu roata zimţată, precum şi vase purtînd ştampile de olar. Nici unele

dintre aceste materiale nu permit datări strînse, cu atît mai mult cu cît condițiile recoltării lor au rămas incerte.

Volumul se încheie cu studiul lui András Kubinyi purtînd un titlu semnificativ: *Întrebări asupra castelelor din epoca arpadiană.*

Este de așteptat ca pornind de la bogatul material cuprins în volum, apariția în viitor a altor lucrări comune precum și sintezele privind fortificațiile din regatul maghiar în sec. XIII, să depășească stadiul observațiilor simple înmulțind certitudinile asupra ansamblului.

Una din direcțiile de acțiune încă nevalorificată, sesizată dealtfel și în cadrul colocviului a fost lipsa unor cercetări aprofundate asupra caracteristicilor teritoriului, ruperea castelelor de arealul din care fac parte și care adesea le-a influențat soarta fiind de neconceput pentru o viitoare apariție editorială dedicată problemei.

În orice caz, inițiativa organizării unor astfel de colocvii cu un subiect restrîns dar cu participarea unor specialiști din state învecinate avînd preocupări apropiate, cum a fost cel de la Gyöngyős, poate constitui un model, orice temă, în fond, putînd fi lansată astfel fără prejudecăți, ca presupunînd implicarea diverșilor specialiști și confruntarea unor opinii divergente.

Actualul volum nu excelează prin condiții grafice deosebite, fiind multiplicat pe calculator, ceea ce pare a deveni tot mai frecvent un mijloc ieftin și operativ al manifestărilor științifice de caracter local. Pentru fiecare studiu există și un rezumat în limba germană.

Adrian Ioniță